

84(2p:кар.)
Б-183

Гайкдулланы Даут

ДЖАЗГЪАНЛАРЫНЫ САЙЛАМАЛАРЫ



Б с (карта)
Б. 183



ab Байкыуулары Даут ✓

ДЖАЗГЪАНЛАРЫНЫ САЙЛАМАЛАРЫ

с 5346

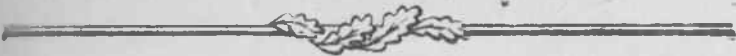
К.-Б.А.С.С.Р.
Республика К.-Б.А.С.С.Р.
им. Н. К. КУПЧЕВОЙ
г. Черкесск

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК—1959

Проверено 1933 г.



1933



Д Ж Ы Р Л А Б Л А Н А З М У Л А

ЛЕНИНСИЗ, ЛЕНИННИ ДЖОЛУ БЛА

Ёхдемлениб барабыз
Сен кёргюзген джол бла,
Джанъы дунья къуарарбыз
Кёб бирлешген къол бла.

Ишни бирден алгъанлай
Къаршчылыкъны чачабыз,
Анъа кючню салгъанлай
Кенъ джолланы ачабыз.

Бегитиб колхозланы
Мюклерин кергенбиз,
Юч джюз минъ тракторну
Эллилеге бергенбиз.

Класс джаууу тылпыуу
Тамагъына джетгенди,
Бите барад солууу
Джашар кюню кетгенди.

Къаршчылыкъгъа ал бермей
Чабханланы тыябыз,
Большевикча биз эрлай
Къабларына джыябыз.

Сууда, джерде, хауда
Биз кайгысыз джюрюйбюз,
Айрылмай барында,
Бек джарыкды келюбюз.

Осиятларынъ джашауда
Бары толуб барады,
Элде колхоз кьурауда
Баш орунну алады.

Дунья эки белюнуб,
Кюреш кызыу болганды,
Ишле ачык кьрюнуб,
Халк кьозгалыб кьалганды.

Сени кьойган осиятынъ
Джол башчылык береди,
Хар бир иште муратынъ
Джуртубузну кереди.

Ехдемлениб барабыз
Сен кьргюзген джол бла,
Джаньы дунья кьуарарбыз
Кьб бирлешген кьол бла.

1934 дж.

ДЖЫЙЫРМА

Кьуанч джыйырма,
Насыб джыйырма,
Комсомол бирликде кьатханлы,
Эркин джолунда,
Сталин кьолунда
Аланы эркелеб тутханлы.

Север полюсда,
Кызыл флотда
Кесин танытханлы комсомол.
Узак учууда
Джолла ачууда
Джуртун джарытханды комсомол.

Къатдырыб белин,
Джибериб кѣлюн
Сталинчи ёмюрде ёсгенди,
Ётгюр ишинде,
Уллу кючюнде
Джыйырма джылына джетгенди.

Ол билим алды,
Къурчдан налланды,
Ленинский байракъны тюрюнде,
Ата джуртуна,
Ана джуртуна
Къурч къалад джетишген кюнюнде.

Сыйларын кѣрюб,
Миик кѣлтюрюб
Аланы Ленин юретгенди,
Хар атламына,
Къалмай барына
Сталинибиз джол кѣргюзтгенди.

Джарыкъ кѣллери,
Джаш джюреклери
Учунады къызыл байракъда,
Сау дунья таныйд,
Ол кюнча джарыйд
Сѣнъмезлик ленинский чыракъда.

Ала ёселле,
Эм кюрешелле,
Джарыкъ кюнню сукъланч танъында,
Билим синъдириб,
Кенъ джолгъа салыб,
Ленинский тѣлюню барында.

ОРДЖОНИКИДЗЕГЕ

Эртден, алты сагъат алты минутда,
Радио сѣлешеди бушууланым,
Адам улу тынъылайды къайгъыланым:
„Бююлмеген къурч большевик аушханд.

Джашаууну арт минутун таусханд —
Деген сёзге джюрегим инанмайды,
Анъа ёлюм джокъду, ол ёлмегенди,
Ол джашайды, бизни бла биргеди,
Хар бир ишни эшитеди, кёреди.
Ол Сталинни джаны кирик тенъи эди,
Хар иште бюгюлмез нёгери эди.
Джуртну ол машиналагъа бургъанды,
Уллу индустриябызны къургъанды.
Джашауунда бир джерге да майрышмай,
Ленинни къурч джолларындан тайышмай,
Ёмюрюн къурчландырыб джибергенди,
Коммунизм джолла ючюн кюрешиб,
Кёб кыйынлыкъ, кёб азабла кёргенди,
Ленин бла, Сталин бла бирлешиб.
Джаллаучулагъа от ачыб, къаджыкъмай,
Троцкистлени — зиновьевчилени
Бир тюрю ишлерин да кёрюб болмай,
Барын уатыб, джуабларын бергенди,
Уллу революцияны кюнюнде,
Кызыл къанла акъгъан заман Рессейде,
Эсибиздеди энтда кетмегенди,
Къурч Орджоникидзе ол заманда
Башчылыкъ этгени уруш боранлада.
Къолуна кылкыяр кылычын алыб,
Баргъан, келген джеринде сайланыб,
Къан тёкгенди, эркинлик къулар ючюн.
Бир джерде да артха салмай кючюн,
Кавказ этекледе, хар къалайда,
Болгъан джеринде алчылыкъны тутханды.
Акъ аскерлени барын кулаклары,
Ёмюрю тирилмезча уатханды.
Тырнагъындан тёббесине дери,
Кючюн революциягъа бергенди,
Эс джыйгъанындан бюгюннёе дери,
Коммунизм ючюн кюрешгенди,
Алай бла хар ишин бегитгенди,
Анъа киши ёлгенди демезча,
Аны джанъыз бир кесеги кетгенди,
Бизни бла саламлашыб къайтмазча.

Февраль, 1937 дж.

ДЖАШНАЙДЫЛА

Джашнайла, бютеу таула кёгерелле,
Сюйюнелле учхан къанатлыла.
Къалай сюйюмлю уралла джелле,
Согъулалла, джуртда джарыкъ джырла.

Кюн алтын таякъларын джибереди,
Кёрюрге джюреги ташыгъанча.
Булут да джылы джаумун неди,
Джерни джашнарына ашыкыгъанча.

Совет джуртда, шахарлада, элдеде
Сайлау джорукъ хауача айланад,
Бу насыблы джюрекледен, кёлледен
Сюзюлюб, махдаулула сайланад.

Эркин джашау кёлуубузгъа тюшгенди,
Кюнден да кёб кере джарыкъды ол,
Аллай кюнде джашайды бу джурт энди,
Ёмюрю да джашнаб барлыкъды ол.

Солургъа, окъургъа, ишлерге эркинли,
Сталинчи сайлау законлубуз биз,
Саулай джерни алтыдан бири тенъли
Болуб, ол закон бла ишлейбиз биз.

Къалайгъа сюйсенъ да бар да къара,
Анъа синъенди халкъны джюреги,
Класс джаулану ура, джюреклерин джара,
Толады халкъны излеген кереги.

Бизни бу насыблы джашау гъа элтген
Джарыкъ кюнню къуанч танъы атханлай,
Сыйы уллу эркинликни кёргюзген,
Джарыкъ джуртда, джулдузча джаннъанлай.

Къурчдан да кёб кере къаты Сталинни
Кёлуу бла ол закон джазылгъанды.
Учу джокъду бизге джол берилгенни,
Бу ёсюмле, бу хорламла анданды.

Джашнайла, бютеу таула кегерелле,
Сюйюнелле учхан кьанатлыла,
Къалай сюйюмлю уралла джелле,
Согъулалла джуртда джарыкъ джырла.

1938 дж., майда.

КЪАНЛЫ ЫЙЫХ КЮН

Минъ тогъуз джюз бешинчи джылда,
Ма бюгюн кюнледе январь айда,
Петербургну ишчилери джыйлыб,
Хазна къалмай бары ишден тыйылыб...
Анда восстание этиб иш ташлалла,
Революция отла чагъыб башлалла.
Джюреклерин бир-бирине ачдыла,
Ичлеринде къайгъыларын чачдыла.
Къолларында кереклерин ата элле,
Барысы да бирча былай айта элле:
„Берилген джал къарныбызгъа болмайды,
Сабийлерибиз „ётмек“ деб къоймайды.
Иш кюнюбюз да бек узун болгъанды,
Кёзлерибиз тамам къандан толгъанды.
Оноучула да адамча кёрмейле,
Сёлешсек да ала джуаб бермейле.
Бу халда биз джашаялмайбыз!
Ол себебден бюгюн ишни ташлайыкъ,
Хар заводда восстаниени башлайыкъ!
Ишибизни къолубузгъа алайыкъ!
Биз ким болгъаныбызны ала да билсинле,
Ала бизни адам кирик кёрсюнле!
Алай бла кенъ дуньягъа чыгъайыкъ,
Бу джашауу элтиб кёрге тыгъайыкъ!
Бюгюн кюн джанны артха чыртда салмай,
Къан тегюуде бюгюн кюнню салайыкъ“
Шиион бабас ол джерде болгъанды,
Джюрегине аман акъыл алгъанды.
Аланы айтхан сёзлерине тынъылаб,
Ишни бирин къоймай барын анъылаб,
Ол саягатда тамам эсин ташлайды,
Ишчилеге былай айтыб башлайды:
„Уллу падчах сизни сыйлы кёрлюкдю,

Ишибизге тамам акъыл бёллюкдю
Мен билеме аны не халисин,
Тилегенни къуандырад барысын.
Ол сизни джашауугъузу билмейди,
Аман джашарыгъыгъызы да суймейди,
Ол аны билсе чабыб сизге келмезмеди?
Сизни джашауугъуызгъа акъыл бёлмезмеди?
Айхай-айхай бек разы болуб келир эди,
Айтханыгъызгъа акъыл бёлюр эди.
Терсликлени чиновникле этелле,
Ала падчахны да алдаб кетелле.
Энди ишни таб джерине къарайыкъ,
Джоругъу бла падчахха барайыкъ,
Ёкулме сизге сиз айтханны этейим,
Бусагъатдан ол падчахха кетейим,
Ишигизни бирем-бирем айтайым,
Мычымай дагъы да сизге къайтайым.
Бу джол бла сизге джашау салайым
Бу затха падчахдан буйрукъ алайым!
Сиз да мычымай ызымдан келисиз.
Тилек къагъытны кесигиз берирсиз".
Былай бла бабас алгъа келгенед.
Ишчиле да былай оноу этгенед:
„Джарашдырыб тилек къагъыт джазайыкъ
Минъле бла анъа къолла салайыкъ.
Аллах—падчах сурагларын алайыкъ,
Салыб кесини аллына барайыкъ
Гапон айтханча эсе бир кёрейик,
Тилек къагъытны кесибиз берейик.
Керти алай эсе ол бизге ариу къарар
Джазыкъсыныб ишибизге да къарар“,
Былай бла тилек къагъыт джазыб,
Бармагъыз деб айтханнъа да къарамай,
Попха алдатыб ол сёзню унамай,
Бирден дуа окъуй келелле,
Къар боранда суукъдан да ёлелле.
Гапон бабас быладан алгъа джетиб,
Падчахха да кёб тюрю тилле этиб...
Ишчилеге айтхан сёзюн „унутуб“
Ол джарлыланы ариу айтыб суутуб...
Барыб падчахын тюз аллына чёкдю:
Ол итге быллай хапарла тёкдю:

„Ишлеучю халкъ бары ишин кьойду,
 Фабрикленн, заводланы ойду.
 Алларына тубегенни чачалла,
 Хазналарынъы барын ачалла.
 Мычымай ала бери джетелле,
 Барыбызгъа да бир хата этелле!
 Энди дженъил мадарынъы кёрсенъ'а!
 Деб бу халили кёб тилле этгенед,
 Бир да болмагъан сёзлеге джетгенед.
 Ол подчах да аныча бир „ит“ эди,
 Джарлы халкъны сояргъа джигит эди.
 Ишчи халкъны тушманча кёрюучед,
 Алагъа ёлюм саугъа бериучед.
 Терсни тюзню билирге да суюмеди,
 Ишчи халкъны адам кибик кёрмеди:
 Ала кибик кёб ишчини сойгъан эди,
 Хатасызлай кёб ишчини джойгъан эди!
 Ол себебден мынъа да хазыр болду,
 Арбазы да къан ичгенледен толду.

Ишчиле да мындан чырт хапар билмей
 Былай айта элле ышармай, кюлмей:
 „Эй, бизни падчахыбыз джаныбыз,
 Ачдан тамам тохдагъанды къаныбыз.
 Сен себеб болмай эсенъ ёлебиз
 Бошунагъа ёлюм ачы кёребиз!
 Сенсе бюгюнлюкде бизни атабыз,
 Сен сау болуб бизни неди хатабыз.
 Чиновниклеринъ бизни соялла,
 Сёлешсек да джуаб бермей къоялла.
 Берилген джал къарныбызгъа болмайды,
 Сабийлерибиз „ётмек“ деб кьоймайды.
 Иш кюнубюз да табсыз узун болгъанды,
 Олда бизни онъубузну алгъанды.
 Энди сен бизге кёлюнъ бла къарачы,
 Ишчи халкъны джюрегине джарачы!“
 Бу сёз бла кыш къалагъа джетдиле,
 Барысы да бирден сежде этдиле.

Бу тилекле падчахха аур тийди,
 Ол сагъатдан асгерлеге буйрукъ ийди,
 „Бусагъатдан асгерлерим джетсинле,
 Бу итлени дженъил халек этсинле!
 Быладан ёлтюрюлмей киши къалмасын
 Бир ишчи да юйюне сау бармасын“.
 Ол сагъатдан асгерле да джетдиле
 Падчахха да уллу хурмет этдиле.
 Шоккларын бары къолгъа алдыла,
 Ичлерине патронла салдыла.
 Тобла, окъла джер-джерден къаралла
 Бу харибле да джукъ билмей туралла.
 Ол сагъатдан хапарсызлай буйрукъ болду
 „Ура“ дегенлей дунья чарсдан толду.
 Уруш башланды дунья бери аугъанча,
 Окъ къуюлду кёкден буз джаугъанча,
 Былай бла ишчи халкъны сойдула,
 Эрлай къырыб шындык этиб къойдула.
 Буаз къатынланы къарынларын тартдыла,
 Сабийлерин алыб-алыб атдыла,
 Джашды, къартды, сабийди деб болмайын
 Кёб къырдыла арымайын талмайын.
 Минъ-минъ ишчи орамлагъа сойланыб...
 Чыммакъ акъ къар, къызыл къаннъа боялыб,
 Ма падчахха ётмек тилеб баргъанла,
 Ётмек орнуна окъла, тобла алгъанла!

Бу уруш ишчи халкъны суутмады,
 Бир ишчи да бу дертни унутмады.
 Мындан сора ала падчахха джаныб,
 Аллахны да ётюрюк болгъанын таныб.
 Ол себебден ишни кенъе кердиле.
 Гапоннъа да ийнанмакъны ташлалла.
 Аллах, падчах была ючюн болгъанын,
 Ол алагъа бийлик дунья салгъанын,
 Бири къалмай анъылалла кёрдюле
 „Къозгъалыгъыз энди биз да турайыкъ,
 Бу дуньяны башха джолгъа бурайыкъ“

Деб былайгъа акъылларын бёлдюле,
 Ол себебден ишни кенъе кердиле.
 Партияны сафларына кире элле,
 Ол ала ючюн болгъанын биле элле.
 Кюн-кюнден ёсюмлери уллу болуб,
 Хар къалайы комкружокладан толуб.
 Ленинни башчылыгъы бла ишлелле,
 Ол себебден властны да кючлелле.
 Падчахны, попну терисин сойдула,
 Ол джашауу тамырындан ойдула.
 Ма энди кёресиз къуанч болгъанбыз,
 Властны къолубузгъа алгъанбыз.
 Залимликни тамырын къурутабыз
 Эсги дуньяны къоймай уатабыз.
 СССР-де джанъы джашау салгъанбыз
 Керти эркинлик дуньягъа къалгъанбыз.
 Оноуун да уруннъан халкъ этеди,
 Джалчы джарлы муратына джетеди.

1930 дж

НАСЫБЛЫ ТЁЛЮ

Ётгюр джуртну ёхдем тёлую,
 Тюбюндеди ленинчи байракъны,
 Большевик къазанда къайнагъанды,
 Сталин юретгенди аланы.
 Кюнню тюбю джарыкъ дуньяда,
 Джазгъы кюнлю гокга ханслай,
 Насыблы тёлю ёседи мында
 Хорламларын джырлай, къуанчлай.
 Хар атламы алгъады аны,
 Джетген джерин биширеди ол,
 Къурч чоюнда къайнагъанды саны,
 Кючюн, къарыуун кереди ол.
 Къайишча ийленеди санлары
 Саулукуу иесиди ол,
 Коммунизмгеди аллары,
 Уллу ишле ишлейди ол.
 Ол ачы уруш боранлада
 Бир джерден да тыйылмады,
 Боркъулдаб ургъан толкъунлада
 Къоркъуу, юркюу айырмады.

Джанъы ишле, хорламла ачад,
Кёкге чыкъса илячинди ол.
Къызыл къанатда ётгюр учад,
Мелхум мюлкге синънъенди ол.
Тенъизледе балыкъ болады,
Джюзед север бузлада да,
Къаллай тракторла улутады,
Колхоз, совхоз тюзледе да.
Тохдау болмай джибереди ол
Машинала, комбайынла,
Хар иште мюлкню кереди ол,
Совет джуртда комсомолла.
Ётгюр джуртну ёхдем тёлюсю
Тюбюндеди ленинчи байракъны,
Большевик къазанда къайнагъанды,
Сталин юретгенди аланы.

ПРИЗЫВНИКНИ ДЖЫРЫ

Призывник деб аталгъанды атыма,
Мени сабий-джааш джылларым кетгенлей;
Къаршчы турлукъ келсин бери къатыма,
Башы чартлар бизге джуукъ джетгенлей.

Припев: Чабханланы уатырбыз барысын,
Экинчиде алны бери бурмазча.
Бизни совет бачхабызны ичине,
Ала,тонъуз хамхотларын урмазча.

Къылычдан джитид, къурчдан да къатыды,
Тамбла мен барыб кирир аскерим,
„Къызыл Аскер“ аны сыйлы атыды,
Къуанады ол аскерге джюрегим.

Припев:

Джааш санларым къайиш кибики йлениб,
Хазырланыр джаула чабар джоллагъа,
Саутларым бары кючлю билениб,
Биз минербиз къурч темирден атлагъа.

Припев:

Биз къуршалаб сууну, джерни, хауаны,
Хар кълыда да ётгюр болуб джюрюрбюз,

Бирин къоймай бизге къаршчы джаулары,
Джер къарнына кёз кёрмезге сюрюрбюз.

Припев:

Джарашыулыкъ излеб тургъан джолубуз,
Къазауатны узакъ созмай къалдырыр.
Хорламлада чыныкъгъан берч кёолубуз,
Джер юсюне кызыл байракъ салдырыр.

Припев:

Къанлылары бизге къаршчы ишлери
Ёмюрюнде тигилмезча сёгююр,
Ол джаулары къабан тишча тишлери
Алларына умур болуб тёгююр.

Припев:

ТАУЛУ КЪЫЗНЫ ДЖЫРЫ

Мен таулу кызем,
Мутхуз джулдузем,
Къарлы, тик таулада джашаем,
Башха болмайын,
Тюзлюк табмайын,
Тубан чабхан айгъа ушаем.

Бир джарыкъ кёрмей,
Джыладым бёлмей,
Аны уа киши сан этмеди.
Быллай зорлукъда,
Джашау тарлыкъда,
Бир кыыз муратына джетмеди.

Бердиле эрге,
Салдыла кёрге,
Ачыулыкъ дуньясын чайнадым.
Джашауум болмай,
Ашауум болмай,
Ачыудан къазанча кыайнадым.

Ма бу кёзюуде,
Зорлукъ чегиуде,
„Большевикле“ деб тауш келди.

Ала джетдиде,
Тюзлюк этдиде,
Эски, чирик джашау да ёлдю.
Келген кюнюнден,
Айтхан сёзюнден,
Ишчини, эллини джокълалла:
Кир джол кетмейин,
Тюзлюк этмейин,
Бир амал джокъду“ деб, тохдалла.

Зорлукъ ташайды,
Тамам ушайды,
Кюн тииб эриген бузлагъа.
Эркинлик келди,
Школ берилди,
Биз насыблы таулу къызлагъа.

Окъургъа бардым,
Кёб билим алдым,
Джарыкълыкъ дуньяны бердиде.
Тубан чачылды,
Кёзюм ачылды,
Мени адам кибик кёрдюле.

Чыкъды кенъ ашау,
Негерлик джашау,
Тюзлюк джашауъга мен да кирдим.
Зорлукъ кетмейин.
Тюзлюк этмейин,
Джашау тюзелмезлигин билдим.

Ма энди джаным,
Тюйюлген саным,
Тамам рахатлыкъда къаллыкъды.
Ишлеб, урунуб
Кенъ джашау къуруб
Хар ким да хакъын тюз аллыкъды.

1934 дж.

ЮЧ ЕХДЕМГЕ

Къарачыгъыз, миик кёкге—хауагъа
Къызыл къуш къанатларын кергенди,
Аны ичине, ана джуртха саўгъагъа,
Юч тулпар—юч ёхдем къыз миннёнди.

Гюрюлдейди джылтыраукъ мотору,
Барад, джаядан чыкъгъан садакълай,
Солумайын, бютеу джуртубузгъад джолу,
Булутланы чачады усдукгулай.

Бир къарасанъ ичлерине синъеди,
Бир къарасанъ башларына минеди,
Бир къарасанъ тюблеринде барады,
Ёхдем джюрек ётгюр—урады.

Узакъ север тайганы эм башына,
Совет джуртну аўлаб джетди эр кибики,
Юч тулпарны ётгюр учхан къушуна,
Кёрген адам окъча эди дер кибики.

Къарангъы да къоркъутмады аланы,
Миик кёкде тыялмады суукъ да.
Сан этмелле узакъ, узун таўланы,
Джюрекклери учунаед артыкъ да.

Совет мотор, совет къызла джол салыб,
Ёмюрюнде джер юсюнде болмагъан,
Баш махдауну ёхдемликге алыб,
Не зат къалды бизни джуртда толмагъан?

Къайда барды быллай иш бизден башха,
Бош хауада алача ёхдем учхан?
Хазырбыз биз къазауатха—урушха,
Уатылыр бизге къаршчы от ачхан.

Керек кюнде ол моторла, ол къызла,
Минъ-минъ болуб, булутлагъа ёрлерле.
Тёрт джанына ачылырла от ызла,
Къанлы джаудан къанла тёгюб тебрерле.

ДЫРЫНЧЫ ТИШИРЫУНУ ДЖЫРЫ

Чыкъ кеберге ишге кириб башлайбыз,
Эришиуню кючлю этиб биргелей,
Нактырданы, оюнну да ташлайбыз,
Юлешиниб дырынлагъа киргенлей.

Ара джолгъад бизни этер ишибиз,
Башха джары бир затха да кетмейин.
Ишге чырмау болуб къалмаз кишибиз,
Къоймазбыз биз уллу мюклеле этмейин.

Джанъыз Ленин берди бизге тюзлюкню,
Артыкълыкъны, залимликни къалдыра,
Урунъанла къуанырча кенъликни.
Социалист джолубузну салдыра.

Джашау табдыкъ бу джолланы юсюнде
Адамлагъа барыбыз да санала,
Кишини да болмагъанча эсинде,
Кёб сауъгъала юсюбюзде къызара.

Ма бу джолну къаты тутуб тенълерим,
Бет джарыкълы болуб ишни алайыкъ.
Мени бла эриширик джёнъерим,
Ишибизни эрлай бошаб къалайыкъ.

Чалкъычыла чалкъы тарта келелле,
Биз да сюрюб къатларына джетейик.
Бек къадалыб джулдуз кибиб гебенле,
Ударникча деменъили этейик.

Къолубузгъа сенеклени алгъанбыз,
Хар кимни да этер иши аллында,
Эсгиликни элтиб кёрге салгъанбыз
Джанъы джашау джюреклени барында.

Ишлеу бла кёлтюрюлсюн сыйыбыз,
Ёссюн бизни колхоз алгъа атласын,
Ол джашау гъа тамырланыб мыйыбыз,
Джартылыкъла ичибизден чартласын.

Къар тюбюнде бир чёб башы къалмасын,
Сыйлы атны бизден киши алмасын,
Къышха бичен аз да дыкгы болмасын,
Хайда къадал кетиб барад кюнубюз!

Джылтырасыи бу джуртланы хар джери,
Хомухлукъла бизден болсун бек кери,
Эришиб уллудан гитчеге дери,
Хайда къадал кетиб барад кюнюбюз!

Малчылыкъны энтда кючлю этейик,
Алгъа кетген къаумланы джетейик,
Ара мюлкню тамырларын бегитейик,
Хайда къадал кетиб барад кюнюбюз!

Колхоз болуб бошагъанды элибиз,
Къуанчлыды энди бизни кёлюбюз,
Ырджысызды социалист джерибиз,
Хайда къадал кетиб барад кюнюбюз!

Боранлатыб уллу суукъ джетгинчи,
Кёб джержени ол саргъалтыб кетгинчи,
Къысхасы, къадал, кетиб барад кюзюбюз!

БЮГЮН АЛА

Тюнене украин, белорусс—бары,
Бугъоугъа тюшюб тургъан Западдагъы,
Аякъ тюбге салыб польша панлары,
Джылау бла кетеед заманлары.

Ишлей элле помещикни джеринде,
Ычхынмай бугъоуунда, джюгенинде,
Бел тюзетмей тёрт бюклениб, эзилиб,
Ачыу отла джана тот джюрегинде...

Мыйыкъ буруб аланы юслеринде,
Сюнью кибики тура элле сирелиб,
Къыйсыкъ кёрсе сермеед от къамчиле,
Чыгъараед сыртларындан къан чирчикле.

Сёз айталмай, джакъсыз къалгъан элчиле,
Мугур болуб, кёз ачалмай ау басыб,
Ой, алада сеир, алапат къызла,
Къараб кёрсенъ сукъланырча джашла.

Заманлары ачылыкда кетеед,
Табанындан башына дери кьалмай,
Ырхым ызла джик-джигине ётеед,
Кир джашауу бугьоуундан чыгьалмай.

Бу азабха тёзалмагьан халкъланы
Джюз-джюз этиб сюре элле тюрге,
Айырмайын не кьартланы, джашланы,
Кьоймай элле кюн джарыкьны кёрюге.

Уллу, гитче, аз, кёб айырмай, барын,
Талай элле джукь кьоймай табханларын,
Эй, ол джашау джаханимед алагьа,
Пан миниб джарлыла этген кьалагьа.

Ол иелик эте эди аны башындан,
Кьаты джюрекли тутает джумдурукь...
Анъа не джаны бла кьарасанъ да,
Джогьед анда джарлы халкьгьа бир джорукь.

Джогьед окьуу, джогьед чыртдан культура,
Сёз сёлеширге джарлы болмаед туруб,
Азаблыкьда байланы чархын бура,
Тура элле урунъанла буюгьуб.

Энди ала эркинлик табыб бюгюн,
Кьаллай сеир кьуанчларыд аланы...
Кьызыл байракь джылтыратханды юсюн,
Кьоратханды джугьун кьоймай панланы.

Джер иеледен сыйырылгьан джерлени
Чачхандыла ала энди юлешиб,
Джанъы джолгьа бурадыла джашауларын,
Бютеу бары эзилгенле кюрешиб.

ХАСАННЫ ТУЛПАРЛАРЫНА

Бирден туруб, джауьгьа кьаршчы бардыгьыз,
Ёхдемликде ётгюрлениб биргелей,
Джау аскерин усдукгулай чачдыгьыз,
Саутланыб, ичлерине киргенлей.

Гюрюлдейле кърч моторла, баралла,
Къанлы джауу тѣббесинде къатханлай,
Юслерине къргъашыла джауалла,
Джайгъы кюнде, къаты бузла джауъганлай.

Кюнню кѣзюн джабар киби кѣблениб,
Илячинле булутлагъа ѳрлелле,
Тюблеринде къанлы джаула теблениб:
„Джер тешик“ — деб, излелле да, кѣрмелле.

Танкала да бара элле улугъанлай,
Таш-тау, тоб да тыялмады алларын;
Кършчыланыб штыкланы бургъанлай,
Аулалла Хасан кѣлню джагъаларын.

„Алгъа-а! деб, команда берилгенлей,
Ол фашистле джан дыгалас этдиле,
Ала сизни ѳхдем кѣобуб кѣргенлей,
Къушдан къачхан кѣоян киби кетдиле.

Джокъду сизге тенълик этер бир аскер
Кѣкде, сууда, джерде хар кыйда да,
Сизге кършчы келгенден джууулур джер,
Хорлагъансыз урушланы барында да.

Бирден туруб, джауъгъа кършчы бардыгъыз
гхдемликде ѳтгюр туруб биргелей,
Джау аскерни усдукгулай чачдыгъыз
Саутланыб ичлерине киргенлей.

1938 джыл, Октябрда.

ИСПАН КЪЫЗЧЫКЪ

Басындырыб къара булутланы,
Мийк кѣкден къралыб бузму джауаед,
Къалтыратыб таракъ тауланы,
Ол сабанны, биченликними ураед.
Дуньяны сасыгыб, гюрюлдеген неед?
Джайда киби кѣк кюкюрегенми этеед?
Чунъурла не ючюн къандан толгъанелле,
Кѣкден джанъур орнуна къанмы джауаед?

Огъай, миик кёкден джаўмаед буз да,
Кёк да кюкюремеед ол кюнледе.
Артыкъ ол кюн джаўмаед къан,
Джаўмагъаныча ёмюрлюкде.
Алай'а испан халкъда рахат элледе,
Миик булутланы башларындан,
Джаўмаед къоргъашын окъла буздан къаты,
Тюрлю-тюрлю къанлы саутланы барындан
Чыкъгъан таушну болмаед арты.

Сабыр болду, тохдады гюрюлдеу,
Занъырдагъаны да битди къаяланы.
Тобдан, окъдан чыкъгъан чарсланы,
Басханына джел да эталмад миндеу.

Суўгъа баргъан къабланиъанды суў ызында,
Джолда джюрюген джыгъылгъанды джолда,
Кимни буту, кимни къолу кетгенди,
Кимни бели, кимни башы эзилгенди.
Ким анда сарнай, ким мында ынычхай,
Бир-бирин таныгъан болмай,
Учсуз, къыйырсыз кёб болду шынкъартла,
Булутлагъа джете турду созакъла.
Къалын чегетге ёртен тюшгенлей,
Джанадыла адамла, чыракъ дюкгючлей,
Элни аллы кюзлюкле мыдахланыб,
Шуулдай элле ары-бери чайкъала,
Кюн бетде да саргъалгъан дуббурла,
Салкъын элле тургъан кирик сагъышланыб,
Баргъан суў да джыламукъча тёнъерей,
Саркъа эди къан къатыш биргелей.
Башы ёзенден башлаб эл къуршаланыб,
Къанлы джаўла тура элле сюнъюлей.
Эл къымсыз болду, чыкъмайды тауш,
Анда-мында иесиз итле юрелле,
Кёб болмай сан-сан ийнекле
Кюйген бузоўларына ёкюрелле.

Къанлы джаўну аллын сакълаб урурча
Ол кюн элде аскер джогъед къаршчы турурча,
Джакъсыз къалгъан онъсуз элни аўлаб барын,
Ортасына салдыла штабларын.
Халкъны ачы джаўу — къанлыла,
Сюрюу болуб айлангъанча джаллыла.
Джайылалла, юйден-юйге чабалла,

Къарт-джаш деб, айырмай кёргенлерин,

Кеслерине къаздырыб кёрлерин,
Ойнагъанча, уруб башларын алалла.

Бир келбетли джаш къатын джатаед сойланыб,
Тийгенед кёкюрегинден кьоргъашын,
Сагъыш этсенъ аны ишине ойлашыб,
Къанлы тоб да сасытханед башын,
Ура эд джюреги, тебеед къаны
Ичин тартыб, узакъ ахсынад,
Ала кёзлеринден кёз суўлары тёнъерей,
Атылгъанды къан арбазны кенъине.
„Не болсакъда болайыкъ биргелей“, —
Деб сугъаед къызчыгъын этегине-дженъине.

Ониуч джылы толу джетиб, гокга, хансча,
Аны бурма чачлы, сары баш къызчыгъы,
Ой, ол бир сеирлигед, ай тийгенча,
Баред онъ бутунда аны да джарасы,
Ол джарадан агъаед къызыл къаны,
Аягъы басхан джерни къандан толтуруб,
Къолунда болса джиберирча джаны,
Нюрлю бетин джыламукъдан джуўдуруб,
Анасы къойнуна къысаед аны,
Арт тылпыўумда алайым деб, тансыгъымы.
Къызчыгъа айта эд: „Анам, джокъмуд къарыўунъ
Илячин санларынъы сюерге?
Джюрегими чанчдырад осалгъа барыўунъ,
Къобмазчамы сойланнъанса джерге?“
Анасы ўа ёрге да къобалмай,
Къобхан огъай, эсин да джыялмай,
Джан дыгаласда сандыракъ этед.
Ол джаў аскерге ёхдемленид...
Бир-бирде эрин эсге тюшюреед:

— Къайры кетди? Нек келмейд джан нёгерим?
Унутубму къойгъанды антлы тенъим?
Кимге силкеди ол къылкыярын?
Джаўланы аты сагъынылгъан джерде,
Сюймеед аны къынына джыярын,
Табылмады манъа керекли кюнде...
Суўсабдан ёлеме, суў-суў!
Кюйдюм-кюйдюм, чыдаялмайма —
Былаймыды аўругъаннъа болушуў? —
Деб, къызчыгъына анасы айтаед.
„Анам, къалай этейим, джукъ табмайма,
Къуругъанды, джокъду, бу джуртда мылы;

Хар зат кетгенди бизден кери,
Юйюбызде джукъ къалмай, кюйгенди бары,
Бутум джибермейд узакъ джары —
Деб, анасына кызы таралаед.
Экисини да кына кирик эринлери,
Мор болгъанед, къаралгъанед,
Къургъакъсыгъанед аузлары да.
Не келсин джогъед барыр джерлери,
Киши табылмады къатларында.
Алай эте ол къатынны тили тутулду,
Туура дуньяны ташлар сагъатында да
Къызчыгына къатханлай, кёзлери джумулду...

Сабий кызычыкъ суукъ ёлюк бла къалды.
Ол, ёлюкню кёкрегине сойланды,
Къаты кысыды, къучакълады бойнундан,
Кюе тургъан бетин суукъ бетге къаблаб,
Танънъа дери турду, чыкъмады къойнундан.
Кёз суулары ырхы этди бетчигин,
Таралаед тутуб кёкрекчигин,
Бир къоба эдда баш джанына келеед,
Бир аякъ джанында олтураед,
Бир келиб джанъыдан къучакълаед,
Андан кесин алалмаед.
Эртденинде бири келди бу арбазгъа
Къарт, джаш айырмай, джаны сау ну сермей...
Ол артыкъсыз да ал бермей къалгъанлагъа,
Тешикден чыгыб келген уу джыланлай.
Келир-келмез, ол, ол кызычыкны эсledi,
„Айт, сен не адамны кызыса?“ — деди.
Кызычыкъ къоркъмай, джауб этди соргъанына,
Мизни тыкъгъанча аны къулагъына:
„Испан халкъны, керти джашыны кызыма,
Мени атам республикан аскердеди,
Ма бу да мени табхан анамды,
Сизге джаулу къ этгенд бюгюннъе дери.
Бюгюн ёлгенд сизни къолугъуздан,
Аны къанын атам алыр барыгъыздан.
Ол кёб джау ну бойнун кесгенди,
Джау гъа джау лукъ эте юреннъенди“.
Кызычыкны сёзю тийгенинден ачы,
Аны къашы-башы туююлду,
Кирпиленди башыны чачы,
Кёбдю ол, тенъиз кирик юрюлду.

Чыкырдатды, ачыуланыб тишлерин,
Сёзю чыкмай, кьалтыратды эринлерин,
Ол уу кьолун узата келиб эрлей,
Кьызчыкьны бутундан тутуб силкгенлей,
Барыб тийди таш кьаты джерге,
Кёлге кирген кибик батды суукъ терге...
Эсин ташлаб, иги кесек турду,
Аны бла да джауу кёлю кьанмай,
Талай кере табаны бла да урду.
Ол уу тырнагын сабийге ачы узата,
Туурайым деб, бычагын алгьанлай,
Олсагьатда берилди кьуугьунла:
„Ишексиз джетди“ деб, республиканчыла,
Кьайгьы кирди джаугьа, унутду бычагын.
Тас этди ол, уу бетинде кьара кьанын,
Кьычырыкъ, сыйыт, хахай, кьуугьун тебреди,
Дунья кёк кюкюрегенча гюрюлдеди.
Учсуз, кьыйырсыз тобла, пулемётла
Джел кьатыш келген бузча джауалла,
Эл башында темир кьушла учалла.
Ол джау да балыкча кьалтырай тебреди,
Бек кьоркьгьандан тесукьа этди, батды терге,
Ёрге тутуб тургьан бычагын
Кьолу кёлтюралмай джиберди джерге.
Ол халиде тургьанлай, кьызыб келген окъ
Тийди туура кьолтугьуну джанындан,
Тёгерекге урчукча айландырыб,
Кьаблады кьызаргьан джерге баурундан,
Кьычырыкъ, сыйыт, хахай, кьуугьун этди,
Не кюрешсе да ёрге кьобалмады.
Ары-бери силкинди, бодалмады,
Кьызчыкъ алыб алтын бычагын аны,
Чанчакьлады кьаньсый тургьан кьаллыны.
Кирди республикан аскер,
Джау аскерни учхун эте алайгьа.
Боялды джауу кьанындан кьара джер,
Келди кьызчыкьны атасы арбазгьа.
Турад сюйген тенъи сойланыб,
Кьутас чачы зыгьыр кьаннъа боялыб.
Джау да джата эд бир джанында,
Окъ тийген кьабап кибик сойланыб,
Аны бычагьы да кесини бойнунда,
Кьызчыкъ да анасыны кьойнунда,

Бет тюрсюню танылмазча исси къандан,
Кёзчюклерин чыракъ ииб сагъышдан.
Экиси кёрдюле бир-бирлерин
Танымай ата баласын, бала атасын,
Айталмазча кирдиле бир халгъа.
Джыламукудан толтуруб кёзлерин,
Чабды кызычыкъ атасын кыучакъларгъа.
Ол атасына не халда тюбегенин
Айтыр кирик джеталмайды тилим...
Мыдахлыкъда къан джыламуку тёкгенин
Муну окъугъан мен айтмасамда билир...
Дарийлеге чырмайла да аны,
Салдыла элде къарнаш къабырлагъа,
Алай'а мыдахлыкъ келмед алагъа,
Къазауатха талпый эди къаны,
Сора урушха деб, буйрукъ берилгенлей
Джолгъа хазырландырыб эрлей
Айтды атасы кызычыгына:
„Мен ант этгенме ёмюрюмю узагына,
Джаулань ахыр кюню джетгинчин,
Кылычымы салмазгъа деб, кынына,
Къанымы арт тамчысы битгинчин,
Баш джаллатыб къайтмазгъа деб ызыма.
Хайда, бар сен СССР-ге къонакъса.
Олду саулай ма бу джерни джюреги,
Бир замангъа сыйлы джуртда къаллыкъса,
Кюнню тюбю кенъ дуньяда хайырланлыкъса...
Анда джашайд Ленинни сюйген нёгери,
Саулай джуртну джылтыратхан нюрю;
Анда кишиге джетмейд ёксюзлюк кюню“,
Деди да кызычыгына билдирди.
Кенъ джашаудан хапар айтды синъдирди...

Ол хазырланыб, атлангъан сагъатда,
Салкъын бети джарыкъланыб ышараед,
Тюшмейин атасыны кёйнундан,
Къолчукъларын алмай бойнундан,
Джылы джыламукула тёнъеретеед.
Алай эте кёзю къарай атасына,
Къол силке кемеге миннъенди,
Анасыны къабырына салам ие,
Ёксюзлюк болмагъан джуртха келгенди.

Эркинлик джашнайд джаш джюрегинде,
Къуанчланыб галстук тагъады,

Кюнден кюннѣ гокга ханслай чагъады,
Атасы ўа антын багъалы кѣргенди,
Ёхдем джюрюгенди уруш боранлада,
Эм ахыры джигитликде ёлгенди,
Сатлыкълагъа къаршчы толкъунлада.

1939 дж.

ЧКАЛОВХА

Илячини сталинчи дуньяны,
Ётгюр къушу кѣклени, бош хаўаны,
Аты ёмюрде унутулмаз аны,
Ишлегенди ол ёмюрлюк къаланы.
Солумай, джерге тюшмей, бош хаўада
Минъле бла къычырымла келиўчу,
Буз тенъиз, буз таў айырмай дуньяда,
Миик кѣкде окъдан къаты джюрюўчу.
Джукълагъанды ол, къаты къысханд кѣзлерин,
Бошагъанды айтыб ахыр сѣзлерин,
Сѣлешмезча аузу къысылгъанды,
Джюрюмейди илячин санлары.
Саўлай джурту бла саламлашханды,
Силкинмейди къанатлы къоллары.
Иши ўа джашнайд миик кѣкледе,
Кюнден кюннѣ джашнагъанлай барлыкъды,
Ётгюр тулпарлыкъ джюрекlege
Джазылыб ёмюрlege къаллыкъды.
Илячини сталинчи дуньяны,
Ётгюр къушу кѣклени, бош хаўаны,
Аты ёмюрде унутулмаз аны,
Ишлегенди ол ёмюрлюк къаланы.

Декабрь, 1939 дж.

УАЛДЫЛА

Къара тубанны толкъунунда,
Къайнагъан халкъ мыйылары,
Чыгъалмай аны бугъоўунда,
Эзиб Польшаны панлары.
Бююннѣ дери тѣрт бюклениб,
Эркинликни духу къалмай,
Бѣрю талагъанча таланыб,
Чыгъыб кетер джери болмай.

Урунъанланы юслерине
 Уу сюнъюле тирелиб,
 Рысхыны джыйыб кеслерине,
 Къарынларын кенъе кериб.
 Джарлы халкъланы къамчи тюбде,
 Белин тюзетмей тургъанла,
 Джегелмезча ёмюрлюкде
 Уалдыла Польша панла.
 Сыйлы оноуу, сыйлы къралны
 Кирди да, суюндю джери,
 Умурлады тот бугъоуланы,
 Совет джуртну къурч аскери.
 Мутхуз ачы кюнле сёнъдюле,
 Джукъланмаз жарыкъ кюн тууду,
 Хыны джетиб, совет сюнъюле
 Панланы мулхар этди, къууду.
 Къызыл нюрден алдырдыла,
 Энтда бир джерин Западны,
 Къаллай къуанчлы ишни кёргенди,
 Эркинлиги тууб, халкъны.
 Бир инсанны да джюрегинде
 Унутулмаз бу эркинлик,
 Бизни ётгюр Къызыл Аскер
 Этди къарнашлыкъ-нёгерлик.
 Тюнене бийлик этиб тургъан
 Анда энди джокъду панла,
 Тохдаусуз халкъны бойнун бургъан
 Къорадыла джер иеле, байла.

Сентябрь, 1939 дж.

НЕК ЧАБАДЫ

Кюн чыкъгъанда ол чал къабан
 Ач болубму чабады?
 Джашнаб баргъан алтын джуртха,
 Кир хамхотун нек сугъады?
 Не болгъанды тонъуз бурунъа
 Нек талпыйды къызыл къаннъа?
 Билмеймид ол Совет джуртну
 Къарыш джер бермезин анъа?

Не зат ючюн излейд джерни,
Къызыл къаннъа джуудуругъа,
Не зат ючюн излейд талпыб,
Къазауатны туудуругъа?

Бал татытыб излейд саулай
Дунья къазауат ачаргъа,
Къаты джелде келген букъулай,
Рахат эллени чачаргъа.

Джокъду бушуу, джокъду къоркъуу
Совет джуртну къурч халкъына!
Ёмюрю кетмез келир бушуу
Ол джаулары барына!

Къызыл Аскер—ёхдем аскер
Майрышыуу билмейди,
Бурнун ургъан тонъузлары
Ётгюр урад, сермейди.

Хакъ джюрекни керти джолу
Джик-джигине синънъенди,
Аны чыныкъгъан къурч къолу,
Саут тута юреннъенди.

Джокъду анъа тенълик этер
Сау дуньяда бир аскер,
Джокъду анъа къаршчы турур
Эм аллындан къутулур.

Барды аны къурч къушлары
Сау дуньяны ауларгъа,
Барды аны пулеметлары
Къаршчы келген джаулагъа.

Барды аны танкалары,
Тобдан, окъдан къоркъмазлыкъ!
Барды аны пушкалары,
Джаугъа хатер салмазлыкъ!

Барды аны хар кереги
Джерде, кёкде, сууда да.
Кесин танытханд джаулагъа
Ол Дальний Востокда да!

Ол сакълайды Ата джуртну
Бир эли джерин бермезге!
Джаўланы этген умутун
Кёмер ючюн кёз кёрмезге!

Керек болса саутланыб,
Саўлай халкъым бирден чыгъар:
Къарг,
джаш,
къыз,
Къалмай атланыб,
Къанлы джаўну,
Ётгюр урур,
Артын юзер,
Къанын сыгъар!

8-VIII-39 дж.

БЮГЮН АНДА

Бюгюн анда чарс басханды, тютюнлейд,
Тобла, окъла тохдаўсуз атылалла.
Не зат ючюн тёгюлелле къызыл къанла,
Къанлы Япон не зат ючюн гюрюлдейд?

Бюгюн анда сабийле ёксюзлениб,
Не зат ючюн аталары къырылад?
Джылы кетген къартла ўа тёрт бюклениб,
Аякъ тюбде не зат ючюн басдырылад?

Бюгюн анда ачы тобла джаналла,
Миик кёкде самолётла учалла.
Таларбыз деб, бютеў Къытайны ала,
Эллилеге не ючюн от ачалла?

Бюгюн анда танкала нек айланалла,
Ол джаўла суююўчио урушну ачыб?
Пулеметла ўа не зат ючюн атылалла,
Не излейле рахат эллени чачыб?

Бюгюн газла нек тютюнлейдиле?
Ёзенлени басыб, келген тубанлай?
Ала азау тишлерин нек билейле,
Ауз ачыб, бели сыннган джыланлай?

Бюгюн анда ол джут Япон гюрюлдейд,
Умут этиб миллионланы таларгъа!
— Залимликни джоругъун излейме — дейд,
Джарлы халкъгъа уу чыгъана къаларгъа!

Бюгюн анда самурайла юрелле,
Къыш боранда ашсыз къалган бёрюча,
Къытай халкъдан къаршчы джуаб кёрелле,
Къатылыу ўа хыны тиед кёрюча.

Бюгюн анда ол джут Япон уалад,
Джигит, ёхдем Къытай халкъны кючюнден,
Джагъылад уу бетине минъ налат
Кетмез кибик ёмюрюнде юсюнден.

Бюгюн анда эркинлигин сакълайды,
Къытай халкъны ёхдем, джигит аскери,
Келген джауу баурундан къаблайды,
Биригиб къартха, джашха, къызгъа дери.

Бюгюн анда коммунистле ишлейдиле,
Фашизмге къаршчы туруб, деулеча,
Кёб миллионла ючюн кюрешелле,
Бюгюлмейин, къаджыкъмайын эрлеча.

20-V-39 дж.

МЕН БИЛГЕН КЮН

Кёкде кюнню кёб джылланы сынадым,
Эртден, инъир хар заманда къарадым,
Сау дуньягъа ол джарыкъны береди,
Халкъны барын бир бет бла кёреди.

Алай'а андан башхад мен билген Кюн,
Бир тукъум зат джабмайды аны юсюн.
Къайда барды андан сыйлы дуньяда!
Кюнден да бек джарыкъ берген хар къайда!

Мен билген Кюн бек миикди кёкледен,
Оюму ўа теренди тенъизледен,
Мен билген Кюн къатыды къурч таўладан,
Ол уллуду бу джер кирик джюзледен.

Олду бизни миикликге ёрлетген,
Ленин айтхан тюз джоллагъа юретген,
Олду бизни хорламлагъа талпытхан,
Кенъ джуртума къуат салыб джарытхан.

Олду джанъы законланы туўдургъан,
Джуртубузда эгиликни джуўдургъан,
Эркинликге салыр ючюн инсанны,
Барыр джерин тюз кёргюзтген хар джанны.

Олду бизде керек джерин эсгериб,
Хар къайда да онъсузлагъа эс бериб,
Танкаланы минъле бла тиздиртген,
Къурч аскерге халкъ джаўланы эздиртген.

Олду бизде умур этген джаўланы,
Олду бизде данъыл этген таўланы,
Олду джерни мутхузлугъун къоратхан,
Олду алтын шахарланы орнатхан.

Хар джюрекге кесини аты синънъен,
Дуньяда эм бек миикликге миннъен,
Халкъ ючюн аямагъан къарыўун-кючюн—
Сталиннъе атагъанма „Мен билген Кюн“.

ПОЭМАЛА

ШАМАЙ АЛГЪЫН БЛА ЭНДИ

Шамай кѣуруда джалчылыкѣда,
Тохдаѹсуз кѣб джыллары кетген эди.
Джалчылыкѣ бла санларындан бошаб,
Ишлерге кючю кѣалмай битгѣн эди.

Хар джыл сайын джараша эди джалгѣа,
Кюрешиб бир ийнекчик алалсам деб,
Кете эди амалсыздан кѣошха, малгѣа,
Эрлайын бир ийнекли болалсам деб.

Джарашханед ол дагѣы да бир байгѣа,
Аны кука сѣзлерине алданыб.
Ийнекчик аллыкѣма деб джыллыкѣ джалгѣа,
Кече-кюн демей ишлей эди кѣадалыб.

Кѣошда, малда джыл кѣзюѹю джетерге,
Ол бай аны кѣб зат бла алдай эд.
Андан ийнекчигин алыб кетерге,
Кюрешсе да бир да кѣарыѹ болмай эд.

Уакѣ-уакѣ бышлакѣ, тузлукѣ дегенча,
Юйдегисине затчыкѣла бере эд.
Берген кѣзюѹюнде хакѣсыз бергенча
Багѣасын ачыкѣламай джибере эд.

Ол кеси ўа кяагытына джаза эди,
Бир бергенин төрт-беш кере ёсдюрюб,
Сёлешсе да хорларына база эд,
Багъаларын сюйгенича кёлтюрюб.

Болджалыны арт кёсюўю джетерге,
Тергесе ўа джугъу кяалмай битеед.
Тура-туруб ийнек алмай кетерге
Джарамаз деб бек кёб сагъыш эте эд.

Алай бла дьгаласда джанай эд,
„Энди ўа бир да тиймей турурма“ деб,
Дагъы да ол амалсыздан башлай эд,
„Бек инджилсек бир ишле кёурурма“ деб.

Джарлылыкъдан бир амалы болмай эд.
Саўлай джылыны бир зат ялмай джашаргъа.
Алгъанын‘а къарыўсуздан ала эд,
Заты болмай юйдегиси ашаргъа.

Юйдегисин неда элин кёрмейин,
Кёб заманны кёшндан келмей кяала эд.
Бир да чыдаылмаса ўа энмейин,
Эрлей келиб кяайтыр кяайгъылы бола эд.

Хоншу-хоншугъа ат тилей баргъанча,
Келир-келмез ол ызына кяайта эд.
Тер басыб джанын кёолуна алгъанча,
Сабийлерине эки сёз айта эд.

Кыш аяз кечелени узагъына,
Тохдамайын гёзетчилик эте эд.
Тюшюб кяалыб ол залимни тузагъына,
Джазгъа дери ол халиде джете эд.

Юсю джалан къарны да ач суукъда,
Аяз кечелени атдыра эди.
Кече кюн къыйынлыкъда эм ачлыкъда,
Кёб кере кюнлерин ашыра эди.

Алай бла аўруў аны кёуршалаб
Сюегине, джилигине орналды.
Сакъатсыз санларын кемириб-талаб,
Адам тёзмез кирик халда къыйналды.

Бир кюн ол бай кесн кѳошуна келиб,
Кѳошну малны хар болумун эследи.
Шамайны да сакъат болгъанын билиб,
Къарачы, ол анъа не затла деди.

Кулак:

— Энди ишге джарауусуз болгъанса,
Иги болур къораб кетсенъ элинъе.
Къыйынынъы толугу менден алгъанса,
Хайда атлан джукъ келтирмей кѳелюнъе.

Шамай:

— Тюз айтаса къарыуум джокъду джаным,
Ишлей, кюреше ырахын болгъанма.
Джюз-минъ къыйынлыкъгъа чыдай саным,
Кѳересе ма джел ауруулу болгъанма.

Кѳрмединъми ненча джылны джааадым,
Мен башыма бир да хайыр алмайын.
Бек билесе, санларымдан бошадым,
Бир кюнню да ишсиз болуб къалмайын.

Бир ийнекчик берсенъ аны элтейим,
Ѳксюзлерим къуанырла кѳрселе.
Алай бла мен юйюме кетейим,
„Ма ийнек“ дерме „къайда джалынъ“ деселе.

Кулак:

— Огъай санъа ийнек бериб джибермем,
Аны ючюн бир минутну сакълама.
Малымы мен бошунагъа берелмем,
Ол муратда бир да мени джокълама.

Шамай:

— Бу къадар джылны сенде урунуб,
Кесинъ кѳрдюнъ, не халда джааадым.
Азабланыб тюремедеча мен туруб,
Нек билмейсе санларымдан бошадым.

Мен кетсем да, сен'а къалай ийесе,
Къадар джылгъа бир ийнекчик бералмай.
Дунья малны алай нечик сюйесе,
Малны, мюлкню ким этгенин кѳралмай.

Ёмюрюм кетди да сенде туююле,
Ма бу кюлла джара болуб, кяралыб.
Кыйынлыкны азабында куююле,
Ма ол ёксюз сабийлеге таралыб.

Кулак:

— Тургъан эсенъ менден хакъынъы алыб,
Юйюндеча керпеслениб тургъанса.
Хуббегиме да мыллыгынъы салыб,
Джалынъ эсе сен кярнынъа ургъанса.

Джалла энди, селешме, кюра мындан,
Хакъ дауласанъ, сюдге бер да алырса.
Берекетни кюрулмада кюшумдан,
Кёб джаншасанъ таякъ тюбюнде кялырса.

Шамай:

— Гюрюлдейсе залимликге базгъанлай,
Бюгюн закон сенде болгъан себебден.
Бир сёзюню экинчиге бузгъанлай,
Джаншагъанынъ бир да кетмез джюрекден.

Бизбиз сени бойнунъу кыйнатхан,
Ишлей-ишлей бу санланы чёкдюрюб,
Анда сени заукълукъда ойнатхан,
Быдырынъы динъиз кибик кёбдюрюб.

Бизбиз сени бёркюню тик кийдирген
Быллай ёхдем кёкюрекли этдириб,
Ат белинде джасандырыб джюрютген
Санларыбызны бу халгъа джетдириб.

Бизбиз санъа кёк-баш юйле ишлетген,
Бетибиз да джарыкъ кюнню кёрмейин,
Эни ичин шахар юйден кючлетген,
Сен да турдунъ кыйынымы бермейин.

Энди бюгюн бир ийнеки тыяса,
Мынча джылны кютюб тургъан джалымдан,
Ол муратны акъылынъа джыяса,
Бир джукъ бермей учузланнъан джалымдан.

Залимликни кючю бла хакъыма
Бюгюн туруб сен артыкълыкъ этесе,
Бир зат бермей мынча джылны джалыма
„Джокъду хакъынъ“ деб алай бегитесе.

Адам хакъ бла къурагъан малларынъ
Мюлк болуб'а ала сенде къалмазла.
Уалырла, эзилірле санларынъ,
Залимликле узакъ заман бармазла.

II

Тебреди андан терениъе кеталмай,
Ол джаяулай узакъ джерге атланьб.
Кёб кыйналды юйюне да джегалмай,
Ауруй-ауруй кече да джолда къалыб.

Бара эди джол узуну созула,
Бек тюрлениб эм бети да къаралыб.
Тохдай келиб ол дагъы да бузула,
Джырлай эди ма бу джырны таралыб:

„Къарачыгъыз залимликни халына,
Джалчы джукъ да табалмайын джалына.
Бёлек адам бек кёблени джегелле,
Джал орнуна таякъ, къамчи берелле.

Бер джалымы десенъ джуаб бермейле,
Ала бизни адамгъа да кёрмейле.
Къаныбызны къан къуртлача эмелле,
Кёб джалчыны нукъдуруб кёмелле.

Къалмаз, кетер бу залимерик аладан,
Къайгъы чыгъар джюрекдеги джарадан.
Ашланьрла толгъан безле бузулуб,
Къан тегерле берч къоллула бир болуб.

Келир, джетер ол заманла кёрюрбюз,
Залимлени кереклерин берирбиз.
Ол кюн биз да кёзюбюзню ачарбыз,
Аякъладан бугъоулань чачарбыз.

Эркинликни байрагына кирибиз,
Бошунагы тегюлмезча терибиз.
Ма бу джолну бирси джаны ачылыр,
Юсюбюзден басхан джюкле чачылыр.

Бирлешиб биз аллай кюннъе чыгъарбыз.
Залимлени элтиб кёрге тыгъарбыз.
Бюкюн'а мен амалсызма тэзерме,
Кёзююу бла ол къаумну эзерме."

Сау кечени алай айтыб термиле,
Аман бла ол танъын да атдырды.
Ачы аяз сакъаг саныш кемире,
Юйге бара ол кюнюн да батдырды.

Элге келиб юй аллына джетерге,
Юйдегиси хапар билиб чабдыла.
Юсюне басыныб къуанч этерге,
Джарлы юйдеги бир-бирлерин табдыла.

Юйдегиси:

— Къайда, атда, ийнек алыб келгенинъ,
Мынча джылны байгъа кютген малынъдан?
Бошму болду „ийнек берир“ дегенинъ,
Джукъ бермейми къойду сени джалынъдан?

Ауруймуса, атда, халынъ аманды,
Бай къошунда ким да алай болады.
Бутунъ, къолунъ бары кёбюб турады,
Кёзлеринъ да джыламукудан толады.

Ач бёрюню аузундан къутулуб,
Бу хал бла къалай джюрюб келгенсе.
Джилигинъе дери къалмай джутулуб,
Бир ишексиз ачылукуну кёргенсе.

Биз ёлмесек анъа муну кечмезбиз,
Ол кюн саулай бу зорлукуну джыгъарбыз.
Суу орнуна джыламукула ичмезбиз,
Кенъ дуньягъа ол кюнледе чыгъарбыз.

Айтчы энди хапарынъы билейик,
Чыдаб къолубуздан келмейд азабха;
Болумунъу эшитейик, билейик,
Джюрегинъи къыйнама сен бир затха.

Ш а м а й:

— Ауруу кѳуршалаб саўлай санымы,
Ишлерге джараўсуз этиб кѳойгъанды.
Тюгел чыгъарыб да кѳоймай джанымы,
Мурдар кѳарны кѳыйынымдан тоймайды.

Кѳорады мени джыйырма беш джылым,
Заманында сизни да бир кѳералмай.
Азабда джашаб мени тургъан халым,
Кѳысдаб ийди бир ийнек да бералмай.

Санларым ырахын болуб бошаб,
Хайырым бираз кемирек болгъанлай.
Кѳойду ол мени бек узакъгъа ташлаб,
Джеге-джеге кѳарыўуму алгъанлай.

Алай бла мен кѳысдалыб келгенме,
Саўлугъуму тас этиб эмда кѳурутуб,
Кѳаллай бирни кѳыйынлыкъла кѳргенме
Аякъларымы уўлу бугоў тутуб.

Бусагъатны заманлары алайды,
Бирлешмесек этибизни ашайла
Мени тургъан халым бары былайды,
Бѳлек адам бизни теблеб джашайла.

Бирлеширбиз тар дуньяны кенъертиб,
Бу джуртланы башдан аякъ чагъарча.
Джолубузну сынмаз кибиб бегитиб,
Ол байланы кѳалаларын джыгъарча.

Сизни тургъан халыгъыз'а кѳалайды?
Айтсагъыз'а, эшитейим кѳерейим.
Бу дуньяны болумлары алайды,
Кѳарыўумдан келген затны берейим.

Ю й д е г и с и:

— Бек осалды бизни тургъан халыбыз,
Ма кѳересе кѳымыжабыз ачылыб.
Тюгел чыгъыб бошаб кѳалмай джаныбыз,
Кѳысылыргъа мекам табмай чачылыб.

Тюрмеде джашагъанча турабыз,
Къыйынлыкъдан башха джашау кърмейин.
Ачлыкъда да бек кѣб кере къалабыз,
Иебиз къыйыныбызны бермейин.

Бизни бютеу къолларыбыз берч болуб,
Кече кюн да солуу алмай ишлейбиз:
Кѣзлерибиз да джыламукъдан толуб,
Башыбызгъа бир кечинмек излейбиз.

Берген джалы къарныбызгъа джетмейди,
Кийерге уа киим къайдан табайыкъ
Зыкгыллыкъ юсюбюзден кетмейди,
Кимден не зат тилей къайры барайыкъ.

Сауаргъа, бир да ийнек табмайбыз,
Минерге уа къайдан болсун атыбыз
Не кюрешсек да ёгюз'а такъмайбыз,
Джокъду бизни токълу чакълы затыбыз...

Алай бла бу джарлыла сѣзлерин,
Мыдахлыкъда бек эзилиб айтдыла.
Мутхуз ау къуршалагъан кѣзлерин,
Джылау бла кѣбдюрюшюб къызартдыла.

Джашаулары ма бу халгъа бурулуб,
Мыдахлыкъны бир да кенъе чачалмай.
Амал табмай кеслерине урунуб,
Башларына бир джашау да ачалмай.

Амалсыздан джерчиклерин къыш сатыб,
Ашар-ичер затчыкъла ала элле.
Джаз эм кюз ишге мыллыкларын атыб,
Залимлеге ишлеучю бола элле.

Не келсин джалчыкълары кечинирча,
Ашарыкъгъа, кийерикге болмай эд.
Бир алгъаны экинчиге джетерча,
Бириси да толу хакъын алмай эд.

Ма бу халда бѣлек джылла кетдиле,
Юйлеринде джатар орун табылмай.
Бек кѣб тюрлю къыйынлыкъла джетдиле,
Джалан зыкгыл юслери да джабылмай.

Моллала да джарлы халкъдан тоймайын,
„Хайда хакъыбызны“ деб джете элле.
Джарлыласыз деб джазыкъсыныб къоймайын,
Табханларын сибириб кете элле.

Байла, бийле, моллала да бирлешиб,
Бир-бири къолларындан тута элле.
Бары да кече кюн демей кюрешиб,
Джарлы халкъны къыйынарын джута элле.

Тюрлю-тюрлю алдаула бла дин да,
Джарлы халкъны кемирте эд, джулкъа эд.
„Джарлыма“ деб къутулургъа ўа бир да,
Не закон не да шерият къоймай эд.

Чучхуб, тинтиб, ачыкълаб бир болумну,
Энди аны хапарына къайтайыкъ.
Шамайны уллу джашчыгъы Махмутну,
Бирден келген арт болумун айтайыкъ.

III

Къачда эл да ишлерин бошай эди,
Тереклени чапракълары саргъалыб.
Кюн да тюрлениб къышха ушай эди,
Таўланы да тѣббелери агъарыб.

Суукъ джетди ал джылланы бирича,
Кюн джарыгъы къарланы джылтыратыб.
Адамлагъа джылы тон кийдирирча,
Ташны, таўну барысын къалтыратыб.

Бир къаум да омакъ кинимле кийиб,
Келиб, соруб эрлайын къайта элле.
Къан гыбыла барысы да суююноб,
Малсызлагъа ма былай айта элле:

А ф е н д и л е:

Неъни суюсенъ сат, кимни суюсенъ бер,
Бюгюнню кюнню учузлаб турма!
Хайда джайыл да мадарынъы кѳр,
Ол джараўсуз сылтаўланы къурма!

Бир элли да кѣурмансыз кѣалмасын,
Бизни да хакъыбызны берсинле.
Аллахны джанындан гюнах алмайын,
Шериятны тюз джолуна келсинле.

Бу сѣз бла тохдаусуз буа элле,
Джарлыланы джанларындан инджитиб.
Мал излете джер-джерге кѣуа элле,
Кѣоркѣуу бла хар кимге буйрукъ этиб.

Кѣолларында китабларын джюрютюб,
Ётюрюк, хыйла, лагъым кѣура элле.
Алай бла джарлы халкъны юркютюб,
Таймай анѣа кѣадалыб тура элле.

„Кѣурман кессенъ кѣыл кѣпюрден ётерсе,
Бир кѣайгъысыз кѣуш кибики учханлай.
Кесмесенъ'а джаханимге кетерсе,
Ол темир токъмакъладан кѣачханлай.

Бек игиси ары-бери чабсагъыз,
Излей кетиб гяур малыны табсагъыз,
Джигитлик этиб барыб урласагъыз,
Аны сора кѣурманиѣа деб сойсагъыз.“

Шамай да алагъа бек ийнана эд,
Аллахны сѣзлерин айталла деб.
Джюрегинден бек уллу кѣыйнала эд,
Мени элден тышына аталла деб.

Сора мал алыргъа таўкеллик этди,
Не болса да бир мадар болур деб.
Олсагъатдан элге джайыла кетди,
„Кѣалай болса да бир мал табарма“ деб.

Ол бара-барыб тюбеди Муратха,
Сорду анѣа: „сатар малынъ джокъмуд“ деб.
Таўкеллениб ол да анѣа джуабха,
Эрлай айтды: „Айхай барды малым“ деб.

Сѣз башлалла бир-бирине кѣарашыб,
Экиси да бир джерчикде олтуруб.
Мурат да аны инджилгенин мараб,
Аузун да хыйлалыкъдан толтуруб.

Ш а м а й :

— Сен мал сатаса деб эшитгенме,
Сатар болсанъ кѣурманнѣа мал аллыкѣма.
Бир кесек затны хазыр этгенме,
Алалмасам, бек кѣыйнала кѣаллыкѣма.

М у р а т :

— Уллуму, гитчеми, айт кѣайсын дейсе,
Мал излеген бары менден табарла.
Мал юсюнде мал болгѣанын билесе,
Мычымайын хар ким манѣа чабарла.

Бусагѣатда мал багѣады кѣресе.
Кѣурманыбыз кѣысха джетиб кѣалгѣанд да.
Айт багѣасына ѱа не зат бересе,
Алыр болсанъ, энди заман болгѣанд да.

Ш а м а й :

— Айтсанъ, сени сатарыгѣынъ кѣайсыды?
Эшитейим эмда кесим кѣрейим.
Мени илешдирлигѣа багѣасыды,
Кѣарыѱум джетерик затны берейим.

Багѣа эсе ѱа джукѣады хурджунум,
Санѣа ѣтюрюк зат бла сѣлешмем.
Рысхы болубѣа джокѣду бир джугѣум,
Кѣарыѱум джетмезча эсе кюрешмем.

М у р а т :

— Огѣай, санѣа алай багѣа этмезме,
Таб элден да бираз учуз кѣарарма.
Разы болсанъѣа ачха да демезме,
Джалчылыкѣ бла иш этерге кѣоярма.

Сен джашынѣы манѣа джалгѣа берирсе,
Кѣошубуз да ойнай, кѣуана турур.
Джалчыча тутмам кесинъ да кѣрюрсе,
Аны бла берлик борчунъ да кѣурур.

Ш а м а й :

— Мен джалчылыкѣ ачыѱларын сезгенме,
Алай сѣзле энди мени алдамаз.
Ол тюрю кука сѣзледен безгенме,
Биринден да бизге магѣана болмаз.

Бюгюн'а мен амалсызгъа тюшгенме,
Ол себебден айтханынъы этейим
Къыйынлыкъла кѣб кѣлтюрюб келгенме,
Кел берлик малынъы да бир кѣрейим.

Къараб кючюм джетгенни алырма,
Башха-башха багъачыкъларын кессенъ'а.
Тѣлеб бошасам мен тынчайыб къалырма,
Башсыз къоймай бюгюн ачыкъ этсенъ'а.

Мурат:

— Айхай-айхай бек тюз акъыл аласа,
Афендилени айтханларын этиб.
Къурманынъдан сен къутулуб да къаласа,
Тутуб тургъан муратларынъа джетиб.

Байма эм джарлыма демей барыбыз,
Быллай ишге кючюбюзню салайыкъ.
Джеталлыгъы чакълы бизни къарыуубуз,
Аллахны да разылыгъын алайыкъ.

Сюйсенъ къой, сюйсенъ да туар берейим,
Къурманнъа джаратханынъы алырса.
Кѣлюнъе келгенни да айт кѣрейим,
Манъа къатышсанъ, къуана къалырса.

Алай эсе уа айтайым кесинъе,
Ол къойну багъасы онеки сомду.
Аны семизлигин да ал эсинъе,
Андан учуз'а болмаз тюзю олду.

Бир уаныгым барды аны да кѣр,
Багъасына элли беш сом тилейме,
Бек учузду эринмейин аны уа бер.
Ол багъаны берликлерин билеме.

Огъай десенъ сюйгенинъи алырса,
Къойну алсанъ'а Махмут бизде турур.
Къурманынъы кесиб рахат къалырса
Хазнамыды кюз джетерге къутулур.

Шамай тынъылаб аны сѣзюне,
Къалай этерге да билмей кѣб турду.
Бираз багъаракъ кѣрюнюб кѣзюне,
Ол багъаларын башха-башха сорду.

Ш а м а й:

— Къойчукъгъа иеллай бирни турур дейсе,
Болджалын да ачыкъ этиб айтсанъ'а
Уаныкга иеллай бирни тилейсе,
Белгили этиб тынъылы сатсанъ'а.

М у р а т:

— Уаныкга эки джыл чакълы турур,
Алайсыз'а не азчыкъ да бермезме.
Къойчукъгъа да сегиз айны урунур,
Санъа ўа мен андан багъаракъ этмезме.

Ш а м а й:

— Огъай асыры бек багъа тилейсе,
Къойгъа энтда бираз къара кёрейим,
Кесинъи ўа къалай уллу сюесе,
Сюие болсанъ сегиз сомну берейим.

Огъай десенъ'а Махмуд беш ай турур,
Къошунъа эмда малынъа къараб.
Къарыўу джетген чакълы бир урунур,
Не затны эт десенъ барына джараб.

Андан багъаны ўа киши бералмаз
Ол беш айда кёб заманды билесе,
Ол багъагъа киши да ёрлеялмаз
Ма мени да къарыўуму кёресе.

М у р а т:

— Огъай менде эки сёз табылмаз,
Бютюн да ол джанъыз къойну юсюнден.
Сёзюм'а ётюрюк болургъа болмаз,
Байлыгъым барды аллахны кючюнден.

Хайда энди сюйгенинъи берирме,
Багъаларын андан учуз айталмам.
Джашларынъы джумушун да кёрюме,
Аны бла мен сёзюмден да къайталмам.

Огъай десенъ'а соруш да юйюнъе
Таўкел болсанъ энтда бери келирсе.
Муну кесе эсенъ'а сабийлеринъе,
Къалай бек заукъланырла кёрюрсе.

Аллахны бу бек багъалы кюнюнде
Киши юйюне барыб къарамазла.
Олтурушуб хар ким кеси джеринде,
Бек къуанырла эм ач да болмазла.

Ш а м а й:

— Бераллыкъ болсанъ, айтханма берейим,
Бермезлик болсанъ бусагъат кетерме.
Андан артыкъ мен санъа не этейим,
Элде да кѣбдю бир мадарла этерме.

Мурат унамай, Шамай да алалмай,
Алмайын кетерге тюшдю эсине.
Андан багъаны уа бир да бералмай,
Къайтды юйюне-юйдегисине.

Ол кюн'а бары да къалмай бирлешиб,
Кеслери да оноуларын этдиле.
Акъылларын кѣб джерлеге юлешиб,
Къурмансыз къалыргъа деб бегитдиле.

IV

Адамла элге джайылыб башларгъа,
Мутхуз кюн да иги ёрге таянды.
Той да чыгыб къызлагъа эм джашлагъа,
Алай'а кюн да бузулуб башлады.

Эллиле да тёрт джанындан джыйыла,
Бара элле эл джыйылыучу джерге.
Сыртда, къолда киши къалмай къуюла,
Джарарча минъден да кѣб болур дерге.

Келген-келген афендини кёре эд,
Эм онъ джанында олтуруб тургъанын.
Адетича бирер затны бере эд,
Дуа этдир деб джанында болгъандан.

Халкъ джыйылды басындыла бир джерге,
Тизилдиле бары саф-саф болдула.
Барысы да къозгъалыб ёрге-ёрге
Ал сафлары онълумадан толдула.

Мутхуз кюн бокъланды эмда бузулду,
Уллу джел'а юй башланы учура.
Афенди да ёрге туруб созулду,
Бек чамланды былай айтыб кычыра:

А ф е н д и:

— Ма эслеймисиз джамагъат болгъанны,
Кёк да таб джерде тюрлениб къалгъанны.
Юсюбюз да къар борандан толгъанны.
Бек къоркъутуб эсибизни алгъанны.

Элибизде бир къайгысыз къалгъанла,
Бюгюн да къурман малын хазырламай.
Дунья малны эм артына салгъанла,
Сыйлы кюннёе жарыкъ бетде къарамай.

Азмы барды элибизде адамла,
Афендини афендиге кёрмейин.
Бу къурманнъа хазырланмай къалгъанла.
Анъа берилиучюню да бермейин.

Ол себебден аллах чамланады,
Барыбызгъа бирча ууу джетиб.
Аллай зат ючюн таб къан да джауады,
Муслиман тамгъа юсюбюзден кетиб.

Къурмандан малын артхаракъ салгъанны,
Джамагъатдан биз кысдаргъа керекбиз.
Аллай бир къаранъы кылыкъ алгъанны,
Биз чуутха, эрменнёе тергерикбиз.

Огъай деб ишлерин да тюзетселе,
Шериятны адетинде берселе.
Джетер-джетмез къурманларын кесселе.
Аны да болгъан адетин этселе.

Бир джанъылгъанны аллах да кечеди,
Бюгюн биз да ол къаумну кечербиз.
Дуа этиб къадалышыб барыбыз,
Бизнича аллах да кечсин дербиз.

Ол къалгъан афендиле да аныча,
Бирер къаннъа киришиб сёлешдиле.
Халкъны къоркъутуб джанларын алырча,
Джутланыб джукъ табсакъ деб кюрешдиле.

Къаранъылыкъ терен синъен джамагъат
Къурманларын этерге сѣз бердиле.
Киши чыгъыб сѣз айтыргъа уа болмад,
Динни къаты ауазларын кѣрдюле.

Ма ол халили афендиле бирден,
Муратларыча этген да этдиле.
Эллиле да намаз этиб ол джерден,
Къайгъыланыб юлерине кетдиле.

V

Шамай да къайтыб келди намаздан,
Мыдахлы халда баш тѣбеннѣ къарай.
Ишибиз башланнъан эд деб онъмаздан,
Айтды сора юдегисине былай:

Шамай:

— Быягъыгъа бармасакъ болмайды,
Намазда бизге къаты борч бердиле.
Энди уа биреу да къурмансыз къалмайды,
Анда халны эшитдиле, кѣрдюле.

Барайым мен не десе да алайым,
Молланы аузуна тюшмей къалайым.
Къыйналсакъ да ачхачыгъын берейим,
Унай эсе къойну алыб келейим.

Бермесе уа сиз джалгъа кетерсиз,
Андан башха мен не этейим билмейме.
Къыйналсагъыз да джалчылыкъ этерсиз,
Башха мадар болур затны кѣрмейме.

Джюрегин басыб олтуруб къалалмай,
Ол сегиз сомну да къысды къолуна.
Андан башха джугъу болуб алалмай,
Чаба-джорта кетди алгъын джолуна.

Эрлей тюбеди Муратны кесине,
Ачыкъ этиб къурман малсыз къалгъанын.
Къурмандан башха зат тюшмей эсине.
Айтды анъа джюрегинде болгъанын.

Ш а м а й:

— Энгда келгенме быягы мен санъа,
Къурмансыз къатыргъа къоркъуб аллахдан.
Къойчугъунъу джарашдырсанъ'а манъа,
Кенъ къалайым деб бу уллу палахдан.

Джарашдырсанъ суабды бу байрамгъа,
Андан башха бир мадарсыз къалгъанма.
Мен да аны кесер эдим къурманнъа,
Излей-излей бек къарыусуз болгъанма.

Алмасам'а болмазлыкъды билеме,
Афендиле, дин башчыла къоймайла.
Аны ючюн бек ашыгъыб келгенме,
Манъа мал кесдирмей тынчыкъ табмайла.

М у р а т:

— Бюгюн'а мал да бек багъа болгъанды,
Кѳресе къурман мал да кѳрюнмейди.
Ол тюнене айтханым'а къалгъанды,
Энди ўа ол багъагъа берилмейди.

Танъ атханлы келиб кѳрюб кетелле,
Биз къурмансыз къалгъанбыз джарашдыр деб.
Къойгъа ўа онеки сомну берелле,
Башхалагъа бермей бизге къалдыр деб.

Келгенлени ызларына бургъанма,
Алагъа да джарашдырыб бералмай,
Ма санъа деб сакълаб тыйыб тургъанма,
Сени кибик ол къаумну кѳралмай.

Ш а м а й:

— Бек сау бол сен алай этген болурса,
Энди айтчы неллай бир деригинъи.
Манъа къояргъа бегитген болурса,
Ачыкъла ачха бла берлигинъи.

Джашым джалгъа кетмезлигин сюеме,
Не болса да ол юйюмде къалсын деб.
Аны ючюн бек къадалыб тилейме,
Къолумдагъы сегиз сомну алсанъ деб.

М у р а т:

— Айтханыма кѣулакъ салыб тынъыла,
Ачха бла бермезликме билесе.
Энди хар не болумну да анъыла,
Джалчыла ўа бек кѣбдюле, билесе.

Кѣойну алсанъ он ай чакълыны турур,
Кеси юйюнде джашагъанча джашаб.
Таб юс киними да ма менден болур,
Кѣошубузда суйген затындан ашаб.

Кесине да бек джараўлу кѣарарма,
Сабийимден бир да башха кѣрмейин.
Андан озуб таб сизге да джарарма,
Бир кѣыйынлыкъ кѣрмезсиз мен ёлмейин.

Зекатымы, садакъамы берирме,
Малдан, мюлкден, менде болгъан хар затдан.
Юйдегинъи джумушун'а кѣрюрме,
Теньлеринъ да джарылырча ачыўдан.

Кѣоркъмагъыз мен сизни ишсиз кѣоймазма,
Аллах айтса, бир юй киби джашарбыз.
Сизни алдаб мен бетими джоймазма,
Менде болгъан затны тенъден ашарбыз.

Ш а м а й:

— Сабийлеге барыб хапар берейим,
Таўкел болсакъ мычымайын келирбиз.
Не айтырыкъ эселе да кѣрейим,
Кенъеш этиб иги кѣрсек берирбиз.

Ачха табалсакъ да огъай демезсе,
Мен кетейим сагъыш этиб кѣрюрсе.
Аны сен да алай сыйсыз кѣрмезсе,
Акъылынъы бу затлагъа бѣлюрсе.

М у р а т:

— Огъай, огъай аны ўа бир да айтма,
Керекли болсанъ соруш да алырса.
Ол мурат бла ўа бир да кѣайтма,
Таўкел болмасагъыз келмей кѣалырса.

Бир сагъатдан келмесегиз, къоярма,
Келмезлигигизни билиб тюнюлюб.
Къойну да мен башха джерге джоярма,
Аллыкъ кѣбдю артыкъ багъала бериб.

VI

Кѣб турду ол таукел болуб алалмай,
Мыдах халда сагъышлыкъгъа батылыб.
Джашын берирге ўа таукел болалмай,
Кетди сора юйю таба атылыб.

Къайтыб келе ол юйюне бурулуб,
Дунья бары кызарагъанча кѣрюндю,
Онъсузла ўа джукъ да табмай къубулуб.
Акъылы да ол затлагъа бѣлюндю.

Джоббу-джоббу басынышыб туарла,
Къычыралла, ёкюрелле, къачалла.
Арбазланы кызартыб тургъан къанла,
Къатхан къарны кюйюзча кызарталла.

Бу ишлени кѣре эмда сейирсине,
Шамай да къайтыб келди юйюне.
Бек кѣб затла тюшюб аны эсине,
Халын джомакълады юйдегисине.

Шамай:

— Эрлай барыб Муратлагъа тюбедим,
Тюбесем да джылы джуаб бермеди.
„Биз бек инджилебиз джарашдыр“ дедим,
Ол не азда хатерими кѣрмеди.

Не кѣб тилеб кюрешсем да ол манъа,
Ачха бла бермезлигин билдирди.
„Андан кѣб хатер эталмам санъа,
Сюйсенъ ал огъай десенъ да къой“ деди.

Сегиз сомду бизни болгъан затыбыз,
Боллукъ тюлдю кюрешиб джукъ табмасакъ.
Аман халда айтылады атыбыз,
Энтда излей эл ичине чабмасакъ.

Бу хал бла къурмансыз'а къалмазбыз,
Не болса да бир мадарла этмесек,
Молла сорса бир да джуаб табмазбыз,
Амал джокъду бир къой алыб кесмесек.

Къалсагъ'а бизге таякъла джетерле,
Бусагъатдан бир мадарын кёрмесек.
Бизни элден узакъ, эрек этерле,
Афендини эт юлюшюн бермесек.

Ала алай къайгъылашыб тургъанлай,
Тауш этди кенъирекден биреулен.
„Кимледиле“ деб чыгыб къарагъанлай,
Арба бла кёрюндюле экеулен.

Ала ўа—муазин эмда джёнъери,
Экиси да ол арбазгъа кирдиле.
Арба ўа толуб ёгюзлюкге дери,
Былайдан да къошайыкъ деб келдиле.

Муазин:

— Этден юлюш джыйя сизге джетгенбиз,
Ма кёресиз арбабызны толтуруб.
Шериатны айтхан джолун этгенбиз,
Афенди да сакълаб къалды олтуруб.

Адетича аны хакъын беригиз,
Алай айтыб бизни алгъын ийгенди.
Мени да сиз аны кибиб кёрюгюз,
Китаб бла аллах алай дегенди.

Айырмайбыз элни байын, джарлысын,
Бермесегиз эрлай къайтыб кетербиз,
Бермегенни баям этиб барысын,
Межгитде ўа аны ачыкъ этербиз.

Шамай къоркъуб бети да кызарды,
Бек джунчуду бир аманлыкъ этгенча.
Дыгаласдан башы таба узалды,
Бек къалтыраб ёлюр кюню джетгенча.

Ш а м а й:

— Биз'а энтда хазырланмай турабыз,
Къарыуубуз джеталмайын алыргъа.
Кёресе ма аны къайгъысындабыз,
Амалыбыз джокъду кесмей къалыргъа.

Айланыб мен бусагъатда келгенме,
Джаш бермесем киши мал да бермейди.
Алайсыз джукъ табмазымы билгенме,
Тилесек да киши хатер кёрмейди.

М у а з и н:

— Олмуд сени джюрегинъи къыйнагъан,
Джарамагъан сылтауланы этдириб.
Шайтан болур бюгюн сени чырмагъан,
Терс акъылны джюрегинъе синъдириб.

Бир джанынъы берсенъ, санъа боллукъду,
Къурман кесиб муратынъа джетерге.
Аны бла насыбынъ да толлукъду,
Сен керексе эрлай ары джетерге.

Бир джашчыгъынъы джумушха да бералмай,
Гяурмуса сен къурмансыз къалыргъа.
Сыйлы кюнню бек багъалы кёралмай,
Айыб тюлмюд аллай бетни алыргъа.

Бар бусагъатдан, не дей эсе да бер,
Кесмей къойсанъ'а биз ариу айтмазбыз.
Бу кюнню сыйлы эмда багъалы кёр,
Энди келсек, налат бермей къайтмазбыз.

Хайда тебре, энди заман болгъанды,
Багъа, учуз дерге да джарамайды.
Бу арбаны кёресе, ма толгъанды,
Киши ўа багъасына къарамайды.

Эрлайын барыб къойну алыб келсенъ,
Соярса да хакъыбызны берирсе.
Къурман соймай чуут динде ёлсенъ,
Джаханимни кючлю азабын чегерсе.

VII

Джуаб этерге джокъ эди амалы,
Излей кетди да Муратха тюбеди.
Ол джалыннъан халда къатына барыб,
Къойгъа келгенин айтыб хапар берди.

Мурат да ол уллу къарнын тургъузуб,
Уакъ-уакъ Шамайгъа бек кюле эд.
Ол да аллын аны табагъа буруб,
Сен къойюнъу джарашдыр деб тилеед.

М у р а т:

— Къара сен къойгъа, семизди, кѣресе,
Бу инджилген хатеринъи этейим.
Джашынъы ўа толу джылгъа берирсе,
Андан башха мен санъа не этейим.

Бек билесе, иш кѣзюў да кетгенди,
Аур ишлерим'а къалмай битгенди.
Ойнай-кюле ол къошумда кечинир,
Малгъа джарар заманы да джетгенди.

Къошда, малда неге джетсе да анда,
Заукъланыб толу бир джылны турур,
Джокъду да хайыр этериги мында,
Къошда ўа экибизге да урунур.

Болджалы джетсе да бир сагъыш этербиз,
Джарашсагъ'а дагъы да менде турур.
Ол кюннѣе да бир кюн кирик джетербиз,
Къошумда ўа бек къадалыб урунур.

Хали билиб хар затха усда болур,
Кѣрген адам сеийрсиниб къалырча,
Ол джанъыз джылгъа да насыбдан толур,
Тургъан джеринде кѣб хайыр алырча.

Ш а м а й:

— Сегиз айны сен он айгъа джетдирдинъ,
Бир сѣзюнъю экинчиге унутуб.
Энди ўа ма толу бир джыл этдинъ,
Бетинъи эм ырызынъы кѣруруб.

Бюгюн сен мени аягъымдан тутуб,
Не десем да этерсе деб тураса.
Актылынъы уа терс ишлеге буруб,
Кесинъе бек таб лагъымла къураса.

Амал болса, ол сегиз айынъа бер,
Айтханса да айтхан сёзюнъю бузма.
Мени да ма бу сакъатлыгъымы кёр,
Келгеним сайын болджалын созма.

М у р а т:

— Ол заманда мен ашыгъыб сёлешдим,
Энди уа алай къалыргъа болмайды.
Ал деб санъа ненча кере кюрешдим,
Къурманнъа даулашхан адам онъмайды.

Мындан учуз сен кимден мал алырса,
Ким берликди санъа малын бошуна,
Ахыратха не бет бла барырса,
Сагъыш этда азаб алма башынъа.

Мен'а андан учуз бир да бералмам,
Керек тюл эсе къайтыб келме аллыма.
Кесимден'а сыйлы сени кёралмам,
Элде джалчы кёбдю, сайлаб алырма.

Амалсыздан къойну да алыб кетген эди,
Саулай джылны туругъа деб джарашыб.
Мыдахлы халда ол юйюне джетген эди,
Тохдадыла барысы да къарашыб.

Д ж а ш ы М а х м у д:

— Сен кетгенли келиб, кетиб турады,
Хайдагъыз деб джаныбызны алгъанлай.
Кеч болгъаннъа аны къарны бурады,
Эрикмейин файдасыз ашыкъдыргъанлай.

Ш а м а й:

— Бара-барыб сени джалгъа бергенме,
Ачха бла не азда унамады.
Толу джылгъа аузланыб келгенме,
Кюрешсем да башха мадар болмады.

Бираз тюшермеди деб мен алалмай,
Аны бла кесим кечигиб къалгъанма
Бир айтханлай таўкел болуб къалалмай
Эм арты толу джылгъа алгъанма.

Тебкир этиб ала къойну сойдула
Ичин башын биширдиле, къабдыла.
Афендиге маджал санын къойдула,
Джабхакъларын къакълаб ёрге такъдыла.

Афенди ўа ёбгеледи, алмады,
„Бек азды-деди-джанъыз бутчукъ манъа“
Уялыргъа не азчыкъ да болмады,
Ал деб, бек кёб кюрешселе да анъа.

Даўлаша келиб дагъы да бир санын,
Олсагъатдан элтдиртди кесине.
Ол зат бла аямай джанын, къанын,
Башха акъыл тюшмей аны эсине.

Афендиден къутулушуб тургъанлай,
Муазин да эрлай джетди шуулдаб.
Ауазы да шыбылача ургъанлай,
Тебреди сора ол юлюшюн даўлаб.

М у а з и н:

— Мени сиз'а нек юлюшсюз къойгъансыз,
Шериятны адетлерин къурутуб?
Сора муну ашаргъамы сойгъансыз,
Хант кёргенлей динигизни унутуб?

Ш а м а й:

Арт бёскюнюн афендиге элтгенбиз,
Ал джанын да кёресе санлагъанбыз.
Бусагъатда биз да андан джетгенбиз,
Ма, къара, къалгъанын тузлагъанбыз.

Санъа джанъыз къуйрукъчугъун къойгъанбыз,
Къалгъаны ўа бошалгъанды кёресе.
Ичин, башын'а къазаннъа къуйгъанбыз,
Бизни да халибизни бек билесе.

Муазин:

Къуйрукъчугъун алыб къалай кетейим
Элтсем'а сизде да хакъым къаллыкъды.
Терисин да берсегиз мен элтейим,
Къалгъаны ўа сизге эркин боллукъду.

Шамай:

Адам хакъгъа джаныгъызны салгъанлай,
„Бер-бер“ деб мыллык атыб турасыз.
Хар къуру да джабышыб къадалгъанлай,
Баргъа-джокъгъа сагъыш этмей буасыз.

Хайда элт сизден мен бир къутулайым,
Рахат болуб джукъу кирир кёзюме.
Ач болсам да мен даурсуз къалайым,
Ийнанмайсыз „джокъду“ деген сёзюме.

Терини эм къуйрукъну да ол элтди,
Джабхакълары Шамайлагъа къалдыла.
Муазин да къолтукъгъа уруб кетди,
Алай бла къойну башын алдыла.

VIII

Афендилени аўазын толтуруб,
Махмут ычхынмаз къайгъыгъа тутулду.
Къурманына бек „къуаныб“ олтуруб,
Шамай'а ол къайгъысындан „къутулду“.

Къынъыр боюн аджирин да терлетиб,
Экинчи кюн'а Мурат келди-джетди.
Уўлу бугъоўну киритин бегитиб,
Кел деб, ол Махмутха белгили этди.

Мурат:

— Къошубузда малгъа заран болмасын,
Мычмай чыкъсанъ'а энди къошума.
Кюн аманды аджашыб мал къалмасын,
Ишсиз неге джатаса сен бошуна.

Къошдагъыла да къошха джетишмейле,
Мал кёбдю адам'а азды билесиз.
Ишлери бек аманды бирлешмейлэ,
Инджилиб тургъаныбызны кёресиз.

Махмут:

— Джокъду сѣзюм джарашханма мен джалгъа,
Бюгюн бла тамбланы баралмам,
Таб сен да айталмазса андан алгъа,
Андан сора мында бир кюн къалалмам.

Эгечим да киимлерими джуар,
Бюрсюкюн'а къошугъузгъа кетерме.
Келмей къалсам да атам къуар,
Мычымай ишигизге да джетерме.

Мурат:

— Къарачы! сѣзге усда болгъанына,
Хаўлелик джанына кетгенди да эси.
Джашамайын къарт болуб къалгъанына,
Къошха барыргъа уа унамай кеси.

Аллай сѣзле санъа бир да джарашмаз,
Не айтсам да сен этерге керексе.
Ол джол бла меннѣ киши болушмаз,
Алай этсенъ менден узакъ эрексе.

Турма сен былай сѣлеше бошуна,
Бар къошха айрандан да бир тояrsa!
Джарашыб эм кѣл да салыб къошума,
Бу орам хаўлеликни да къояrsa.

Махмут:

— Болур-болур, мен бирсюкюн кетерме,
Кереклиме къараб барын тындырыб.
Андан кечге къалмай къошха джетерме,
Джаш джюрекни тамырларын сындырыб.

Андан Шамай турду джуаб этерге,
Джашчыгъыны тюз аллына бурулуб.
Кѣлюндегин анъа айтыб кетерге.
Башлады сора кеси ёрге туруб.

Шамай:

— Турчу бугъоу салыннъанды колунъа,
Хазырлан энди къошуна кетерге!
Тынчлыкъ джокъду, энди ащыкъ джолунъа,
Мычымайын сен керексе джетерге.

Махмут:

— Не сѣзюм барды, кѡшуна барырма,
Бармасам'а мадар джокъду билеме.
Толу бир джылны кѡшунда кѡалырма,
Аны ючюн бошунагѡа тилеме.

Джалчылыкѡгѡа тюшюб мени джашауум,
Бусагѡатда уа мен андан кѡтулмам.
Табылмаз мени алайсыз ашауум,
Заманым джетсе, уа бир кюн да туралмам.

Элде болур берлигим эм аллыгѡым,
Бошагѡанлай эрлай туруб кетерме.
Джанѡыз эки кюндю мында кѡаллыгѡым,
Андан сора айтханынѡы этерме.

Бу сѣзлени да айтыб, джаш бурулуб,
Тири-тири атлай ишине кетди.
Муратда джашны элталмай кѡурулуб,
Кѡара сен не тюрю сѣзлеге джетди.

Бек чамланды, кеси кѡкча кюкюрей,
Тынѡыламай кетген джашны ызындан.
Базыкѡ бойнун тѡрт кѡат бюклеб гюрюлдей,
Адам кѡоркѡарча кѡаралгѡан кѡанындан.

Мурат:

— Бюгече ол чыкѡмайын кѡалмасын,
Анѡылагѡыз сиз, айтханымы билигиз!
Орамлагѡа бир да кесин салмасын,
Сѣзге уса болуб сизни тилигиз.

Сизге ышаныб кѡюму бергенме,
Бир затда да мени джарсытмазсыз деб.
Сизни мен кѡалай багѡалы кѡргенме,
Кѡошну, малны бир да абджытмазсыз деб.

Иймейин кѡойсанѡ бек хыны тиерме,
Сизни юсюгюзге бир хата салырча.
Бѡрю тонну да бек чюйре кийерме,
Кесигиз кѡошха чабханлай барырча.

Эртденинде кюн да чыкъды джылтыраб,
 Кюн таякъла алтын кибик саргъалыб.
 Мыдах таула къаты джелден къалтыраб,
 Тёббелери бёркле кийиб агъарыб.

Уакъ-уакъ ёрге чыгъа башлады,
 Хар бир затны ол кесине къаратыб.
 Барысындан хынылыкъны ташлады,
 Ол кесини кёз джилтинин маратыб.

Хар ким юйден арбазлагъа тёгюле,
 Джарыкъ кюнню тюрсюнюне ал бериб.
 Таулары да бёркчюклери сёгюле,
 Кюн бетле иссиликде тёзмей эриб.

Ол кёзюуде халкъ омакъ киим кийе эди,
 Орамлада джылтыраб айланырча.
 Махмут да джасаныргъа бек сюе эди,
 Омакълыкъ бла алда сайланырча.

Кними уа джокъ, ол аны биле эди,
 Зыгылладан къымыжасы ачылыб.
 Алай'а андан мындан да тилей эди,
 Бир кесекге къайгычыгы чачылыб.

Дыгаласда ары-бери чаба эд,
 Бек ачылгъан къымыжасын джабаргъа.
 Кимден кёлек, кимден кёчек тилей эд,
 Ол да чыгыб тенъле бла ойнаргъа.

Бир къаум'а аны мыдах этмей эд,
 Ол ариу къылыкъларыны кючюнден.
 Къылыкълары хар къуру да кетмей эд,
 Къымыжа болуб турса да юсюнден.

Халкъ ичинде омакъланыб джылтырай,
 Ол хах киимлерине къуана эд.
 Мурат джетер деб къоркъгъандан къалтырай,
 Тенъле бла да ойнаб джубана эд.

Кетери да аны эсине тюше эд,
 Джалчылыкъны ачыуларын чегерге.
 Джюреги да мыдах болуб бише эд,
 Тенълеринден айырылыб кетерге.

Джаш болса да кѣб кѣайгыла эте эд,
Джашауу тарлыгы эсин алыб.
Джаш актылы джюз, минъ затха джете эд,
Мыйычыгына кѣайгыларын салыб.

Мурдар Мурат актылындан кетмей эд,
Ойнаса да кѣоркѣа эди джюреги.
Ол насыбсыз муратына джетмей эд,
Джалынса да эшитилмей эд тилеги.

Мурат барыб кеси малчы болмай эд,
Джалчыланы джиберген эд кѣыйыны.
Бир кюнню кѣолуна таякъ алмай эд,
Кѣошунда ѳа онла бла джыйыны.

Джанъыз кюннѣ Махмутха тѣзалмай,
Кѣайнай эди аны кѣан тамырлары.
Ачыудан кѣзлери джарыкъ кѣралмай,
Кѣалтырай эди аны джаулу санлары.

Мурат:

— Тѣзем энди мен аны бу ишине,
Бармай эсе зор бла иерме.
Алгѣан кѣою тюшмей эсе эсине,
Аны башын тонлукъ кибик ийлерме.

Джетишди сора джашчыкѣны кѣатына,
Мурдар бети чоюн кибик кѣаралыб.
„Итден туугѣан“ атаб аны атына,
Эки-юч кере урду ол узалыб.

— Нек джатаса былайда сен керилиб,
Хаулеликге нѣгерлеми кѣураса?
Тюнене ѳа кесинъ джалгѣа берилиб,
Ма бююн'а кѣошха чыкѣмай тураса.

Не айтаенъ кѣойну алыр заманда,
Хаулеликни джюрютмей турурма деб?
Былаймыды этеригинъ хама да,
Кѣачан болса да бир урунурма деб.

Хамхотунъу ары неге бургъанса,
Эртде озгъанды кьошха барыр заманынъ
Хакъынъы алыб джут къарнынъа ургъанса.
Бармай энди неди сени амалынъ?

Огъай тейри санъа алай этдирмем,
Тылпыуунъу чыгъармазма ургъанлай.
Аягъынъы уа орамгъа джетдирмем,
Кьошумда адам джетишмей тургъанлай.

Джалчымса сен не этсем да эркинме,
Джокъду сени сёз айтыргъа амалынъ.
Эркинликни кёргюзтюрге билirme,
Хайда энди джетишгенди заманынъ!

Санъа энди кёб джалыныб турмазма,
Эркинлигинъ тюшгенди да кьолума.
Энди урсам бир да эслеб урмазма,
Кимни дауу барды мени джалчыма.

Ма х м у т:

— Асыры бек секиресе юсюме,
Джанъыз кюннъе тёзалмайса кычырмай.
Окъ джарала саласа сен кесиме,
Адамча сёлеш, ачыуланмай, урмай.

Айтханем да тюнене мен кесинъе,
Бюгюн баралмазлыгъымы кьошунъа.
Мени ал да тур, унутмай эсинъе,
Алайсыз малынъ къаллыкъды бошуна.

Мынча сайын чабыб неге келесе,
Джауму сюрюб барады сени малынъы?
Мындан озсанъ тюз джарылыб ёлесе,
Мурдар халда тюрлендириб къанынъы.

Юреннъенсе адам къанны ашаргъа,
Келиб-келиб юсюбюзге чабаса.
Джалчыланы хакъы бла джашаргъа,
Аны баш хыйлалыкъгъа табаса.

Мурат:

— Къарагъыз бу итден туугъан джалчыгъа,
Бош затланы сѣлешиб гырылдайды.
Юренмегенди къошха, малгъа чыгъа,
Тилин чайнай не затланы мурулдайды.

Юсюнъден да зыкгылларынъ салына,
Неге къараб, не кюнюнъе тураса?
Келе-келеми турлукъма джалына,
Айт башынъа не лагъымла къураса?

Семиз къойну кесиб, ашадынъ тойдунъ,
Бек къуаныб, хакъсыз табыб къойгъанча.
Джугъун къоймай бютеу къарнынъа джойдунъ,
Атанъы малларын тутуб джойгъанча.

Ач къарнынъы тойдурдум билмеймисе,
Тохда энди джуаб дамы этесе.
Мени ким болгъанымы билмеймисе,
Бусагъатдан бир хатагъа джетесе.

Орамлада хауле болуб турурча,
Болмаз сени не азда заманынъ.
Джашауунъу бу халлада къурурча,
Бир джанъыз кюннъе да джокъду амалынъ.

Бу сѣзледен аны бети къызарды,
Артыкъсыз бек тенълеринден уялыб.
Амалсыздан ол башына узалды,
Мадар табмай уллу къайгъыгъа къалыб.

Джюрекчиги къысха-къысха ура эд,
Джукъ айтыргъа къарыуундан келмейин.
Буту, къолу терлеб, кюйюб бара эд.
Манъылайдан тери агъыб бѣлмейин.

Муратха да эм халкъгъа да къарай эд,
Терлеб, кюйюб джарыкъ берген бетчиги.
Ыйлыкъгъандан джюрекчиги тарай эд,
Бек къалтыраб аны джумушакъ этчиги.

Джуммай-джуммай джыламукъла теге эд,
Уруб келген кез сууларын тыялмай.
Чыдаалмай ол джерге да чеге эд,
Къалтырагъан санчыкъларын тыялмай.

Хыны-хуну этиб тебретди сюрюб,
Бир кечени юйде джатаргъа къоймай.
Эгешчиги ызындан чабды кёрюб,
Кёб джылады этер мадары болмай.

Къычырыкъ этиб къадалыб бойнуна:
— Махмут, энди къачан келирсе къайтыб!
Къолджаулукучугъун салды аны къойнуна.
Кёб таралды анъа тилекле айтыб.

Мурат эрлай тартыб алды юсюнден,
Насыбсызны билеклерин кердириб.
Абзыратды мурдар аны эсинден,
Бютюн да джаш джюрегин илгендириб.

Джалчы, джарлы бары алагъа къарай эд,
„Не ишди бу, не зат болгъанды?“ деб,
Сабий Махмут джылай-джылай бара эд
„Джарлы башым бу палахха къалды“ деб.

Джыласа да джылагъанын кёрмейин,
Къамчи бла джелкесинден тюрте эд.
Джалларгъа ўа не аз да джол бермейин,
Тохдаў, солуў алдырмайын элте эд.

Ол насыбсыз тюшдю аны тузагъына,
Ычхыныргъа бир да амал болалмайын.
Джылай-джылай кетди джол узагъына,
Кишиден да бир болушлукъ табалмайын.

Ма бу халда барды аны къошуна,
Алгъан хакъын дин гыбыла ашады.
Сабий башы джоюлгъанды бошуна,
Къарагъыз энди ол къалай джашайды.

Анасындан ол юч джылда къалгъан эд,
Къараб тоймаз кирик аны сыфаты.
Ол джыл анъа онеки джыл болгъан эд,
Бу сукъланчха чыгъаргъа эд мураты.

Аз болса да къара таный биле эд,
Джарыкълыкъны дуньясына термилиб.
Кёргенинден „бир окъут“ деб тилей эд,
Окъургъа мадар табмай термилиб.

Не келсин, тарлыкъ джашау джол бермей эд.
Этген муратына джетиб къалырча.
Ол джарлыгъа киши акъыл бёлмей эд
Билим алыр бир джолуна салырча.

Аур джюкле бек къаланыб кесине,
Сабий белин тохдаусуз талдыра эд.
Бек кёб затла тюшюб аны эсине,
Кёзлеринден къан ырхыла бардыра эд.

Тенъчиклери бир да кетмей эсинден,
Кече сайын ол тюшюнде кёре эд.
Кир киимле тешилмейин юсюнден,
Кыйынлыкъны теренине кире эд.

Кюнню бети кёз аллындан ычхыныб,
Джарыкълыгъы къаранъылай тура эд.
Минут сайын джюрекчиги бек сыныб
Джаш санларын азаблыкъгъа ура эд.

Къыш кюнледе сюрюуден къайтыб келсе,
Суукъ болуб титирей, бек къалтырай,
Ол кече „солуюм“ деб мурат этсе,
Табылмай эд бир кёзюу тынчайырлай.

Рахатланырча къайда анъа заман,
Кече болса джылы орунда джатаргъа.
Стауатны сакълаб тура эд хаман,
Къышхы танъы унамайын атаргъа.

Бир кюн Мурат салыб келди къошуна,
Къошну малны халисине къараргъа.
Бек къыджыраб джалчылагъа бошуна,
Кимни къалай ишлегенин мараргъа.

Ол кюн джашчыкъ бек тиледи Муратдан:
„Юсюм аманды бир мадар этерем,
Элибизге ийсенъ‘а сен бусагъатдан,
Бирсикюнден бир да къалмай джетерем.

Къыш къатыды, суукъду эм боранды,
Болалмайма мындан кѣбню чыдаргъа.
Ма кѣресе юсюм да бек джаланды,
Кѣб кере къалама таяныб къаргъа.

Кииминъ да менден болур дегененъ
Ол сѣзюню сен эртде унутханса.
Инджитмейин тутаргъа сѣз бергененъ,
Эки айны ма бу халда тутханса.

Кечем, кюнюм бек инджилиб джашайма,
Джылыныргъа бир затчыгъым болмайын.
Сау санымы сакъат этиб бошайма,
Мен насыбсыз энди бир да онъмайын.

Айтханымча мычымайын келирме,
Бу зыкгыл бысдырларымы джаматыб.
Бир кѣрюнюб атама эм элиме,
Кесиме бек кереклиме къаратыб...”

Сѣзюню артын тюгел бошагъынчы,
Джаш Махмутну сопалады, уатды.
Адам келиб, тартыб, андан алгъынчы,
Ура кириб эм башын да къанатды.

Темир бет алыб, сын таш кибики турады,
Аман эрни бекден-бекге ачыла.
Былай айтыб ол Махмутха къарады,
Аузундан тюкюрюкле чачыла.

М у р а т:

- Болмазлыкъ зат бла сен бош джаншама,
Бошунагъа керексизге гырылдаб.
Энди къайгъы чыгъарыб да башлама,
Къошну, малны джарсыр заманын мараб.

Анда джукъ табылса мен келтирим,
Болмагъанны кимден тилеб аллыкъса.
Артыкъ затым болса, санъа берирем,¹
Джокъду сора джазгъа дери къаллыкъса.

Къошха, малгъа бой салмайын тураса,
Джарамагъан бош сылтауланы тутуб.
Башынъа ўа кѣб лагъымла кѣураса,
Сен хакъынъы алгъанынъы унутуб.

Юсюнъден кетмез къайгъы салырма,
Бу джараўсуз къайгъыланы кѣоймасанъ.
Бир ургъанлай джанынъы да алырма,
Сен эсинъи къошха малгъа салмасанъ.

Тохдамасанъ бой салырча этерме,
Сан-санынъы талкъы бла ийлеб.
Къымылдасанъ тюбге салыб эзерме,
Хакъ алгъанса турмам сенден кѣб тилеб.

Эртденинде кетди атын кыыздырыб,
Махмутну бир къайгъысын да кѣрмейин.
Насыбсызны ол халиде къалдырыб,
Бирине да толу джуаб бермейин.

XI

Ол не къадар тилесе да джалыныб,
Кетди Мурат бир да къайгъырмай.
Къалды Махмут эринчиги салыныб,
Айтхан сѣзю аны эсге алынмай.

Эртден сайын ургъан аяз бетине,
Къалтыратыб санчыкъларын эзе эд.
Буз гыртланы бузлатыб ол этине,
Амалсыздан барысына тѣзе эд.

Бармакълары кышхы боранда юшюб,
Джаралары байланмайын тура эд.
Ол, кѣурман ючюн, бу палахха тюшюб,
Санчыкъларын кече кюн да ура эд.

Аны джазыкъсыныр джокъ эди анасы,
„Баламды“ деб бир къайгысын этерча.
Джел аўруудан сакъат болуб атасы,
Къарыуу джокъ Махмутха бир джетерча.

Къысылыргъа къайда аны бир джери,
Бир затчыкъдан ол болушлукъ табарча.
Атасыны да джокъ эди бир джугъу,
Ол ачыла тургъан юсюн джабарча.

Кёлю, джюреги, юсю-башы болуб,
Зыкгылларын тутуб-тутуб къарай эд.
Кёзлери да джыламукъдан бек толуб,
Джылынса ўа бу джырчыкъны джырлай эд:

„Сабийлей ёлдю анам,
Къалдым джашлай атылыб,
Табылмайын саўлукъ салам,
Джалчылыкъгъа сатылыб.

Къалай къыйынды джалда,
Хар заман ншим малда.
Мекаям бузда, къарда,
Къайда кеч болса анда.

Ёксюзлюк къыйынды къалай,
Джашаўум, халым ма былай.
Джылларым кетди талай,
Тарала эм джылай.

Къыйынлыкъ манъа джолдаш,
Болмайын эгеч къарнаш.
Юсюм суукъ, къарным ач,
Джалан аякъ, джалан баш.

Ах кимге джалынайым,
Мен кимге джалбарайым.
Бу кышхы боранлада,
Къайда кече къалайым.“

(Батчаланы А. К.)

Бир-бирде ол кеси эсин джыя эд,
Сагъышлыкъны тенъизине булгъаныб.
Кёб таралса джырчыгъын да къоя эд,
Эски зыкгыл гебенекге чулгъаныб.

Кеси-кесине ол кёл да эте эд
Джаш сабий джюрекчигинден ойланыб.
Андан сора бу джырлагъа джете эд
Джашаууу хар бир затындан къыйналыб:

„Джашаууу бу зорлукъгъа бергенме,
Ит джашаууу кёб ачыуун кёргенме.
Джаш болсам да мен быладан безгенме,
Байла манъа джол бермезин сезгенме.

Джалчылыкъда бир залимни къолунда,
Джашаууу киикликни джолунда.

Мындан кёб'а кёбдю энди туралмам,
Санларымы джаннъан отха уралмам.

Андан эсе мен къачайым, кетейим,
Джан къалдыыр бир мадарла этейим.

Бюгюн кюнню ёмюрюм да унутмам,
Ёлмесем'а анъа муну къурутмам.

Кесим да тенълерими къошарма,
Кюрешем'а сора андан бошарма.

Табын мараб мен да аны соярма,
Баш токъмагъын ёрге тагъыб къоярма.

Джюрегим'а мени ол кюн ачылыр,
Ма бу къара кюлтюмлерим чачылыр“...

XII

Бир кюн ол сагъыш этди, ойланды,
Джашаууна бир да тёзюб болалмай.
Сагъышында къачар къайгъы сайланды,
Джазгъа дери ол халиде къалалмай.

Эртден бла мал къысдаучу заманда,
Юч-тёрт кере ол ахсыныб эснеди.
Турлугъум'а ма былайды хама да,
Деген халда къайгыларын эследи:

Махмуд:

— Санчыкъларым бююлелле, кёбелле,
Къарыусузлукъ терен синъиб этиме.
Бутчукъларым къалтыраб ийилелле,
Къан да кирмей бу сабий джаш бетиме.

Андан эсе мен джашыртын барайым,
Аздан, кёбден бир кишиге кёрюнмей,
Атамы да бетине бир къарайым,
Башха джерге кетерме мен эринмей.

Халымы уа анъа ачыкъ этейим,
Бир мадарла табар мени юсюме.
Бююнден къалмай элге кетейим,
Иги тюшдю ма бу оноу эсиме...

Къошдан къачды кишиге кёрюнмей,
Эти-буту ургъан джелде ачыла.
Чабхан халы аны бир да юзюлмей,
Тилимдили чабырлары чачыла.

Къайгыыланыб, саггышланыб ол джолда,
Бек къоркъгъандан сескеклениб къарай эд.
Джаш джюреги юйге урунъан халда,
Бу джырчыкъны джырлай-джырлай бара эд:

„Ёксюз болсанъ, тынчыкъ джашау къайда,
Тёкген джыламугъунъ бермей файда.
Ашаб ашдан къарнынъ тоймай,
Джазыкъсынынъ кишинъ болмай,
Кече кюн да ишле хайда-хайда!

Къыйынлыкъгъа чыдай тёзе саным,
Бетимде къалмай нюрлю къаным.
Ит бла бирге ашаб,
Кече багушунда джашаб,
Ма былайды джашауум эм халым.

Бялге дери кърны джырыб саным,
Арыб, талыб кюнден джетсе джаным.
Дагъы да игден туугъан атым,
Бир адамгъа болмай хатам.
Ма былайды джашауум эм халым.

Кюндюз кютсем, кече сакълаб малын,
Ол'а не азда кыйнамайын джанын.
Джекгенини бермейин джалын,
Бойнун кесмей ичиб къанын,
Аны бла тойдурады кърнын“.

(Батчаланы А. К.)

Кюн кызаргъа ол атасына джетди,
Бузлай кюлу, кѣзчюклери да джылай,
Анъа хар бир болумун ачыкъ этди,
Санчыкълары тирилмей къарыусузлай.

Атасы да кюба келиб къатына,
Джашны халын алай кѣрюб къарады.
„Насыбсыз-джарлы“ атаб атына,
Кюлларын къаты кысыб къучакълады.

Ма х м у т:

— Юсюм башым ма былайды, кѣресе,
Тѣзалмайын къачыб санъа келгенме.
Джылны, кюнню суукълугъун билесе,
Бир мадар болмай эсе ѳлеме.

Энди аны кюшуна уа баралмам,
Мадар этсенъ башха джерге кетерме.
Бу хал бла джыл узуну къалалмам,
Кююнъа да бир мадарла этерме.

Ш а м а й:

— Тоба-тоба мен соргъанем Муратха,
„Юсю, башы бек игиди“ деген эд.
Къарачы ол къан эмиучю налатха,
Махданыб да джылы джуаб бергенед.

Алай бла ол алдабмы тургъанды,
Бир затынъа къарамайын джунчутуб.
Юсюнъ джалан къошха атыб къойгъанды,
Бар затын сени юсюнде къурутуб.

Мен барайым ол Муратны кесине,
Баргъанлай'а анъа хапар берирме.
Айтхан сёзю тюшмеймиди эсине,
Унамаса мадарымы кёрюме.

Ашыкъ-бушукъ эте, тонун да къаблай,
Бек гузаба Муратлагъа кетген эд,
Джюреги кёлтюрюлюб рахат болалмай,
Ол чамланыб бу сёзлеге джетгенед:

— Къайда сени алгъын айтхан сёзлеринъ,
Юсюн-башын инджитмей къарарма деб?
Къалай тургъанын кёрмеймиди кёзлеринъ
Айтаенъ да хар затынъа джарарма деб?

Уялмайын аны къалай эталдынъ,
Къымыжалай къар юсюнде къалдырыб!
Ол бетсизликге сен нечик джеталдынъ,
Аур джюкге сабий белин талдырыб!

Адамланы къыйындарын татлы кёрюб,
Кече кюн да сен хакъларын ашайса.
Акъылынъы аллай ишлеге бёлюб,
Джалчы, джарлы къыйын бла джашайса.

Джашчыкъны юсюне бир къарасанъ,
Къурутурмеди ол сени малынъы.
Бир зат бла сен да анъа джарасанъ,
Къолунъа аллыкъмединъ да джанынъы.

Чоюн кибик къара этиб бетинъи,
„Манъа ким да не этер“ деб тураса.
Джауғъа кючлетиб ол харам этинъи,
Джалчыланы хакъындан къутураса.

Алай бла сѣзюн айтыб бошады,
Джюрегин, къызгъан къанын сѣнъдюрюб.
Къысхасы „къара джашыма“ деб тохдады,
Мурат да кесин динъизча кѣбдюрюб.

Къара бети бютюн да бек къаралыб,
Зукгусуна Шамай таба бурулду.
Кирпик да къакъмай анъа аралыб,
Иги кесекни сѣз айталмай турду.

Къутургъан бѣрюча этиб кѣзлерин,
Аякъларын джерге-джерге къагъа эд.
Шыбылача чыгъыб ѣтгюр сѣзлери,
Эки тиши отлукъ ташча чагъа эд.

— Арбазымда юрме мени кесиме,
Джараусуз зат бла бошуна!
Олму тюшеди хаман мени эсиме,
Джасандырыб ким иеди къошуна!

Бусагъатдан терк къошума джиберчи!
Джибермесенъ мен ызындан джетерме.
Юсюне да керекли затын берчи,
Джуаб этсегиз бир хата этерме!

Юсюне къараргъа борчлу болалмам,
Таукъ киби къанкъылдама керексиз.
Алай ишни мен бойнума алалмам,
Уялмайын нек келесе сен сыйысыз!

Ол къарны тойгъанындамы келгенди,
Хайда бар, къора аллымда кѣрюнме!
Сени джасандырыр дебми ийгенди,
Къойну ашадынъ энди ўа эринме!

Алай бла бек къыджыраб суутду,
Сѣлешсе да бир да сѣзюн алмайын.
Джукъ бермезин анъылатды, къурутду,
Къалды Шамай бир да хайыр табмайын.

XIII

Амалсыз Шамай чыгъаралмай сѣзюн,
Къайгъыланды хайыр болмазын билиб,
Мурдарны ўа эрителмеди кѣлюн,
Кетди ол джюрегине кѣб зат келиб.

Къолундагъы таягъына таяна,
Бара эди ол баш тѣбенине къарай,
Бу ишге тѣзелмей джюреги къыйнала,
Тохдамайын ол джол узуну джылай.

Шамай:

— Бу ит налат джашчыгъымдан бошайды,
Къыйынындан мухар къарны семириб,
Джаш белине аўур джюкле къалайды,
Кече кюн да сюеклерин кемириб.

Кесимде ўа бир джукъ болмай тургъанлай,
Энди анъа не затны кийдирейим
Иймесм да джалын ургъанлай
Бар деб да бу хал бла къалай ийеим.

Былай кетсе да бек ажымлы боллукъма,
Сабий башын къыш боранда къалдырыб.
Къыйынлыкъны ачыўундан толлукъма,
Неда анъа суукъ аўруў алдырыб.

Ол халиден къайтыб келди джолундан,
Джылаў бла кѣзлери да кѣбгенлей.
Джукъ этерге бир да келмей къолундан,
Хапар айтды юй тюбюне чѣкгенлей.

Шамай:

— Эрлай барыб ол налатха тюбедим,
Тюбесем да ачы уруб суутду.
Кѣб зат бла ненча кере тиледим,
„Сѣлешме“ деб барысын да къурутду.

Таш кѣреем аны харам джюреги,
Сѣзюмю ўа бир да эсге алмады.
Таўдан уллу ол бетсизни кѣкюреги
Айтханымдан бир да хайыр болмады.

Базыкъ къарнын бютюн да бек кёбдюрюб,
Айтхан сёзюм бир затха да джарамай.
Кесибизни бек энишге чёкдюрюб,
Адамгъача бурулуб да къарамай.

Мычымайын кеси бери келликди,
Къызгъан джюрегин тыялмай къалгъанды.
„Кетдинъми“ деб хапарынъы билликди,
Бек тюрлениб бир аман къан алгъанды.

Айтханы ўа: „Бусагъатдан джетерме,
Мычымайын кетиб турсун“ дегенди,
„Кетмей турса ўа бир хата этерме“,
Манъа ма быллай джуабла бергенди.

Сёлешсек да сёз бла хорларыкъды,
Не айтса да айтханы ўа болады.
Кетмей турсанъ, бек уллу чарларыкъды,
Къыджыраса джаныбызны алады.

Джокъду балам, джарлылагъа бир джашаў,
Зыкгыл болса да кий мени тонуму.
Сен болгъанса да бюгюн анъа ашаў,
Джарлылыгъым бугъоў салгъанд кёлума.

Ма х м у т:

— Бек ашхы мен сен айтханны этерме,
Алай'а бюгюн кечирек болгъанды.
Тамбла бек эртде къошха джетерме,
Ол'а мени эсими да алгъанды.

Сыртда джолла бары къардан толгъанды,
Аджашырма джолдан, къошну табалмам.
Кюн батханды, кеси да бек боранды,
Къар юсюнде кече бир да къалалмам.

Бюгечени мында къалсам къайгъырмаз,
Менсиз аны малын джаўму сюрлюкдю.
Аны ючюн бир тюрлю зат да болмаз,
Чыкъмай къалсам аджалсызмы ёллюкдю.

Ш а м а й:

— Бек ариўду бюгюн сени айтханынъ,
Бу хал бла кетерге ўа джарамаз.
Ызынъа тамбла игид къайтханынъ,
Тюз айтаса анда бир зат да болмаз.

Сабийле да тансыкъларын алырла,
Мыдахлы джюреклери сенден къуаныб.
Кетсенъ ызынъдан тарала къалырла,
Тансыкъларын аламайын къыйналыб.

Излей келсе джалынырма, тыярма:
„Кеч болгъанды Махмут мында къалсын“ деб.
Тончугъуму аллына салыб къоярма,
Къызчыкъ мынъа бир джамаўла салсын деб.

Махмут кетди тенъчиклеге тюберге,
Аладан да тансыкъчыгъын алыргъа,
Джашчыкъланы кёбюсю болгъан джерге,
Ойнаб бошаб эрлей юйге къайтыргъа.

Барса ўа бёлюнюшюб тенъчиклери,
Джарыкъ болуб бир къаумну кёлчюклери,
Кюртден толуб ойнаўчу джерчиклери,
Бир къаумну ачылмай джюрекчиклери.

Барды бу да къатларына къуана,
Ол кулакны къошун малын да „унутуб.“
Къолундагъы таякъ бла джубана,
Тебреди барыны къолларын тутуб.

Аны кёрюб арлакъдан да чабдыла,
Бек суйген тенъчигибі з келди деб.
Къуанышыб бир-бирисин табдыла,
Махмут бизге бюгюн къалай джетди деб.

Бек джасаныб омакъ кийген къаумла,
Керпеслениб арлакъгъа джыйылдыла.
Эки джерге бёлюнюшюб бары да,
Ала Махмутну аузгъа алдыла.

Бир кѡаумла бек хиликге этдиле,
Бай иймей ол кѡачыб келгенин билиб.
Бешиш-сѣгюш сѣзлеге да джетдиле,
Бир-бирлени ўа джюреклери эриб.

Кѡар юсюнде барысы да олтуруб,
Олсагъатдан оюнларын ташлалла.
Джашчыкѡны ўа тѣгерегин толтуруб,
Ушакѡ этиб, хапар соруб башлалла.

Махмут:

— Булбул кирик темир аўгѡа тутулуб,
Санларымы эмедиле кемириб.
Манѡылай терим кѡумдача джутулуб,
Иеми ўа кѡарны кѡандан семириб.

Джюрегимде бир да кѡуанч болмайын,
Тот басханды кѣзлерими кѡарасын.
Сѣзюмю ўа киши эсге алмайын
Бютюн уллу этедиле джарасын.

Ол халили ушакѡ эте тургѡанлай,
Мурат джетди аты да кѡаргѡа бата.
„Мен джанынѡы алырма—деб ургѡанлай“
Мыллыгын'а ол джашчыкѡгѡа ата.

Бек тюрлениб кѡашы-башы туююлюб,
Аузундан тюкюрюкле чачыла.
Бютеў аны бет тюрсюню бузулуб,
Суукѡ джелде кѣкюреги ачыла.

Бек кѡоркѡдула, сабийле илгендиле,
Ким эсе да бу алыныб кѡуад деб.
Аны алыннѡан сыфатда кѣрдюле,
Энди ишексиз бу бизни буад деб.

Келиб кирди барысыны ичине,
Алыннган халда кѣзлери кызарыб.
Башха тюрлю бир зат келмей эсине,
Ненча кере аны урду узалыб.

Барындан айырыб кетди джашчыкыны,
Бѣрю кѣюну сермеб алыб кетгенча.
Ёмюрю унугуб келген джашчыкыны,
Неда кѣуш таукыну тутуб элтенча.

Махмуд:

— Урма-туйме бусагъатдан кетейим,
Амалсызма айтханыны этейим.
Джангыз минутха юйюбюзге джетейим,
Биргеме мен атамы да элтейим.

Былай кетерге уа джолда кѣоркъама,
Кюн бузулуб кечирек да болганды.
Кесинъ да джарала салдынъ сыртыма,
Бутум-кѣолум кюлтюмледен толганды.

Кесим кетсем ач бѣрюле джетерле,
Джалан сыртны ачыгында шуулдаб.
Ол адам джокъ джерде халек этерле,
Сан-санымы кесек этиб дукгуллаб.

Айтхан сѣзюн кѣулагына алмайын,
Ура-туйе ол сабийни кѣоратды.
Юйюне джиберирге да болмайын,
Кѣзлеринден кѣан тамыза ташайтды.

Алай бла элден чыгъарыб кетди,
Ат бла аякчыкыларын басдыра.
Сюре барыб ат джолчукъгъа джетди,
Джол узуну ёшюн бла урдура.

Керексиз ол не азабланы чекди,
Чаба-джорта тылпыуун да алалмай.
Адам кѣрмей анъа не затла этди,
Джаш башы джолда ат тенъли баралмай.

Бу кѣзюүде кеси нѣгер табмады,
Заман озду анѣа нѣгер келирге.

Къая башында Мурат да тохдады,
Минъен аты да акъ кѣмюкден толуб.
Алайдан ары барыргъа болмады,
Тебреди сора ызына бурулуб.

М у р а т:

— Хайда бар энди, бери ўа бурулма!
Бурулсанъ да мен аллынъы сакъларма
Кете кир олтуруб да кѣб турма,
Ура кириб баўурунъдан къабларма!

Не айтса да ол айтханын этдириб,
Атыны да башын тартыб къорады.
Джарлы джашны аман кюннѣ джетдириб
Табсыз джерде къарыўсуз кюн марады.

Арыб, талыб терлеб чыкыгъан санлары,
Бир да ёрге къобалмѣйын сойланды,
Таягъын да туталмайын къоллары,
Кеси джанъыз къая башында къалды.

Джукъу басды хар санындан биргелей
Дугъум киби кѣзчюклерин ачдырмай.
Бек къалкъыды ышыкчыкыгъа киргенлей
Уянмады джукъудан кесин тойдырмай.

Бир заманда джукъусундан уянды,
Къолу, буту аякълары да бузлай.
Кеч къаранъы болгъаннѣа бек кыйналды,
Тебреди сора эски ызны ызлай.

Ол суукъда, боранда аўа-саўа,
Бара тургъанлай бир къаты джел джетди.
Ызы бла да башлады къар джаўа,
Андан сокъмакчыкъ да тас болду, кетди.

Бир тюрлю зат кѣрюнмейин борандан,
Ары-бери чабды бир да болмады.
Аджашды сора бу ёксюзчюк джолдан,
Мадар этер къарыўу ўа къалмады.

Ызындан'а джокълаб киши чабмады,
Къыйынлыкъ кюнде болушлукъ берирге.
Къарыуу кетиб къар юсюнде олтурду,
Къалтырагъан санчыкълары сюелмей.
Ёшюнчюгюн джыламукъдан толтурду,
Эси кетиб къайдагъысын да билелмей.
Бираздан ол эсин джыйыб тебреди,
Къайры баргъанындан хапар билелмей.
Къулагъына да бир таушла келди,
Тынъылады не болгъанын кёрелмей.
Тынъылады ол таушланы анъылаб,
Ачы чанчыб аны сабий джюреги.
Къачыб тебреди ёзенчикни мараб,
Къарыуусуздан джукъ туталмай билеги.
Тюнъюлюб ол бу дуньяда джашаудан,
Аузчугъу тохдамайын сёлеше эд.
Эсине алмай бёрюле ашаудан,
Акъылын бу затлагъа юлеше эд.

Махмуд:

— Ашагъыз мени мыллыгым талагъыз,
Джерге акъгъан къанымы да джалагъыз.
Къалмасын бу дуньяда бир ышаным,
Тюб болсун киши кёрмез кирик джаным.
Нек джашайма бу тарлыкъда бошуна.
Урунуб мен бир залимни къошуна.
Кёзлерими темир ауу ачылмай,
Джюрегими къайгъылары чачылмай.
Адамлыкъны адетине термиле,
Джилигими ол залимле кемире,
Туугъанлы да мен талана тургъанма,
Санларымы джаннъан отха ургъанма.
Ол от, мени кече кюн да кюйдюред,
Сиз ашарыкъ санларымы тюйдюред.
Андан эсе бюгюн къораб кетейим,
Мыллыгым сизге азыкъ этейим.
Джашасынла мени кирик тургъанла!
Азаблыкъны чачар джолну къургъанла.
Мени ёлюм джол кёргюзюр алагъа,
Къоллары джараланыб тургъанлагъа.

Ала мени не азда унутмазла,
 Къанымы ол байлагъа къурутмазла.
 Бирлеширле джолдашларым турушуб,
 Джашауларын кенъ джоллагъа бурушуб.
 Бош къоркъама бюгюн мен ёлеме деб,
 Сабийлей ёлюм ачыу кёреме деб.
 Ёлмеклик керти ишди джетерикди.
 Ол къаум'а мени кибики ёлмезле,
 Алагъа ўа бу бийликни бермезле.
 Уатылыр ма бу дунья чагъылыр,
 Залимлеге къурч бугъоўла тагъылыр.
 Артыкълыкъла бири къалмай оюлур,
 Барысы да тенъизлеге къуюлур.
 Вулкан джаннъан кибики тобла атылыр,
 Ол итлеге элия болуб къатылыр.
 Атам келир бу джерлеге мени излей,
 Къобаннъа уруб алгъан кибики терлей.
 Сесгеклениб излесе да табалмаз,
 Хапар алмай кетерге ўа болалмаз.
 Ол кюн анъа тюбеб хапар ким берир,
 Баурланыб джыласа ўа ким кёрюр.
 Ариў айтыб аны кёлюн ким алыр,
 Баш туюмю уучуна ким салыр.
 Къыйналмасын мени ючюн инджилиб,
 Суўгъа тюшген шекер кибики эзилиб.
 Ёмюрю да ол'а мени унутмаз,
 Къанымы ўа бир къанлыгъа къурутмаз.
 Саў болмай кетди джюрегимде джарам,
 Менден болсун джарлы халкълагъа салам.—
 Ач бёрюле тегерегин алдыла,
 Хар барысы джалкъаларын къайырыб.
 Джанъы кюртню тюз юсюне салдыла,
 Тебретиле джик-джигинден айырыб.
 Арт тылпыуу алай бла бошалды,
 Мыллыкчыгъы терен къаргъа булгъаныб.
 Сюегине дери къалмай ашалды,
 Ач бёрюле джер-джеринден чулгъаныб.

XIV

Инъир болуб кюн да батды-ташайды,
 Шамай'а джашындан хапар билмей эди
 Болмагъанында ол излей башлады.
 Къошха кетгенд деб кёлюне келмеди.

Ол, тегерекде орамлагъа джетиб,
Хар къалайгъа барыб-къараб айлана эд.
„Хатасыз болгъаед“ деб бек къоркъуб,
Къайгъыланыб мардасыз къыйнала эд.

Тохдамайын чаба-джорта, джер-джерде,
Кириб къараб хар кимге да сора эд.
„Сени джашынъ кетгенди къошха“ дерге,
Бир да адам чыкъмай бара эд.

Табмай ол къайтыб юйюне джетерге,
Зыкгыл джашчыкъ чыкъды аны аллындан.
Ол'а умутланды хапар этерге,
Шамай табагъа бурулуб джолундан.

Келе-келиб аллында ёре туруб,
Шамайны туура кёзюне къарады.
Къолчукъларын дженъчиклерине сугъуб,
Кеси анъа ол былай айтыб сорады.

Д ж а ш ч ы к ь :

— Не керекди, сен не затха чабаса?
Ачыкъла манъа хапарынъы билдир.
Чаба джорта джолда аууб къаласа,
Къайгъынъы айт да кёлюню бир кенъдир.

Ачыкъ этсенъ мен да санъа джарарма,
Къарыуунъ джетген зат бла кесинъе.
Хар бир керекли затынъа къарарма,
Джомакъла къайгъы келтирмей эсинъе.

Ш а м а й :

— Мени бир джашчыгъым бар эди джалда,
Кёб къыйынлыкъ басыб аны белинден.
Турууу уа кече кюн да къошда, малда,
Къайгъылары кетмейин джюрегинден.

Бююн'а ол къошдан элге джетген эд,
Азаблыкъны ачыууна тёзалмай.
Тончукъ кийиб тенълерине кетген эд,
Биргесине бизден киши да болмай.

Энди къайда къалгъанын да билмейме,
Думп болду да кёз аллымдан къорады.
Орамлада айланама кёрмейме,
Ким билсин ол аджашыбмы турады.

Сен биле эсенъ бир хапар берсенъ'а,
Кюйген джюрекге бир дарман салырча.
Мендеги бу кыйынлыкъны кёрсенъ'а,
Джаш болсанъ да мени къуандырырча.

Ишексиз барды билгенинъ джашырма,
Сёзюнъден да билген киби кёрюнед.
Кёрген затынъ бар эсе айт къалдырма,
Актылым'а ма алайгъа бёлюнед.

Д ж а ш ч ы к ь :

— Инъир ала биз да ойнай тургъанлай,
Джашчыгъынъ келди бизни къатыбызгъа.
Алайда ушакъгъа кызыу болгъанлай
Бир къара атлы кёрюндю барыбызгъа.

Келе эди ол джел киби шуулдаб,
Тюбюнде аты да къаргъа булгъана.
Ары-бери джалламай бизни мараб,
Кючлю къамчиси атына чулгъана.

Джетди бизге чоюн киби къаралыб,
Аузундан тюкюрюгю чачыла.
Кёзлери уа джашчыгъынъа аралыб,
Хыны сёзле бла хаман кычыра.

Келди къатыбызгъа ол къарны джырыб,
Къоркъдукъ, андан бек илгендик барыбыз.
Бетлерибиз бир да къалмай агъарыб,
Чыгъыб къалыр чакълы бизни джаныбыз.

Гузабаланыб ичибизге кирди,
Уллу къой сюрюуге бёрю киргенча.
Бир экибизге да къамчини джетдирди,
Бир сёз да айтмай кимсиз сиз дегенча.

Сени джашчыгынь Махмутну айырыб,
Ол ичибизден кѳоратыб тебреди.
Кѳара бѳркюн бир джанына кѳайырыб,
Не айтсакъ да бизге джуаб бермеди.

Олсагъат Махмутну алгъа чартлатыб,
Ура-туюе туурабыздан кѳоратды.
Ненча кере кѳолун анъа узатыб,
Ачы-ачы кѳычыртыб бек джылатды.

Кечикмей кѳр энди аны кѳайгысын,
Темир сынджыр салыннъанды кѳолуна.
Не этгенин кѳргенме мен барысын,
Чыгъанакъла джайылгъанды джолуна.

Бара кир, ол джашчыгынынъ соймасын,
Темир аугъа тюшген кѳушха ушайды.
Элте барыб, тюзде атыб, кѳоймасын,
Бир ишексиз аны этин ашайды.

Ма бу сѳзлени эшитиб Шамайны
Кѳзлери кѳызыл кѳан бла джуулду.
Ол топал бутлары да кѳѳюб аны,
Мычымай Муратлагъа джумулду.

Джолда абын-сюрюн эте, джыгъыла,
Кѳысха джетди Муратланы аллына.
Барса уа Мурат да юйюнде тура,
Сорду „джашым кѳайдады“ деб гузаба.

Мурат:

— Бюгюн'а мен джолда анъа тюбедим,
Чабыб келди кеси мени кѳатыма.
Ариу айтыб мен да андан тиледим,
Бек кѳуаныб минди адеж атыма.

„Бар юйюнѳе, саламлашыб кел“ дедим,
„Огъай кеч болады“ деб унамад.
Мен'а не айтса да этерик эдим,
Джолда сакълатыб мени кѳыйнамад.

Ма алайды джашынъы баргъан халы,
Къыйнама бош аны ючюн, кесинъи.
Хар не затда да тынчлыкълды джаны,
Бош инджилме да джый энди эсинъи.

Кетди Шамай бу хапарланы анъылаб,
Кёбген бутла бюгече бир солур деб.
Бир джуаб да эталмай тынъылаб,
„Эшда джашым ёлмейин саў болур“ деб.

Алай болса да аны ол бутлары
Джанъырыб бютюн да бек аўрудула.
Буту, къолу саны эм аякълары,
Бары да кёбюб динъизча болдула.

Танъа дери ёгюз кибики ёкюрюб,
Къоба, джата танъын кючден атдырды.
Дыгаласдан ары-бери да джюрюб,
Джарыкъ кюнюн къаранъылай батдырды.

XV

Амалсыздан ол эртденинден олтуруб,
Чыкъды эшик аллына тёрт бюклене,
Махмутха къарны ачы-ачы буруб,
Барыб аны бир кёрюрге кёллене.

Аны юсюн, башын джабар мадарла
Этейим деб, джайылгъанед ол элге.
Джуукъларым бирер затны табарла,
Деген халда чаба джорта джер-джерге.

Джуукъларындан бирер затны алыб,
Къурады ол юч сом чакълы бир затчыкъ.
Мычымай эрлай тюкеннъе барыб,
Алды анъа эки кесек къумашчыкъ.

Эрлай бир къабдалчыкъ этдириб,
Экинчи кюнюнде къошха тебреди.
„Келейим муну мен анъа джетдириб“,
Деб тилесе да киши ат бермеди.

Болмагъанында джаяулай атланыб,
Хазырланды бир кёрюб келейим деб.
Къабдалчыкъны да биргесине алыб,
Мен муну къолум бла берейим деб.

Ол халили юйюнден чыгъыб кетди,
Джол узуну, таягъына таяна.
Кюнню кёзю батаргъа къошха джетди,
Джюреги да кюйюб от кибиб джана.

Барса-барсын джашын анда кёрмеди,
Къошдагъыла „келмегенди“ дедиле.
Абызыраб ол не этерин да билмеди,
Бары аллай джуабланы бердиле.

Эси кетди, бети да бек тюрлениб,
Баурланды ол ташлагъа джыгъылды.
Дагъы да эсин джыйды, ол илгениб,
Кёзлерине къанлы суула тыгъылыб.

Минут сайын кёлю кетиб къала эд,
Акъылын'а ол башына джыялмай.
Хар сагъатдан тюрю-тюрю бола эд,
Къалтырагъан къолун, бутун тыялмай.

Эм артында джыгъылды ол туралмай,
Къошдагъыла къалмай анъа чабдыла.
Кёб турду ол бир да эсин джыялмай,
Эрлай тутуб аны къошха алдыла.

Къошха салыб бир кесекни тургъанлай,
Кёзюн ачыб тегерекге къарады.
Ёре къобмай мурджарда олтургъанлай,
Джанъыртыб ол адамлагъа сорады.

Ш а м а й:

— Айтыгъыз бир кёргенигиз бар эсе,
Бек къыйналыб аллыгъызгъа келгенме.
Алай болмай билгенигиз джокъ эсе,
Болушурсуз деб акъылымы бёлгенме.

Барыгъыз да Махмут киби джалчыласыз,
Мурдарлагъа тюесиз саныгъызны.
Баш эркинлик табмагъан малчыласыз,
Мени ючюн кыйнагъыз джаныгъызны.

Ала:

— Джокъду бизни не азда хапарыбыз,
Келмегенди, келсе ўа кёрлюк эдик.
Бу худжу кьошда тургъанбыз барыбыз
Биз кёрсег'а кёргенбиз дерик эдик.

Алай'а сен не айтсанъ да этербиз,
Джаныбызны бир да артха салмайын.
Джет деген джеринъе эрлай джетербиз,
Бир минутну ма бу кьошда кьалмайын.

Шамай:

— Алай болса, бюгюн аны излейик,
Къар юсюнде бир ышанын табарбыз.
Ёргерек дери бир барыб келейик,
Ишекли джерлени кьоймай къарарбыз...

Излерге деб сагъышланыб тебрелле,
Алай'а къарангылыкъ бек тутхан эд.
Ол джалчыла тёрт джанларын сермелле,
Не келсин аны джаллыла джутхан эд.

Эртденинде барысы да кьозгъалыб,
Терен къарда джанъы ызла ызлалла.
Бетлери да аяз бла кьызарыб,
Мыйыкълары кюлтелеча бузлалла.

Кёб къараб бир тон джурунну табдыла,
Бютеў ол кьызыл къан бла джуўулуб.
Барысы да алайчыкъгъа чабдыла,
Излегенле андан-мындан кьуюлуб.

Иги эслеб къарасала, джашыны,
Башындан акъгъан тюгюн да кёрдюле.
Сары бетли ариў битген чачыны,
Джер-джерден джыйыб Шамайгъа бердиле.

Аны кёрюб Шамай таныды-билди,
Андан сора кесин эслерге болалмай.
Мычымыйын баурундан тигилди,
Къалтырагъан бутлары тирилалмай.

Ой-ой деб, ол баурланыб джылай эд,
Тохдамайын бутун-къолун тюйгенлей.
Джыласа да бир да хайыр болмай эд,
Джюреги уа отлай аны кюйгенлей.
Къаннъа боялгъан къарланы джыя эд,
Излесе да бир да суюк табалмай.
Эсин джыйса былай айтыб джылай эд,
Ол джыгъылгъан джеринден да туралмай.

Ш а м а й:

— Джан къазауат этген сени сокъмагъынъ,
Ызла салыб ариу битген токъмагъынъ.
Кёз аллында джара сала турады,
Санларымы кемиреди, кырады.
Бысдырларынь ары-бери чачылыб,
Къан джугъунъ'а кёзге туура ачылыб.
Джюрегиме кетмез къайгъы салгъанды,
Къарыууму бир да къоймай алгъанды.
Джугъу къалмай туююлюучю санынъы,
Къаргъа бояб кызыл ала къанынъы,
Аман кюнде бир болушлукъ болмай,
Мыллыгынъдан бир джугъунъу къоймай.
Кесинъ джанъыз ачыкъ джерде талалла,
Джерге акъгъан къанынъы да джалалла,
Барысы да кёл кенъдириб тойдула,
Манъа юлюш баш туююнъден къойдула.
Къайда сени этиб тургъан муратынъ,
Биргеме да къалмады бир суратынъ,
Махмутум деб сени къайда кёрюме,
Сенсиз болуб кесим къалай джюрюме.
Бир минутну сен кетмейин эсимден,
Къан джугъу джурундан эм баш туююнъден.
Юй аллымда санъа къабыр этерме,
Эртден инъир къабырынъа джетерме.
Бек таралыб джыламукъла къуярма,
Аны юсюн кёз суу бла джуууарма.
Бу залимлик не кюнледе чачылса,
Эркинликни эшиклери ачылса,
Ол кюн мен да джылаууму ташларма,
Дуньягъа кёзюмю ачыб башларма.
Залимлеге къаршчы отла ачарбыз,
Къуш туююллей ол къаумну чачырбыз.

Бу кысылгъан санла анда керилир,
Барыбызгъа эркинликле берилир.
Хайда саў къал, энди мен да катейим,
Баш тюгюнъден санъа къабыр этейим...

Ол джалчыла барысы да бирлешиб,
Къошну къоюб элге бериб кетдиле.
Бир акъылда ала къалмай тиллешиб,
Шамайны да юйчюгюне элтдиле.

Тийре хоншу бири къалмай джыйылыб,
Шамайланы тегерегин алдыла.
Ол эзилиучю санлары кыйылыб,
Не этейик деб сейирге къалдыла.

Кими андан, кими мындан селеше,
Джюрекледен туюмчекни ачаргъа,
Актылларын джюз-минъ затха юлеше,
Артыкълыкны къадауларын чачаргъа.

Джарлыланы тѳзмей анъа джюреги,
Тиш кысыдыла ол мурларгъа демлешиб.
Хар барыны хазыр эди билеги,
Сан-сан этиб къояр кибиб юлешиб.

Джарлы халкъла тенъизле чайкъалгъанча,
Кѳлтюрюлюб-къозгъалышыб тебрелле.
Къазауатха хазыр болуб тургъанча,
Бары къолгъа саут-саба сермелле.

Байла, залимле къозгъалыуу кѳрюб,
Хар барысы акъылларын ташлалла.
Бир хатагъа тюбериклерин билиб,
Тюрлю-тюрлю лагъым излеб башлалла.

Къызбайланы къалтырады санлары,
Класс джауу ким болгъанын танымай.
Бек къоркъгъандан чыгъар кибиб джанлары,
Тырмашыргъа джюреклери джарымай.

Къозгъалыуу да эм даур да кем болуб,
Сѳз башлалла бары аны юсюнден.
Джыйылгъан джерлери кѳб халкъдан толуб,
Бу иш бирини да кетмей эсинден.

Къозгъалыуда кѳлтюрюлюб бир джаш,
Чыкъды джыйылгъан халкъны аллына.

Ёхдемлениб ёрге туруб ол джолдаш,
Аллын бурду адамланы барына.

Этеклерин белге дери чюйюрюб,
Белибауун кьаты кьысыб белине.
Халкъ аллында ары-бери да джюрюб,
Былай айтды кесини тенълерине:

— Бюгюн биз кьаныбызны алайыкъ,
Ол игледен джанны артха салмай.
Эм арт боллукъ кьазауатха барайыкъ,
Джюреклеге бир да кьоркьуу салмай.

Бёлек юле башыбызны ашайла,
Ит чакълы бир сыйыбызны кёрмейин.
Бизни джегиб бек тынчайыб джашайла,
Джокъду тынчлыкъ, ол кьаумла ёлмейин.

Чыдай-тёзе бек кьарыусуз болгъанбыз,
Кьолубуз берч, аркьабыз джаур болуб.
Тюз хайуанлагъа саналыб кьалгъанбыз,
Джарыкъ кёзле мутхуз ауладан толуб.

Миик тауда чыдай келиб джанады,
Туруб-туруб кьарыуундан бошаса.
Тенъизле да эки бёлюнюб кьалады,
Анъа да артыкълыкъ джетиб башласа.

Биз'а таш не агъач тюлбюз, адамбыз,
Адам эсек эркинликни ачайыкъ.
Биз **бы**лагъа хайуан болуб турмазбыз,
Биригейик залимликни чачайыкъ.

Кёрдюгюзмю Махмут кьалай кьорады,
Ёлюсю да табылмай ашалыб.
Анъа Мурат кьайгъы болмай турады,
Оноу байда-бийдеди деб **ышаныб**.

Биз бу ишни энди кечиб кьоя эсек,
Артыкъ да бек джелкебизге минерле.
Бирикмейин мындан узая эсек,
Кече кюн да кьаныбызны эмерле.

Алай болмай кьаныбызны алайыкъ,
Эзилгенле барыбыз да бирлешиб.

Залимлеге кършчылыкъны салайыкъ,
Джан аямай саут бла кюрешиб.

Къырылайыкъ бюгюн биз, джан берейик,
Бирибиз да муал болуб къалмай.
Къылыч бла билеклени кесейик,
Джокъду джашау эркинликни алмай.

Бирлешейик джалчы-джарлы барыбыз,
Бу ишге мындан кѣбню чыдамай.
Боркъулдаб къайнайды бизни къаныбыз,
Суумаз ол залимлени эзалмай.—

Ол да алайда сѣлеше тургъанлай,
Бир бѣлек атлы джетишди шуулдаб.
Ала халкъны тегерегин алгъанлай,
Экиси келдиле ол джашны мараб.

Ол сагъатдан байлаб алыб кетдиле,
Бутун, къолун бугъоуладан толтуруб.
Залимлени тюремесине элтдиле,
Ол да къалды тюре юйде олтуруб.

Къалгъан халкъгъа афендиле келдиле,
Шериатны джолу бла тизилиб.
„Деменъили“ ауазларын бердиле
Бай къаумгъа джюреклери эзилиб:

А ф е н д и л е:

— Аллахыгъыз кесигизге чамланад,
Бусагъат тоба этиб къайтмасагъыз.
Барынъа да бир уллу хата болад,
„Аллах кеч, джанъылдыкъ“ деб айтмасагъыз.

Чачылыгъыз, мычымай кетигиз!
Иманыгъыз юсюгюзден кетгинчи.
Тилек тилей юйюгюзге джетигиз,
Мындан кѣб бизни гюнахлы этгинчи.

Байны-бай, джарлыны да джарлы этиб,
Билмеймисиз аллах кеси джаратханд.
Кимге байлыкъ, кимге джардылыкъ джетиб,
Биринден-бирине да мал къуратханд.

Махмутхада джазыусуз зат болмагъанд,
Аллах анъа буюргъаннъа тюбегенди,
Гяурла ма бу затха ийнанмагъанд,
Аны ючюн ол аланы эрши кѣргенди.

Шамай эрлай Мурат бла джарашсын,
Акъылына башха затны келтирмей.
Джюрегинде бир да тутмай къарасын,
Аллахха терс акъылын билдирмей.

Айтыгъыз Махмутну неди хатасы,
Ол кеси да шейит болуб кетгенди.
Бюгюн'а тѣзмейди аны атасы,
Ол'а анда джандетине джетгенди.

Джарлылагъа кенъ джандетле берилиб,
Байлагъа уа бу дунья берилгенди.
Байла мында, сиз'а анда керилиб,
Джашагъыз деб аллах тыйыншлы кѣргенди.

Байны, бийни айтханындан чыкъсагъыз,
Тонъуз халда ахратха кетерсиз.
Ол къаумгъа къаршчы саут алсагъыз,
Тамбла ёлсегиз бушуу этерсиз.

Д ж а р л ы л а :

— Сени болсун бизге берлик джандетинъ,
Кесинъ анда заукъланыб къалырса.
Джаханимде кюймесин семиз этинъ,
Биргенъе да ол байланы алырса.

Бузулмазлыкъ ол дуньяда кесигиз,
Ойнай-кюле рахатланыб джашарсыз.
„Шагъатлыкъгъа бир да кетмей эсигиз,
Анда хазыр ашарыкъдан ашарсыз.

Бюгюн биз ахыратны излемейбиз,
Излерибиз эркинликде туругъа.
Бизге ахрат, сизге дунья демейбиз,
Дертибиз сизге къылыч уругъа.

„Джаханим“ бла къоркъутуб кѣб турдунъ,
Залимлени муратларын толтуруб.
Бизге къаршчы от къамчиле урдунъ,
Сыртыбызгъа, бойнубузгъа олтуруб.

Бизге керекди адамлыкъгъа чыгъаргъа,
Сиз къаумну тамырындан къурутуб.
Залимликни джугъун къоймай джыгъаргъа,
Ма биз джарлыла бирлешиуню тутуб.

Сизге къалсын ол дуньяны тёрлери,
Бизге уа андан хайыр болмазлыкъды.
Бу халкъны къазыла тургъан кёрлери,
Энди сизге берилмей къалмазлыкъды.

Быдырынъы тонъуз киби кёбдюрюб,
Къаныбызны иче, талай турасыз.
Джарлыланы бек энишге чёкдюрюб,
Байгъа джарар кёб лагъымла къурасыз.

Алдау бла джарлыланы джолларын,
Къаршчылыкъдан бек кёб кере тыясыз.
Эме, теге ол къаумну къанларын,
Эркинликни къолугъузгъа джыясыз.

Къан тегюлмей бизге дунья болмазын,
Энди биз'а таныгъанбыз билгенбиз.
Бу джашауда бизни киши онъламазын,
Кёб джылланы къарагъанбыз, кёргенбиз.

Алай айтыб афендини башына,
Урду сора къолундагъы таягъын.
Джара салды ол налатны къашына,
Ол да джыгъылды сюелмей аягъы.

Къалгъанла да андан-мындан турушуб,
Къолларына таш агъач да алдыла.
Джюреклери тёзалмай бууушуб,
Ол къаумгъа къазыкъланы салдыла.

Афендини дагъыда бир къаумну
Алайчыкъда огъуна ёлтюрдюле.
Кёбюсюне аур джарала тюшюб,
Кимлерин да кёл кенъдириб туюдюле.

Мурат къачды джараланыб ол джерден,
Юсю-башы бютеу къаннъа боялыб.
Башына беш джара тюшюб бирден,
Кючден барды юйне да къыйналыб.

Ол сагъатдан полицияла джетдиле,
Барысы саутлагъа кършаланыб.
Халкъны ичинде чабыуул этдиле,
Къозгъалыуу чачаргъа хазырланыб.

Къолларында бычакълары джылтыраб,
Учларындан кызыл къанла агъа эд.
Джюрекleri кѣлтюрюлюб, къалтыраб,
Аузлары тохдамай от чагъа эд.

Ол халиде ишлери да джукъланды,
Кѣбюсю да тюремелеге кърюлюб.
Мутхуз кюнлери бютюн да бек бокъланды,
Ол кѣзюуде муратлары оюлюб.

Шамай'а кѣзюн ачмай джылауда,
Кѣб кечени танъа дери къала эд.
Амалсыздан этин, бутун тырнауда,
Хар заманда былай айтыб джылай эд.

Шамай:

— Кѣзюм кѣрмей темир аугъа тутулуб,
Махмутчугъум ташайгъанды кѣзюмден.
Джалан сыртда мыллыкчыгъы джутулуб,
Бир тылпыу эшитмедим арт сѣзюмден.

Мурдар киши зорлукъ этиб кесине,
Элте барыб бѣрюлеге теблетди.
Къыйынлыкъны бир да алмай эсине,
Санчыкъларын юлешдириб чѣблетди.

Кетди джашым кѣз аллымдан къорады,
Бир ышаны бу дуньяда кѣрюнмей.
Къан джугъусу тон джурунда турады,
Андан башха бизге юлюш берилмей.

Бу аңа былай джутулуб къалырмы,
Мыллыкчы кърш таукъну джутуб кърйгъанча,
Неда аны къанын киши алырмы,
Сойду джашны, тутуб кърйну сойгъанча.

Бир кюн Шамай къайгъыланыб тургъанлай,
Келди анъа суйген тенъи Азрет.
Мычымай сёз башлады олтургъанлай,
Джюрегинде айтыры уа хазыр эд.

Кёб сёлешди ол Махмутну юсюнден,
Муратны этген ишине тёзалмай.
Бу иш кетмей аланы эсинден,
Къоймазбыз делле аны къанын алмай.

Азрет:

— Быллай ишле минъле бла джетелле,
Бай къаумла терибизни сойдула.
Кимле да анъа джуаб этелле,
Мыллыкларын ары атыб къойдула.

Кюйген санларын сууталла бек кёбле,
Аллай ишни бир халына къайтайым.
Ызын табалмай къалалла ол итле,
Тынъыласанъ аллай хапар айтайым.

Шамай:

— Айхай-айхай айтсанъ'а, тынъылайым,
Джюрегими ачыкълыгъын кенъертиб.
Барысын да къоймайын анъылайым,
Хар сёзюнъе къулакъ салыб, сагъыш этиб.

Азрет:

— Османны бир кюн тюшдю эсине,
Бир да тёзюб болмай иесине.
Андан мен джалымы алырма деб,
Неда анъа бир хата салырма деб.

Кесини джалчылыгъын дауларгъа,
Кетди салкъын эм миик таулагъа,
Барса уа тура эди малында,
Кенъ талада бир чегет къалында.

Осман:

— Бер джалымы инджилиб келгенме,
Боллукъду энди бек кёб тёзгенме.
Тёрт-беш джылны тохдаусуз джекгенсе,
Сыртымдан кызыл къанла тёкгенсе.

Кулак:

— Айтырымы айтханма мен санъа,
Кесинъ да тургъанлай эм ананъа.
Уакъ-уакъ бек кѣб зат бергенме,
Сизни алай багъалы кѣргенме.
Ананъ да тузлукъ алыб кетгенди,
Дагъы да табхан затын элтгенди.
Къалгъан эсе энтда къарарма,
Бир зат бла ишигизге жарарма.
Бюгюн'а борчум барды деб билмейме,
Сизге берир затны да кѣрмейме.
Кесек зат ючюн неге келесе,
Алайсыз сен ачданмы ёлесе.

Осман:

— Атказ къалай этесе уялмай,
Заукъданмы турдум мен къыйналмай,
Бер борчунъу, берлигинъ къалгъанды.
Анча сайын келеме болмайды,
Сени бу арт болджалынъ къалмайды.
„Кесек зат ючюн нек келдинъ“ дейсе,
Кесинъи терслигинъи кѣрмейсе.

Кулак:

— Бюгюн'а санъа берир затым джокъду,
Къыйналмайса эм къарнынъ да тыкъды
Мен да базаргъа барлыкъ болурма,
Къадалма бир зат тюшер къолума.
Не болса да бир затчыкъ этерме,
Бир да къоркъма кѣлюнъе джетерме.
Бош къарама сен мени кѣзюме,
Ийнанмаймыса айтхан сѣзюме.
Ийнанмасанъ бир зат да табмазса,
Табаргъа не азчыкъ да болмазса.

Осман:

— Огъай энди кеталмам къайтыб,
Кѣб тюлдю берлигинъ бир гылджады.
Айрансыз юйдегим ач болады,
Ачхамдан эки тюмен къалгъанды,
Хайда бер энди заман болгъанды!

Кулак:

— Ийнеклерим кѣб тюдюле джюздюле,
Къалгъанла да бирер зат юздюле.
Энди ол джюзден ийнек бералмам,
Аны бла хатеринъи кѣралмам.
Аллыкъ джалынъ ийнек да джетмейди,
Хайда бар адам алай этмейди!
Дагъы да эки тюмен кьошаса,
Бер джалымы деб бош урушаса.

Осман:

— Сау беш джылны эшекнича джегиб,
Бир джуаб этсем къанымы тѣгюб.
Манъа ачыу таякъла ойнатдынъ,
Башымда от къазавла къайнатдынъ.
Бу джерде сау беш джылны ишлетдинъ,
Этимден эт тишликле тишлетдинъ,
Энди уа джалыма эринесе,
Уялмай сен нечик кѣрюнесе?
Джалымы бер деб, излей келгенме.
Кьоюб кетсем'а ма ол кюн ългенме!

Кулак:

— Къара-къара бу кызыб турады,
Урушургъа ѣшюнюн бурады.
Кѣб кере зекатымы алгъанса,
Хуббегимден эсириб къалгъанса.
Алгъаныгъыз тѣрт тюмен болады
Сагъыш эт хазнасымы къалады.
Дагъыда эки тюмен тилейсе,
Къолларыны урушха билейсе.
Урума да къарнынъы ачарма,
Мыйнынъы ташха-таугъа чачарма.

Осман:

— Огъай-огъай аны эталмазса,
Ол муратынъа джеталмазса.
Мен да сени кибикиме билесе,
Берме, киши мал деб тилесе.
Алай'а мен джалымы излейме,
Кесими кыйынымы тилейме.

Бизге „зекатынзы“ берген эсенъ,
Эмда „джазыкъсыныб“ кѣрген эсенъ.
Аны ючюн кѣб джекдинъ атамы,
Къолларын джара этдинъ анамы.
Бир берсенъ‘а беш кере аласа,
Кесинъ аур джюклени саласа.

Кулак:

— Джокъду санъа бюгюн берир затым,
Санъа джарар туарым, не атым.
Элге энсем, джау, бышлакъ сатарма,
Юсюнъе бир таначыкъ атарма.
Стауатдан мал тутуб бералмам,
Аны бла уа хатер эталмам,
Сени да берлигинъи тергерме,
Ма берлигинъ, ма аллыгъынъ дерме.

Осман:

— Айтама мен алмай кеталмам,
Ол затда санъа хатер эталмам.
Джюз ийнекден бирин берсенъ болмаймыд,
Дагъы да санъа тогъусан тогъуз къалмаймыд.
Хар ишни кесинъе табсынаса.
Ол джюз ийнекни да азсынаса.
Мени уа манъылай терим къайда,
Мен мал кютюб сен айландынъ тойда...

Ачыуланых ол аны сѣзюне,
Хыны болуб къарады кѣзюне,
Уругъа ышанлады Османны,
Алды ол бир къазыгъын чалманны.
Аны кѣрюб Осман да къозгъалды,
Аллында уллу ташха узалды.
Урду сора аямай бутуна,
Даур салды ол кулакны джуртуна.
Олсагъатда джеринде джыгъылды,
Юйюне да ачы сыйыт тыгъылды.
Чабдыла сора аны джашлары,
Къолларында барыны ташлары.
Ала сюрюб тебрелле тюерге,
Османны къара джерге иерге.

Джалчы Осман кесин джетдирмед,
Аланы акъылларын этдирмед.
Къутулду чегетни терен джерине,
Батыб юсюнден акъгъан терине.
Сюрюб аны киши джеталмады,
Тюк чакълы бир къарыу эталмады.
Кетди сора арадан эки ай,
Джауум да джаумай, бир исси джай.
Османнъа бир да джалын бермеди,
Не азда адам киби кёрмеди.
Осман ачыудан кюйдю эм бишли,
Хата салыргъа эсине тюшдю.
Кулакны уа элде уллу юйлери,
Кюннъе ачылыб кёб терезелери.
Башы да акъ къанджалдан джабылыб,
Ичинде уа киши болмай къалыб.
Къаранъы бир кечеде джел болду,
Хауа да къуру букъудан толду.
Осман петеген эм сернек алды,
Юйню арт джанындан ёртен салды.
Сора башлады эл тютюн болуб,
Юйню ичи уа хабджюкден толуб.
Къачды ол буту, къолу къалтырай,
Ол юй да уакъ-уакъ джылтырай.
Джетди юйюне бети агъарыб,
Бир кёзюуге чоюнча къаралыб.
Юйдегиси басынды юсюне,
Бир хата болгъанды деб кесине.

Ю й д е г и с и:

— Не болду, не зат тюшдю эсинъе?
Джаууму чабды сени кесинъе?
Керти аман табсызла боласа,
Тюрлениб эсибизни аласа.
Айт, сен бир къыйынлыкъгъа джетгенсе,
Не пелахны эсе да этгенсе?

О с м а н:

— Эшикге къарагъыз билирсиз,
Менден да бек сиз къачыб келирсиз.
Бек къоркъгъандан аджалсыз ёлюрсюз
Манъа не болгъанын да кёрюрсюз...

Ол да къарагъыз тышына дерге,
Къарасала кюн тийиб ол джерге.
Кёрдюле къаранъы кече джарыб,
Хар ким кызыу ол джарыкыгъа барыб.

Бары кзуугъун, кычырыкъ этелле,
Джилтинле кёкге-кёкге джетелле.
Къатына киши джуукъ баралмай,
Джаннъан отну бир да джукълаталмай.

Чыкырмай аны кюйген таушу,
Гюрюлдегенча тауу аушу.
Кюйюб битди киши асыу болмай,
Хунасындан сора джугъу къалмай.

— Биз да энди андан хомух болмазбыз,
Кюрешиуде кършчылыкъны отуна.
Къоркъуб турууда ёмюрю да онъмазбыз,
Къайгъы салайыкъ ол мурдарны джуртуна.

Тот кёзлени эрлай тотун ачайыкъ,
Онъсузбуз деб буюгъууда турмай.
От салыб аны юйлерин чачайыкъ,
Тынчлыкъ джокъду ол къаум кзурумай.

Бир кюн туугъан, бир кюн ёлюр билебиз,
Хомух болуб аякъ тюбде ёлмейик.
Бизге джетген артыкълыкъны кёребиз,
Энди мындан кёб ачыула кёрмейик.

Экиси да бирден таукел болдула,
Джюреклеге ёхдемликни алышыб.
Таб кечеге болджал салыб къалдыла,
Бир акъылны эслерине алышыб.

Бир кюн Мурат киши къошха кетгенлей,
„Джетди заман энди барайыкъ“ делле.
Кечени онбир сагъаты джетгенлей,
Таукеллениб бугъа-бугъа тебрелле.

А з р е т:

— Майнама бир къралгъанла кёрюнед,
Акъырын бар бизни киши кёрмесин.
Бир къауму башха джерге бёлюнед,
Бара-барыб юсюбюзге келмесин.

Ш а м а й:

— Чалман джаны таша бла барайыкъ,
Биз болгъанны бир да киши билмезча.
Ары-бери бек ишексиз къарайыкъ,
Юсюбюзге салыб киши келмезча.

А з р е т:

— Акъырын бар, майна итле чабалла,
Юсюбюзге ала салыб келмесин.
Эслемесек къайыр итле къабалла,
Ол заманда бизни киши билмесин.

Ш а м а й:

— Огъай-огъай, къоркъма да атла алгъа,
Кѣргенле да джолоучуд деб къоярла.
Таягъынъы деменъили тут къолунъа,
Итле джетсе бизни талаб соярла.

Алай эте Муратлагъа джетдиле,
Чабхан итле ызларына бурулуб.
Олсагъатдан была оноу этдиле,
От салынныкъ юйню аллында туруб:

„От слагъанлай бу ёзеннѣе къачарбыз,
Бир киши да анда бизни кѣрмезле.
Кюйгенини туўрасындан къарарбыз,
Биз болгъанны бириси да билмезле“...

Олсагъатдан юйге отну джетдириб,
Экиси да ёзенчикге кетдиле.
Элни саўлай уллу тютюн этдириб,
Бугъа-бугъа юйлерине джетдиле.

Кюйдю аны бир да къалмай юйлери,
Джаннъан отдан киши джукъ да алалмай.
Кюл болду хабджюклери, киимлери,
Алыргъа ўа бир да амал болалмай.

Эшитди Мурат юйлери кюл болгъанын,
Ол къошундан чабыб келди тигелеб.
Билди бир джаўу анъа от салгъанын,
Къайгъыланды джюреги бишиб-терлеб.

Кюрешсе да бир да „терсни“ табмалла,
Терс Шамайды дерге бегим кълалмады.
„Бир зат табсакъ“ деб кълалайгъа чабмалла,
Терс кеси болгъанын эслеялмады.

Джаулары уа кѣб эди да элинде,
Барына да бирча ишек бола эд.
Ишеклиги кетмейин джюрегинде,
Бек къладалыб тинте-тинте тура эд.

От салгъанла бек кълайгъысызу кълалдыла,
Джюреклерин бир кесекчик сутуб,
Экиси да ишни алай алдыла,
Ол налатны мекамларын кълурутуб.

Кълайгъыланыб джашчыгъына кълыйнала,
Шамай да кечине бара эд хаман.
Къланатлары саулай халкыгъа джайыла,
Джетди сора бек кълызарыб бир заман.

XVI

Ол саулай буржуйланы кълалтыратды,
Ташны, тауну барысын да ийириб.
Эскини уатыб, джангъы орнатды,
Урунуучу кълаум бирден тизилиб.

Ишчиле эм уруннганла кълозгълалыб,
Ол кълызаргъан байракъланы тубюнде.
Барысы да саутлагъа узалыб,
Кълылычладан къланла тамгъан кюнюнде.

Ол кюнледе класс джаула барысы,
Кълалтыралла безгеклери кълозгълалыб.
Элни саулай джалчысы эм джарлысы,
Бирлик джолда саутлагъа узалыб.

Бир-бирини кълларындан тутушуб,
— „Кълурчма“ деген залимликни чачаргъа.

Ёхдемликде джаўгъа къаршчы турушуб,
Керти джарыкъ кенъ дуньяны ачаргъа.

„Бирлешигиз, саў дуньяны ишчилери!“
Деген сёзле барысына чачылды.
Шахарчыла аны кибик элчиле,
Къозгъалышыб бир къазауат ачылды.

Джер къан бла джуўулмай властларын,
Буржуйла берирге болмадыла.
Джюрекде тутхан ол дертли къастларын,
Кёб халкъны кърдыртмай къоялмадыла.

Алай бла экиге бёлюнюшуб,
Бир-бирине от чагъышыб тебрелле.
Аузладан кёб затланы тёгюшуб,
Къарачыгъыз класс джаўла не зат дейелле:

„Бююн биз дин къазауатны этебиз,
Неди хата ёлсек шейт боллукъбуз.
Кесибиз динибизни бегитебиз,
Хорласагъ‘а, биз насыбдан толлукъбуз.

Хорлансагъ‘а большевикле джетерле,
Ташны, таўну барын бирча ийириб.
Юсюбюзню ала теблеб кетерле,
Джуртубузгъа гяурланы кириб...”

Бир къаум‘а алагъа кыйналыб,
Джюреклеге мухоллукъла салдыла.
Кулаклары сёзлерине алданыб,
Мыдахлыкъда сагъышланыб къалдыла.

Шамайны да тот джюреги ачылыб,
Тебреди чачаргъа къара тубанны.
Джарлы халкъны тюз юсюне басыныб,
Тёрт бюклеб онъсуз этиб тургъанны.

Сакъат болса да ол сёзюн кърутмай,
Саўлай элге башчы болуб башлады.
Бир минутну барлыкъ джолун унутмай,
Кесини башха ишлерин ташлады.

Къан тегюшюб оноуларын алдыла,
Ишчи, элли бир акъылгъа бурулуб.
Пролетар диктатура салдыла,
Джанъы джолда хар ишибиз къурулуб.

Кёзлерине ала кёзлюк салдыла,
Джарыкълыкъда узакъ-узун кёрюрча.
Ишни бирден къаты тутуб алдыла,
Ол кенъликни сау дуньяда керирча.

Эркинликде къызыл байракъ берилиб,
Мыдах тауланы юслерин джарытды.
Бугъоу къуршалагъан санла керилиб,
Къуанчда бир-бирине къаратды.

Артыкълыкъла барысы джутулдула,
Джер джарылыб тауланы джуханча.
Эллиле залимледен къутулдула,
Миик кёкде къанатланыб учханча.

Къурман ючюн джалчы-джарлы ёлмезча,
Байла-бийле къолларында термиле.
Аллай азаб бириси да кёрмезча,
Кече кюн да джиликлери эмиле.

Окъуу-билим айтхан джолла ачылды,
Урунуучу, эзилиучю халкълагъа.
Падчахлыкъны эшиклери джабылды,
Ёмюрю да азаблангъан джуртлагъа.

Тар ёзенле барысы да кенъериб,
Къанатлары тёрт джанына созулду.
Джарлы халкъгъа эркинликле берилиб,
Падчахлыкъны бугъоулары бузулду.

Джер иледен сыйырылгъан джерле,
Эллилеге багъасызлай берилди.
Къан тегюшюб ишни алгъан джигерле,
Социалист джолунда керилди.

Берч къоллула эм урунгъан джарлыла,
Керти джарыкъ, кенъ дуньягъа чыкъдыла.
Кёзлерин ау къуршалагъан джалчыла,
Ол дуньяны тамырындан джыкъдыла.

Алай бла мюлк джерлени сыдыра,
Муратны джерлерине да джетдиле.
Юлешиб хар кимни хакъын табдыра,
Аныкъын да ала кибики этдиле.

Мурат да кысгынык этиб туралмай,
Сакъалын къанлы суу бла джуудурду.
Эсин джыйыб рахат болуб олтуралмай,
Кёкюрегин джыламукудан толтурду.

Бир кесекни ол джерде сагъышланыб,
Ненча тюрюлю кёб затлагъа джетген эд.
Джерине эси кетиб къайгъыланыб,
Тюшюндеча бир муратла этген эд.

Бир джерде да рахатланыб туралмай,
Чачын-башын тохдамай тырнай эд.
Бир кесекни эс джыйыб олтуралмай,
Таша джерде былай айтыб джылай эд:

„Джерим да ычхынды мени къолумдан,
Джашауум да кысха болуб башлайды.
Бир зат да кёрюнмей бурунджолумдан,
Ол джашау'а мени узакъ ташлады.

Кимден джер тилей'а къайры барайым,
Джалчыланы терлерин тегерча.
Къайры барыб, къалайлагъа къарайым,
Ие болуб бир джерлеге чегерча.

Джериме барыб эллиле къондула,
„Бу джер энди бизге къалгъанды“ деб.
Эркинликни кеслерине алдыла,
„Ишлеучю халкъ къан тегюб алгъанды“ деб.

Кёб джылады ол эсин джыялмай,
Мыдахланнъан санлары да керилиб.
Кёзлеринден джыламукудан тыялмай,
Къобду сора бир заманда эскериб.

Алай бла къайтыб келди юйюне,
Мыдахланыб баш тегеннге къарай.
Къолундан ычхыныб кетген джерине,
Джюрегини тамырлары тарай.

Айтды ол хапарын юйдегисине:
„Джерибиз кьолубуздан кетгенди“ деб.
„Ма биз тамырланнъан джерни кесине,
Эл барыб белгичикле этгенди“—деб.

„Биз энди бир мадар этиб алмасакъ,
Кертн аман болад бизни халыбыз.
Ол джерлеге кючюбюзню салмасакъ,
Кьолубуздан ычхынад малыбыз.

Джалчы этсенъ, договор да дейдиле,
Алайсыз адам джегиб болмазса деб.
Джараш десенъ да кѣб багъа тилейдиле,
„Энди челек тузлукъгъа алмазсыз“—деб.

Джалчыны къарнына эмда юсуне,
Адамгъа къарагъанча къара дейле.
Заман бла солуу бериб кесине,
Сен да анъа бир затда джара дейле.

Алгъын киби хакъсыз джалчы джегиучю,
Дуньябыз'а узакъ кете кѣреме.
Джалына деб челек тузлукъ бериучю,
Адет энди къалмазлыгъын билеме.

Алай бла джалчы джегиб джашаргъа,
Не азда кьолубуздан келмезликди.
Бурун киби ишлемейин ашаргъа,
Ала бизге ол джолну бермезликди.

Андан эсе бир мадарла этейим,
Ма бу Совет властны чачаргъа.
Болушлукъ табар джерге кетейим,
Ишчи халкъгъа къаршчы отла ачаргъа...”

Чаба-джорта барыб ол тенълерине,
Кесини этген ишин анъылатды.
Сѣлеше келиб ол биргелерине,
Тюрлю-тюрлю кѣб сѣзлени санатды.

Ала бирден оноуларын этишиб,
Эркинлик дуньяны чачар джанына.
Тѣгерекде кѣб джерлеге джетишиб,
Халкъны боярча бир-бири къанына.

Барыны аллын терс джоллагъа бурургъа
Джарашдырыб кѣб оноўла этдиле.
Бурун кибик къанла эмиб турургъа
Сѣзлерин да алайгъа бегитдиле.

А ла:

— Большевик деб бирле чыккыгъандыла,
Ала адам этлени да ашайла.
Халкъны джашауун къоймай джыккыгъандыла,
Эгеч, къарнаш айырмай джашайла.

Биз муслиман миллет кылыч алайыкъ,
Дин къазауат ючюн джанны аямай.
Барыбыз да къозгъалышыб турайыкъ,
Къоймазбыз биз халкъны къаннга боямай.

Ёлсек да шейт болуб джандетде
Аллахны разылыгъын алырбыз.
Муслиманла бирча бир иннетде
Бузулмазлыкъ кенъ дуньяда къалырбыз.

Биз уруш ачмай бытай къала эсек,
Барыбыз бирча гяур болабыз.
Джаныбызны артхаракъ сала эсек,
Ишексиз да джаханимде къалабыз.

Къозгъалыгъыз дин къазауат ачайыкъ,
Къызыб баргъан ёргенлени суутуб!
Къызылланы бир да къоймай чачайыкъ,
Ичибизден тамырларын къурутуб!

Къырылайыкъ аллах ючюн, дин ючюн,
Майна кѣкден аллах къараб турады.
Къоратмасакъ ол къаумну биз кючюн,
Бир ишексиз барыбызны урады.

Аллах кеси бизни сынаб къарайды,
Джетинчи къат уллу кѣкню башындан.
Барыбызны халыбызны марайды,
Ол къараб миллетлени туўрасындан.

Ол сёзле саўлай халкъгъа чачылыб,
Барысына бирча бирден джетген эд.
Ишчи-элли джюрекле кенъ ачылыб,
Ала бары бу джуабны этген эд:

„Алдамагъыз къаранъы халкъ билмейди деб,
Не этсек да айыблыны билмез деб!
Къайнайды бизни къаныбыз боркъулдаб,
Къан тамырла чыдаялмай шуулдаб!

Хазырбыз тенълик къазауат этерге,
Берч къолдула барыбыз да бирлешиб.
Къылыч байлаб къазауатха кетерге,
Урунъанла сизге къаршчы тиллешиб.

Тюнене сиз имбашланы агъартыб,
Юсюбюзде къамчиле ойнатдыгъыз.
Къамчи бла сыртыбызны къаралтыб,
Бойнугъузу бугъача къайнатдыгъыз.

Къарныгъызны базыкъ этиб толтуруб,
Кёк баш ариу къалаланы ичинде.
Ёмюрю да ишге бармай олтуруб,
Джашауугъуз джарлыланы юсюнде.

Участка джерни ортасында орналыб,
Ичине да джалчыланы тиздириб.
Анда сиз барыгъыз да тамырланыб,
Джарлы халкъны мыйыларын эздириб.

Адам хакъны татлы кёрюб ашаргъа,
Айтчы, сизге къайсы аллах бергенди?
Къуру да сиз ишлемей джашаргъа,
Чыккъан ишни, айтчы, кимле кёргенди?

Къайсы аллах ёлчеледи бу джерни,
Айтчы, сизге къачан участка айырды?
Байгъа ишлеб, тёгюб туругъуз деб терни,
Айтыгъыз сиз, къачан сизге буюрду?

Къачан сизни кёкден аллах эндирди,
Сизге къулгъа деб бизни къачан берди?
Къачан бизни джерден аллах чыгъарды,
Къачан сизни бизден багъалы кёрдю?

Огъай-огъай барысын да алдайсыз,
Джокъ зат сизни джаратыргъа болмайды.
Адам хакъны ашамай болмайсыз,
Залимликни ичинде ол къалмайды.

Кёрюшенк бюгюн биз да барысын,
Кимле кёкден, кимле джерден чыкъгъанын.
Айырыб эки къаумну арасын,
Ачыкълаб ишлеучю халкъны джарасын.

Титирейсиз, къабырыгъыз битгенча,
Кирирге ўа заман эртде джетгенча.
Минъ-минъ ишчи, элли халкъла бирлешиб,
Барысы да бир муратха кюрешиб.

Энди сиз'а ол къабыргъа кирмейсиз,
Башы эзилген джыланча къымылдай.
Къан тёкмей иш берирге суймейсиз,
Бош хапарны халкъгъа джайыб гырылдай.

Джокъду амал ол къабыргъа кирмей,
Бошунагъа дыгаласла этесиз.
Миллион-миллион халкъланы кёрмей,
Юзюлгенди сынджырыгъыз, билесиз.

Ол къаумла анъа къаршчы болдула,
Джюрекleri рахат болуб къалалмай.
Джыйын болуб къозгъалышыб толдула,
Эслерине сериўюнлюк салалмай.

Беллерине саутланы тагъышыб,
Ишчи халкъны эркинлигин алыргъа.
Тебретиле быягъынлай къагъышыб,
Бурун кибик оноуларын салыргъа.

Хазыр болду от джагъаргъа аллары,
Бу ишден эсе ёлсек къолайды деб.
Къазауат этерге къайнаб къанлары,
Бизни энди халыбыз алайды деб.

Алай бла халкъны къатышдырыб,
Большевиклеге къаршчы отла ачдыла.
Анда тобла эм окъла атышдырыб,
Неллай бирлени юлерин чачдыла.

Къазауат болуб элле къозгъалышыб,
Кёб заманны къан тёгюшюб турдула.
Ишчиле джаўгъа къаршчы узалышыб,
Джолубузгъа кёб халкъланы бурдула.

Ол Мурат кибиклени себебинден,
Урунъан халкъ къыйынлыкъгъа джетдиле.
Байла ўа айырылмай бир-биринден,
Саутланыб къаршчылыкъгъа кетдиле.

Алай бла бай къауму, Советлени
Бир кёзюўге оноўларын алдыла.
Урунуўчу къаумла кадетлени
Уўлу къолларына тюшюб къалдыла.

Андан Мурат Шамайны да тюйдюрюб,
Къаранъы, мылы гёзеннъе салдырды.
Саламбаш юйчюгюн да кюйдюрюб,
Юйдегисин къуру джерге къалдырды.

Урунъанла ишлеген биченлени
Алыб алгъын иелеге бердиле.
Сюйгенлери кибик арада джерни
Ичлерине эркин болуб кирдиле.

Была да муратларына джетгинчи,
Тауш джетди саўлай дунья къалтырай.
Башларына бир мадар этгинчи,
Тобла, окъла эм кылычла джылтырай.

Джетди Къызыл Аскерлени аллары,
Бу хапарны эшитиб чачаргъа.
Буржуйланы барыны джаўлары,
Киритленнъен эшиклени ачаргъа.

Ала тёрт жанларына узалыб,
Акъ итлени узакъ сюрюб ташлалла.
Класс джаўла таба узалыб,
Аланы да уатышыб башлалла.

Бай къаумну алчылары эслениб,
Бек тыйыншлы джуабларын табдыла.
Урунъан халкъла бары керпеслениб,
Залимликни, артыкълыкъны чачдыла.

Мурат'а этген оноуун табалмай,
Ычхынды эркинлиги кьолундан.
Сыйыргъан биченлени да кьабмай,
Тайгъалады кеси этген джолундан.

Ишчи классны аллына ёрге туруб,
Этген терсликлерине тубеди.
Не кюрешсе да лагъымла кьуруб,
Бу джол'а анъа киши джол бермеди.

Ёмюрю бузулмаздан бегиди,
Пролетар кьраллыкъны тамыры.
Саулай дунья бары аны кёрдю,
Кюрешсе да кишини джетмей кьарыуу.

Эркинликни джилтинлери джетгенлей,
Шамайны да тюрме юйден бошлалла.
Ишчи класс оноуларын этгенлей,
Орнуна эрлай Муратны ташлалла.

XVII

Шамай кеси-джанъы джолда тирилиб,
Алды ол колхоз ишлени бойнуна.
Ара мюклеле ишлей эди керилиб,
Байлагъа ишлегенини орнуна.

Къартлыгъы да аны эсине келмей,
Къартма—дерге бир да акъылын бёлмей:
„Тууъғаным онджетинчи джылда болду,
Дуньягъа джаратылгъан кюнюм олду“...

Ол акъылын быллай ишге бёле эд,
Эски дуньясын джашауъгъа санамай.
Джанъы джолун бек багъалы кёре эд,
Алгъын халкъгъа энди бир да кьарамай.

Бригадирликни алды ол бойнуна,
Хар не тюрлю ишлерине кьадалыб.
Усда болуб ара мюлкню джолуна,
Джарты затха джигер кьолу узалыб.

Иш башланды хар ким нёгер болушуб,
Барысы да джаз сабаннъа кёллениб.

Тизгин болуб онла бла кьобушуб,
Джалчы, жарлы орталыкыла тиллешиб.

Ол кёзюүде Шамай да хазырланды,
Джаз сабанда алчылыкты алыргыа.
Хар не тюрлю кереклеге узалды,
Халкыдан алгын баразала салыргыа.

Хар ким ёгюз джегиб башлар заманда,
Хыйса кеси хазырланмай тура эд.
Кылыгы уа алай болуб хаман да,
Кулаклары джанларына ауа эд.

Ш а м а й:

— Тур джукылама, азыт сен кесини!
Ишден татыу алыр заман джетгенди.
Кючлю джибер сабан ишге эсини!
Энди кыты кышыбыз да кетгенди.

Алай айтыб кёб кюрешди болмады,
Кир джюрекни туюмчегин ташларгыа.
Айтхан сёзюн кыулагына алмады,
Элча чыгыб сабан сюрюб башларгыа.

Ол сагыатдан бригаданы джыйыб,
Кеслерини оноуларын этдиле.
Бир кесекке бары ишден тыйылыб,
Аны да кысдаб ишлерине кетдиле.

Ол халиде сабанлагыа кыадалыб,
Мычымайын урлук чачыб тебрелле.
Большевикча сабан ишге узалыб,
Бир ишде да кишиге ал бермелле.

Бирем-бирем колхозлада заранчы,
Кыаумланы барысын да ташлалла.
Джаны джолгыа эм бек кючлю дагыанчы,
Тау малчылыкты ёсдюрюб башлалла.

Ол джылына мин чаклы иш кюн алады,
Кыайгылары, сагышлары бошалыб.
Алганы уа хар затына болады,
Хакы сыраф болмай, джугу ашалыб.

Школладан джашлары да келдиле,
Хар бириси керти джолгъа тюзелиб.
Колхозну ишине ала кирдиле,
Бирерине бирер къуллукъ берилиб.

Керти такъыр джашауу къурутулуб,
Джугъу къалмай барысы да юсюнден.
Такъыр джолда къалмай андан къутулуб,
Бу бирлешиу колхозланы кючюнден.

Къуралынды юю, башы, заты,
Хар бир тюрлю джарыкълыкъла ачылыб.
Саулай халкъгъа белгили болуб аты,
Кёзлеринде мутхуз ауу чачылыб.

Сталинни колхозланы рысхылы,
Этерге дегени анда танылды.
Бир джылына иш кюнлерине толугъа,
Къуру нартюхден да беш джюз пуд алды.

Инъир сайын бу юйдеги джыйылыб,
Кёб тюрлю къуанч бла ойнай элле.
Кир джашаудан бек узакъгъа тыйылыб,
Джарыкъ кёлде ма бу джырны джырлай элле:

„Эсимдеди джарыкъ кюнню таягъы,
Ачы-ачы суукъсураб тийгени.
Джарлы халкъны бир да тутмай аягъы,
Кёлу, буту уу бугъоула кийгени.

Эсимдеди къыш суукъда, боранда,
Джалан аякъ, джалан баш айлангъаным.
Джыл узуну ишлей кулакда джалда,
Солургъа бош кюнюм болмай къалгъаным.

Эсимдеди сабийликден айланыб,
Ташны, тауу барысында къыдыра.
Къыш боранда къар юсюнде сойланыб,
Къышхы боран сан-санымсыздыра.

Эсимдеди Махмут джалгъа кетгени,
Джанъыз бир къойчукъ ючюн саулай бир джылгъа.
Туралмай андан къачыб келгени,
Къойчукъун'а биз да союб къурмангъа.

Иеси да аны излеб табханы,
Джашчыгъымы андан къоркъуб къачханы,
Ол мурдар да аны ызындан чабханы,
Тюйюб, къысдаб сыртда джаллы чачханы.

Тарыкъсам да бир да сёзюм алынмай,
Кечем-кюнюм джылау бла къалгъаным.
Джашчыгъымы сюеги да табылмай,
Къайгъылыкъны теренинде къалгъаным.

Эсимдеди от сынджырла чачылыб,
Умур-чумур болуб къораб кетгени.
Джарлы халкъгъа эркинликле ачылыб,
Барысы да муратына джетгени.

Энчиликни адетинден къутулуб,
Мен да юздюм сынджырланы къолумдан.
Артыкълыкъла кетди бары джутолуб,
Бириси да къалмай мени джолумдан.

Майна мени къой сюрююм аллымда,
Туарларым арлагъыракъ кютюлед.
Джарылады анъа мени къаллым да,
Ленин айтхан ара мюлкле этилед.

Тюрлю-тюрлю къошларыбыз джер-джерде,
Бирлешиб ара мюлкле джылтырайла.
Кеслерине къазылгъан терен кёрге,
Класс джаула бек титиреб къалтырайла.

Дагъы да къалгъан туарла барысы,
Чайкъалалла тау джерледе семириб.
Элни саулай джалчысы эм джарлысы,
Барадыла кир хансларын кемириб.

Чыкъды энди манъа бузулмаз джашау,
Ычхындырмам ол джашауну къолумдан.
Къарачыгъыз кенъ болду хар бир ашау,
Къорагъанлай темир буруу джолумдан.

Бюгюн къара энди мени халыма,
Джашау чыкъды тюйюлюучю саныма.
Тынчлыкъ болду тынчаючу джаныма,
Кесим ие, кютюб тургъан малыма“.

МАРЯМ БЛА АФЕНДИ

1

Къойчулары джарлыракъ
Юйлени бири элле.
Киши хакъны ашаудан
Кеслери кери элле.

Кѣб заманны урунуб,
Бир аз мал да этдиле.
Манъылайдан тер тѣгюб,
Башларын бегитдиле.

Юч къарнаш да бир эгеч,
Ата-ана къолунда.
Кѣб къыйынлыкъ кѣрдюле,
Падчахлыкъны зорунда.

Бу юйдеги бирлешиб,
Бир акъылны алдыла.
Ючюсю да айырылмай,
Кѣб заманны къалдыла.

Бири оноу этгеннѣе
Къалгъанла да тынъылаб,
Аны айтхан сѣзлерин
Бирин къоймай анылаб.

Алай бла кѣб заман
Джашауларын ийдиле.
Ючюсю да бир-бирин
Мардасыз бек сюдюле.

Залимлики заманы
Залимлигин этмесе,
Былары унукъдуруб
Хайуанныча джекмесе,

Къалгъанлача была да
Школлагъа алынса,
Байгъа-бийге табылгъан
Окъуу, билим табылса,

Бир да ишек джокъ эди,
Уруна билмезле деб,
Джауу-тосну эскериб,
Ишлерин кърмезле деб.

Залимлики заманы
Окъуу, билим бермейин,
Тамам джахил къойгъанед,
Чырт адамча кърмейин.

Ол себебден джахиллей
Барысы да къалдыла,
Кеслери да моллагъа
Алдангъанла болдула.

Дуньяны болумундан
Джокъ эди билимлери.
„Аллах“ эмда афенди
Байныктыд дериклери.

Эгечлери Марям
Мардасыз ариу эди,
Аны кърсенъ, кърлеринъ
Сюзюлюб къалыр эди.

Ариулукъну табигъат,
Анъа эркин берген эд,
Хар бир адам Марямны,
Бир багъалы къргенед.

Ол къарангы болса да
Артыкълукъны эслейед,
Кимни къалай тургъанын
Сагъыш этиб билеед.

Алай бла Марям
Онджети джылгъа джетди.
Ариу битген санлары
Кёблени сукъланч этди.

Афенди, молланы
Хыйлаларын сезеед,
Айтыргъа амал табмай
Къыйынлыкъгъа тѣзеед.

II

Дуньягъа нюр салгъан джай,
Заманы джетиб кетди.
„Къыш келеди“ деб къоркъуб,
Халкъ да башын бегитди.

Терекледен чапракъла
Джел ургъанлай агъаелле.
Тюрлю-тюрлю джануарла
Къыш орнунда бугъаелле.

Элибиз да хар ишин
Къалдырмайын бошады.
Сыртла, къолла барысы
Башха халкъгъа ушады.

Къышлыкъллада ханс къалмай
Барысы да джаланды.
Хар кимни уа юй аллында
Антаулары къаланды.

Сыртны, къолну агъартыб,
Былагъа къыш джетгенед.
Сууну, джолну бузлатыб,
Кёбню мыдах этгенед.

Орамлагъа къарасанъ,
Тойну, харсны кѣреенъ.
Тебсеб-ойнаб сен анда,
Джюрекге къуанч береенъ.

Сыртла, кьолла барысы
Джанъы кинм кийеед.
Ол кюнлени заманы
Хау̀леликни излеед.

Тогъуз-он юй бир кюнде
Бирден келин алаед.
Джылны ол заманында
Хаман алай болаед.

Тойланы кёблюгюнден
Къызла кытлыкъ этеед.
Той иеси кызлагъа
Танъ атмайын джетеед.

Къызланы джалан чебген
Ары алыб кетеед.
Кыпшы кюнню не азда
Суукълугъун кёрмейед.

„Къызны кыркъ джаны бард“ деб,
Хар ким алай айтаед.
„Огъай, алдайсыз“ десе,
Айтхан сёзю болмайед.

III

Къыш заманны кюнюнде
Ачы аяз ураед.
Чёб башыла бирери
Терек болуб тураед.

„Тюу“—деб тюкюрсенъ джерге,
„Тарк“—деб бузлаб тиеед.
Хар бир джаныуар барысы,
Ышыкъ джерни излеед.

Ол кюнледе Алий да
Къатын алыб келгенед,
Юйлери той этерге
Тамам акъыл бёлгенед.

Эртден бла эртдерек
Къызла джыйыб тебрелле.
„Алгы бурун Марямгъа
Барыб келейик“ делле.

Алай бла бир бӕлек
Джыйын болуб джетдиле.
Муну тойгъа элтирге
Эрлай хазыр этдиле.

Джалан чебген кийиниб
Марям тойгъа тебреди,
„Бюгюн суукъгъа тӕзюб
Къалай турлукъма“ деди.

„Андан эсе тонуму
Мен юсюме кийейим.
Ол полтон джаулукъну да
Тюз сыртыма ийейим“.

Деб, ызына айланыб,
Юйюне кетиб тебреди.
Къатындагъыла анъа,
Не аз да джол бермеди.

Марямны бу сӕзюне
Барысы да кюлдюле:
„Айыбды санъа бу сӕз,
Сен джаш къызса“ дедиле

Джаш башынъы къарт этиб,
Тон кийерге болурму,
Алай бла чырт сени,
Джаш сюерге болурму.

Андан сора Марям
Айтхан сӕзюн къойгъанед.
Бу айтылгъан сӕзледен
Уятлы да болгъанед.

Алай бла тебреди
Туура тойгъа атланыб,
Субай ариу санлары
Илячинча чайкъалыб.

Къышхы кюнню эртдени
Бютюн аяз болгъанед,
Ол сагъатдан Марям да
Джылы печде тургъанед.

Айтханымча Марям
Бек джукъа кийген эд.
Терге батхан санына
Суукъ аяз синъенед.

IV

Тойгъа барыб, джарашыб
Ойнай-кюле тургъанлай,
Салкъын болуб къалгъанед,
Суукъ аўруу буўгъанлай.

Чыбыкъ кибик санлары
Муал болуб башлады,
Андан ары туралмай,
Ол тойну да ташлады.

Эрлай кириб отоўгъа,
Чёкдю печни аллына.
Бу хапар да джайылды,
Тёгерекде барына.

Ол сагъатдан къатынла
Тюз къатына келдиле,
Сора анъа тюкюрюб,
„Кёз болгъанды“ дедиле.

Ол кюнден башлаб Марям
Тамам аўруб къалгъанед.
Биз айтханча аўрууну
Тюз суукъдан табханед.

Бек къыйналыб юйюне
Кеси джюрюб баргъанед.
Ол сагъатдан тёшекге
Мыллыгын да салгъанед.

Атасы эм анасы
Бары къайгъы болдула,
„Не болгъанды санъа“ деб,
Аны аўрууун сордула.

Къарнашлары юсюне,
Бир да къалмай келдиле,
Бары къараб кёзюне,
„Не болгъанды“ дедиле.

V

Ол сагъатдан Марям,
Орундукъгъа олтуруб,
Дугъум кибик кёзлерин,
Джыламукъдан толтуруб,

Хапар айтыб башлады,
Къалай аўруу алгъанын,
Керти болуб аўруу
Суукъдан болгъанын.

Тюкюрюучю къатынла,
Джыйылышыб, келдиле.
Муну сёзюн ушатмай,
„Билмей айтады“ дедиле.

Аўруууну хакъындан,
Бош джуабла бердиле,
„Марямны хапарын
Биз айтайыкъ дедиле.

„Марямгъа не болгъанын
Биз кертисин“ билебиз,
Аўруууну сылтауун
Кёз болгъандан кёребиз.

Хар ким тойгъа къызларын
Джасандырыб ийелле,
Андан сора кёбюне,
Аман кёзле тийелле.

Ол кюн Марям тойгъа,
Бек джасаныб баргъанед,
Болгъан адам кёзюне,
Туура къатыб къалгъанед.

Тюкюрюудю, дуады
Энди аны дарманы.
Доктор къараб сау болгъа
Джокъду аны амалы.

Дженъил болуб бу сагъат,
Афендиге чабыгъыз,
Болушлусун айтыб сиз,
Кёз дуала алыгъыз.

Аны бла Марям
Бурун кирик сау болур,
Быягъынлай кёзлери
Джарыкъ нюрден да толур“.

VI

Къарт-Къуртха къатынла,
Тёрт джанындан олтуруб,
Ауруу саргъалтхан бетин,
Тюкюрюкден толтуруб,

Бирер тюрлю сёз бла
Бары сёлешеелле:
„Ким алай, ким былай“ деб,
Эрикмей кюрешеелле.

Бири „кёз болгъанд“ десе,
Бири „аякъсыгъанд“ дей эди.
Бири „аякъсыгъанд“ десе,
Бири „аллах бергенд“ дей эди.

Алай бла инъирде
Къатынла да кетдиле.
Ол сагъат юйлери да
Былай оноу этдиле:

„Афендини кѣлюне
Джетиб иги къарасакъ.
Ол айтханны толтуруб,
Джюрегине джарасакъ,

Дуасыны хакъын да
Толусу бла берсек,
Андан сора да аны
Тилегин къабыл кѣрсек,

Разы болуб эрикмей,
Хаман келиб къараред,
Ол кереклисин табса,
Бир ишексиз джараред.

Афендини дуасы
Къабыл болмай къалыргъа
Не аз да амал джокъду,
Бу олсуз сау болургъа.

Айтхан сѣзюн эшитиб,
Эсибизге алайыкъ.
Биз этерик затына,
Кючюбюзню салайыкъ“.

VII

Бу сѣз бла анасы
Афендиге кетгенед,
Марямны аурууун
Анъа ачыкъ этгенед.

Хапарын айта туруб,
Сау бир сагъатны къалды,
„Юйюбюзге бир кел“—деб
Былай айтыб джалынды:

„Джанъыз бирди кызыбыз,
Ауруб, джатыб къалгъанды,
Аны ауругъан халы
Эсибизни алгъанды.

Тийребизде къатынла
Бары келиб къайталла,
Кёзюу-кёзюу тюркюрюб,
Бирер сёзню айталла.

Бири кёз болгъанд десе,
Бири „бош ауруйд“ дейди.
Бири „бош ауруйд“ десе,
Бири сёз да бермейди.

Алай бла даулашыб
Урушургъа джетелле,
Асламысы аланы
Кёз болгъаннъа бегителле.

Къызчыкъ кеси аланы
Сёзлерин да унамай
„Суукъдан табдым“ дейди,
Башха сёзню санамай.

Энди тюзюн билалмай,
Салыб санъа келгенме.
Сенден мадар чыгъар деб,
Акъылымы бёлгенме.

Ол къызчыкъдан къызгъаныр
Джокъду бизни малыбыз,
Анъа жарар адамгъа
Къурман болсун джаныбыз.

Сенде кёбдю дейдиле
Ауруу бакъгъан дуала,
Келмесенъ, кетерикме,
Джюрегим бек къыйнала.

Айтчы, джаным афенди,
Джан аурутуб элинъе.
Джарар джеринъ бар эсе,
Биз джетербиз кёлюнъе.

Бериу-алыу затлада
Сени разы этербиз,

Хакъынъы толу бериб,
Кёлюнъе бек джетербиз.

Кёлюнъе не зат келсе да,
Айт барысын къалдырмай.
Биз да къоярыкъ тюлбюз,
Кючюнъю бир салдырмай.

Мындан сора Тауджан да
Сёзюн бошаб къарады,
Афендини кёлюне
Не келир деб, турады.

VIII

Аба тону юсюнде,
Окъа беллик белинде,
Хаджи бёркю башында,
„Бер-бер“ болуб кёлюнде.

Андан сора мычымай
Сёзге кириб тебреди,
„Айхай да кызыгъызгъа
Бек джарарыкъма“ — деди.

„Сени айтхан сёзюнъден
Марямгъа кёз болгъанды.
Кёз тийген аман затды,
Кёбню джерге салгъанды.

Адамгъа огъай эсенъ,
Ол малгъа да тиеди.
Анъа къарай билмейин,
Кёбле къара киеди.

Кёбдю менде дуала
Ол аўруўгъа джарарыкъ,
Бир да адам табылмаз
Анъа мени озарыкъ.

Керек болса этерме
Дарманла бек джарагъан.
Бир да киши къалмады
Саў болмай мен къарагъан.

Эртден-инъир таймайын
Юйюгюзге джюрюрме,
Кереклиси чакълы бир
Дуа джазыб кёрюрме.

Аны бла да болмаса,
Мен дарманла этерме.
Нохда бауум табылса,
Хар минутдан джетерме.

Нохда баусуз дуадан
Бир да себеб болмайды,
Аны хакъы табылса,
Джарамай да къалмайды.

Нохда баусуз къаламым
Бир хариф да тартмайды.
Хакъы толу табылса,
Чырт юйде да джатмайды.

Бусагъатдан огъуна
Межгитиме барайым,
Неден аўругъанына
Китаб ачыб къарайым.

Ол сагъатдан билirme
Не зат болуб джатханын.
Сора этиб башларма
Ол китабны айтханын.

Санъа да кеч болгъанды,
Тебре энди ызынъа.
Эртден бла джетерме,
Къайгысыз бол къызынъа“.

IX

Мындан сора бу къатын
Къайтыб барды юйюне,
Афендини айтханын
Джомакълады эрине.

„Аллах айтса, афенди
Марямгъа джарарыкъды,
Нохда баўчугъун табса,
Эрикмей къарарыкъды.

Нохда баўсуз дуала
Джарамайды дегенди,
Сёзюме разы болуб,
Джарыкъ джуаб бергенди.

Не айтса да айтханын
Разы болуб берирбиз.
Марямны бир саў этсе,
Джаныбызча кёрюрбюз.

Андан сора кесибиз
Къыйынлыкъдан къутулуб,
Рахатланыб джатарбыз,
Къыйыныбыз унутулуб.

Эртден бла кеси да
Танъ атмай джетерикди,
Марямгъа джарар кирик
Бир затла этерикди.

Келген кюнюнден башлаб,
Хакъын бериб тебрербиз,
Бизден хакъынъ табылыр,
Эринмей джюрю дербиз“.

Муну айтхан сёзлери
Эрин да къуандырды,
Марямны саў этер деб
Алайгъа ийнандырды.

Ол себебден эри да
Разылыгъын билдирди,
Не айтса да тилегин
Къабыл этербиз деди.

Х

Бу сёзледен Марям
Анасына къарады:
„Анам неди айтханынъ“
Деб хапарын сорады.

Анасы да кызыны
Тюз кыатына чёкгенед,
Эринеча анъа да
Ишни ачыкъ этгенед.

Ол сёзлеге Марям
Бир да эсин джибермей,
„Бош кыйналмагъыз“ деди,
Джарар киби кёралмай.

„Манъа кёз болгъанды деб,
Аны ючюн кыйналма,
Алай айтхан болса да,
Чырт сёзюне ийнанма.

Ишни кёре тургъанлай,
„Кёздю“ дерге болмаз,
Суукъ берген аўрууъга,
Афендиле джарамаз.

Ала сени алдайла,
Алданныгъынъа базыб,
Бош сёзлени кыагъытха
Мерекеб бла джазыб.

Анъа бир да ышанмай,
Башха мадар этейик.
Терк огъуна ашыгъыб,
Докторлагъа джетейик.

Ала къараб кёрселе,
Джарар дарман берирле,
Хакъ да бериб тилесенъ,
Артыкъ да ариу кёрюрле.

Аўруу неден чыкыгъанын
Къараб, тинтиб билирле,
Ала бла да ажымсыз
Джарар дарман берирле.

Бюгюн хазырлансагъыз--
Тамбла кетер эдик,
Учкуланда докторгъа
Бир кюннъе джетер эдик.

Анда керти джарагъан
Дарманла табар эгиз,
Бу джол кёрсегиз, экинчи
Кесигиз чабар эгиз“.

Анасыны джюреги
Мынъа уллу кыйналыб,
Джуаб бериб тебреди,
Афендиге ийнаныб.

XI

„Оў мен джарлы Марям!
Эшигими джабаса,
„Аллахны“ чамландырыб,
Джаў табасы боласа.

Хар не тюрлю аўруўну
Афендиле багъалла,
Бойнуна тюрлю-тюрлю
Кёб дуала тагъалла.

Мынъа дуа джарамаз
Деб ишекли болгъаннъа,
„Аллах“ кеси чамланыр
Аллай акъыл алгъаннъа.

Алай айтсанъ дуала
Санъа къабыл болмазла,
Тюз ийнаныб турсанъа,
Саў этмей да къоймазла.

Аны бла болмасанъ
Дуа джазыб ичирир,
Ол китабын ачса ўа,
Не болгъанын билдирир.

Кёкден тюшген китабла
Джокъду анъа сёзюбюз.
Афендини айтханын
Кёреди да кёзюбюз.

Афендиге ийнанмай
Сен гяурму болгъанса,
Бу билимсизликге сен
Къалай бла къалгъанса.

Эки юч кюнлюк джол джюрюб
Доктор излей барыргъа,
Манъа не кюн келгенди
Ол къайгъыгъа къалыргъа.

Былтыр кесинъ кёрдюнъ да
Байдыматны болгъанын,
„Докторгъа барама“ деб,
Джолда ёлюб къалгъанын.

Аллах анъа чамланыб
Джетгинчи ёлтюргенин,
„Сау болуб келеме“ деб
Ёлюм ачыу кёргенин.

Махамет да аныча
Алай болуб келгенин.
Джолда арбасы аууб
Не кюнлеге джетгенин.

Алаы кёре туруб
Мен да алай этерге,
Бармыды джарагъан джери
Докторгъа кетерге.

Кертиди мында болса,
Элтиб да кёрюр эдик,
Не айтханын эшитиб
Джарарын билир эдик.

Сени Учкуланнъа элтиб,
Андан эсе ёлейим,
Ол кюн чыгъыб джаным да
Джаханимде кюейим“.

Андан сора Марям
Джуабсыз болуб джатды.
Ауруууну кючюнден
Аман бла танъ атды.

Кюню эмда кечеси
Бир бек узун болаед.
Кече болса „танъ атар“
Деб не аз да айтмаед.

XII

Кюн да ёрге таяныб,
Эртден азыкъ болгъанед.
Сыртда, къолда маллагъа
Хар ким ашын салгъанед.

Хар бир тюрлю джаныуар
Кюннъе чыгъыб къараед,
Къышхы кюнню джылыуун
Джибермейин алаед.

Кёгюрчюн да саламгъа
Къонуб бюртюк излеед,
Къышхы кюнчюк батхынчы
Бир керилейик деед.

Бу кёзюуде Марям да
Бютюн аман болгъанед.
„Батмаймыды кюнюм“ деб,
Дыгаласха къалгъанед.

Анасы уа ашыгъыб,
Афендини сакълайед,
Хар минут сайын аны
„Келмеймид“ деб джокълаед.

Алай бла аурууу
Бек къызыугъа баргъанед,
Хар минут сайын башха
Тюрлю бола тураед.

Айтханымча афенди,
Келмей кечге къалгъанед,
Сакълай, сакълай кечигиб
Кюнорта да болгъанед.

Быягъы Тауджан турду
„Энтда бир барайым деб,
Нек келмей къалгъанын
Кесине сорайым“ деб.

Ол сагъатдан атланыб
Афендиге кетгенед,
Бир къабдал, эки тюмен
„Бош бармайым“ деб элтгенед.

Баргъанлай огъуна ол
Келтиргенин кѣргенед,
Накъырда сылтау бла
Былай джуаб бергенед.

XIII

„Керти манъа келген эсенъ
Муратымы ачайым,
Джюрегиме туююлген
Туююмчекни чачайым.

Нохда баучукъ юйюме
Кирмей сизге барыргъа,
Ырыс этиб тургъанма
Хакъсыз къалам алыргъа.

Алгъын хакъы табылмай
Чыртда дуа къалмайды.
Ол алайсыз джазылса,
Бир да къабыл болмайды.

Ол себебден дуабыз
Къабыл болмай къалыр деб,
Баралмайын тураем,
Тауджан келлик болур деб.

Энди сен да келгенсе,
Мен да джерлейим атымы.
Хайда бар да юйюнъе
Келтир мени хакъымы.

Китаб айтханча этсек,
Аллах да кюч саллыкъды.
Ол заманда дуала
Къабыл болуб къаллыкъды.

Бу сагъатда келтирген
Затларынъы билеме,
Аны кесинъ бошуна
Келтиргеннъе кёреме“.

XIV

Ол сагъатдан мычымай
Тауджан юйюне кетгенед,
Афендини айтханын
Эрине ачыкъ этгенед.

Тауджан къатыш эри да
Уллу сагъыш алдыла,
„Къалай этейик биз“ деб
Сейирликге къалдыла.

„Къалай бла биз аны
Кёлюне джетерикбиз,
Алгъы бурун хакъына
Не затла этерикбиз“

Деб, кёб сёзле сёлешиб,
Муратларын ачдыла.
Юйде болгъа затларын,
Ары-бири чачдыла.

„Бир тыйыншлы затны“ деб
Кёб кюрешиб излелле,
Эм артда излей келиб
„Ма энди табдыкъ“ делле.

Мирзеучукге сатаргъа
Сакълаб тургъан джауларын
Элтирге таукел болуб,
Узатдыла къолларын.

Алай бла джауларын
Тауджан алыб келгенед,
Чаба-джорта ол сагъат
Афендиге элтгенед.

Муну кёрюб афенди
Эрнин-бурнун ышартды.
Эрлей джауу кьотарыб,
Сауутун да бошатды.

Тюрлю-тюрлю сёзлени
Кукаланыб айтаед.
„Не кьадар келтирсегиз,
Ол кьадар игид“ дейед.

„Ма энди, джаным Тауджан
Дуабыз кьабыл болур,
Ёлюр болджалы джетмей
Тура эсе, сау болур.

Хар дуагъа бу затдан
Кёб болушлукъ келеди,
Нохда баусуз дуала
Джарамай кёбле ёледи.

Ма энди ўа барайым
Кесим аны багъаргъа,
Джарагъан дуаланы
„Ичирирге, тагъаргъа“.

Аллай дуала барды
Ёлгенни сау этерча,
Бойнуна бир джетгенлей
Рахагланыб кетерча.

Дуа сууу ну ичсе ўа,
Къуш болуб учар кирик,
Юсюнден басхан аўрууу,
Ол сагъат кьачар кирик.

Алай иги боллукъду
Энди бизни ишибиз,
Былай къуаныб турса,
Кёлюбюз джюрегибиз.

Хар келлик заманында
Былай киби́к турсанъа,
Иги да саў болады
Ишни табын табсанъа.

Бир-бир аўруула дженъил
Саў болмай созулалла.
Хаман дуа джазсама,
Рахатланыб къалалла.

Ким билсин Марямны да
Аўрууу алай болса,
Бир ишексиз саў болур
Нохда баў келе турса“.

Деб афенди ол сагъат
Джолгъа чыгъыб тебреди,
Кечге къалмай Марямгъа
Дуа барейим деди.

XV

Алай бла афенди
Къойчулагъа киргенед,
Джатыб тургъан джеринде
Марямны кѣргенед.

Ол сагъатдан огъуна,
Чѣгюб аны къатына,
Сѣз сѣлеше тебреди
„Билгич“ атаб атына.

Китаб алыб къолуна
Отджагъада чѣкгенед,
Ол тоймаўчу аузундан
Былай сѣзле тѣкгенед

„Аллах“ — „аллах“ Марямгъа
Не уллу кѣз болгъанды,
Чыбыкъ киби́к санлары
Тюз къырылыб къалгъанды.

Ажымсыз къарамасакъ,
Бек кыйынды аўруу,
Хаман дуа джазмасакъ,
Кетерикди къарыу.

Эртден, инъир тохдаусуз.
Юйюгюзге джюрюме,
Дуа суула ичире
Хар кюн халын кёрюме.

„Бу сагъатда бойнуна
Кёб дуала тагъайым,
Къоркъуулуду аўруу
Бек къадалыб багъайым.

Не азчыкъ да мычымай
Эки къочхар союгъуз,
Мюлкюгюзню Марямгъа
Къызгъанмайын джоюгъуз.

Бири акъ, бири къара
Аллай къочхарла алыб,
Сора дженъил келирсиз
Мени ызымдан салыб.

Аланы къаны бла
Мен дуа джазарыкъма,
Кереклим табылса, сау
Этерге базарыкъма.

Ма китабны айтханы
Энди аны этигиз,
Мында кесмей кеслерин
Ары бизге элтигиз.

Кесин да джарашдырыб,
Ариу кирсиз соярсиз,
Нохда бауну орнуна,
Этин бизде къоярсиз.

Экисини къанындан
Эки затха алырсиз,
Ма ол затны кючюнден
Сиз къуаныб къалырсиз.

Энди мен да кетейим,
Сиз да дженъил келирсиз,
Нохда баўгъа дагъы да
Бир затчыкъла берирсиз.“

Деб ашаб, ичиб сора
Дуа суула тартдырды,
Къарнашларын ол элге
Къойла излей чабдырды.

XVI

Къарнашлары ол сагъат
Джайылдыла ол элге,
Эки къочхар алыргъа
Джетгенелле джер-джерге.

Айлана келиб сора
Экисин да табдыла,
Ол сагъатдан огъуна
Ызларына чабдыла.

Багъаларын джер-джерден
Джыйышдырыб бердиле,
Къочхарланы да алыб
Юйлерине келдиле.

Ол сагъатдан Марямны
Кюбюрюн да алдыла,
Андан киимле алыб,
Бир четеннъе салдыла.

Аны бла биргелей
Ёгюзлерин джекдиле,
Къочхарланы да салыб
Афендиге кетдиле.

Киимле эм къочхарла
Афендиге бардыла,
Юйлери бла саўлай
Бу затха къуандыла.

Ол сагъатдан афенди
Тюкю кибик суююндю,
Джатыб тургъан джеринден
Эрлей туруб кийинди.

Ол сагъатдан огъуна
Къочхарланы кесдирди,
Ичин башын да эрлей
Джарашдырыб этдирди.

Келтирген киимлерин
Кёрюб уллу къуанды.
„Ашау чыкъды манъа“ деб
Анъа толу ийнанды.

Къочхарланы къанындан
Эрлей джазыб дуала,
Марямгъа элтгенед,
Нохда баугъа къуана.

Келсе-келсин Марям
Къыйын болуб тураед,
Ауруууну кючюнден
Чачын-башын тырнайед.

Ауруууна артыкъ ауруу
Афендиден джетгенед,
Къурум суула ичире
Бютюн халек этгенед.

XVII

Афендини кёргенлей,
Тауджан ёрге тургъанед.
Джасдыкъ салыб тюбюне,
Табджангъа олтуртханед.

Аш да салыб аллына
Аямайын сыйлады.
„Афенди! Марям да бек
Къыйынды“ деб джылады.

Джылауун да тохдатыб,
Афендиге айланды.
Ол сагъат „бир болуш“ деб
Былай айтыб джалынды:

„Хайда, марджа афенди,
Марям кыйын болганды.
Дуа суула ичгенли
Былай болуб кяалганды.

Энгда башха бир мадар
Этмей эсенъ ёледи,
Муратына джетмейин
Ёлюм ачыу кёреди.

Сенден мадар болмаса,
Бир мадар этерикбиз.
Марямны да алыб,
Докторгъа кетерикбиз.

Кеси да докторланы
Термилиб бек излейди,
„Докторлагъа элтсегиз
Сау да боллукъма“ дейди.

Мен'а санъа ышаныб,
Анъа урушуб кыйгъанма.
Сенден себеб болур—деб,
Бу акъылны алгъанма.

Учкуланнъа барыргъа
Бир аз кыйын болса да,
Баргъан этер эдик
Ышандырмай кыйсанъа.

Санъа ышаныб Марям
Ёлсе ажымлы боллукъма.
Кесим этгенча кёрюб,
Аман кюннъе кяаллыкъма.

Докторгъа элтмедим—деб
Бек ажым этерикме,
Аллай бир тилегенинде
Нек элтмедим дерикме.

Ачыкъ этиб айтсанъа,
Джарарыкъ эсенъ мынъа,
Джарамасанъ сёзюбюз
Джокъду айтыргъа“.

XVIII

Ол сагъатдан афенди
Марямны кёргенед,
Мычымайын Тауджаннъа
Бу джуабны бергенед.

„Алай деген не сёздю,
Анъа доктор джарармы,
Менден башха бир киши,
Сау этерге базармы.

Тамблагъа энтда мен
Бери сизге келирме,
Марямгъа джарарыкъ
Кёб дуала берирме.

Докторгъа барса уа,
Къызыгъыз халек боллукъду.
Алай этсегиз сизге,
Аллах да чамланныкъды.

Докторла ёмюрюнде,
Кёз тийгеннъе джарамайла.
Ала берген дарманла,
Дуа сууча болалмайла.

Сизни кибики бир юйге
Айыбды алай айтыргъа,
„Докторгъа барайым“ — деб
Аллай акъыл алыргъа.

Аллахдан эсе сиз
Докторну сыйлы кёрюб,
Алай этерге болмаз,
Гяур джюрекли болуб.

Гяурланы кьолуна
Къызыгъызны ашырыб,
Аллахны дуаларын
Алай бла джашырыб.

Бюгюнден сора бу сёз
Аузугъуздан чыкъмасын,
Аллах сизге чамланыб,
Ишигизни джыкъмасын.

Ол акъылны алсагъыз,
Сизге ёре турмазма.
Барынъ ёлюб къалса да,
Джаназыгъа бармазма“.

Алай айтыб афенди
Дуа джазыб бергенед,
Бу сёзледен анасы
Сау болурча кёргенед.

Ол сагъатдан аланы,
Суу́гъа эзиб узатды.
Марям суймесе да,
Барын ичиб кьоратды.

Ичмейин кьояргъа уа,
Джокъ эди чырт амалы.
Кертиси да алайед,
Дуньяны ол заманы.

Андан сора афенди
Юйлерине къайтханед.
Ол кетгенлей Марям да
Туруб былай айтханед:

XIX

„Анам джаным, сен мени
Афендиге сойдураса,
Къурум суу́ла ичириб
елтюрюб кьойдураса.

Ол ичирген дуала
Артыкъ аўруу къошалла,
Сан санымы кемириб
Халек этиб бошалла.

Аланы алыб ичгенлей
Артык аўруб тебрейме.
Тамагъымдан эниъенлей
Ёлтюремиди дейме.

Анъа берген затланы
Бошунагъа джоясыз,
Бир джугъума джарамай,
Суўгъа атыб къоясыз.

Мерекебни ичгенлей
Саў болургъа болурму?
Аны ючюн чырт киши
Ёлжюнден къалырма?

Неда хайуанны къаны
Дарман болуб джарармы?
Докторладан афенди
Иги болуб къарармы?

Огъай, анам, алдайды,
Ол манъа къараялмаз.
Аўруулары багъаргъа,
Докторча джараялмаз.

Нохда баўгъа деб ала
Хакъ алыргъа этелле,
Ол себебден соргъаннъа
Джарарбыз деб кетелле.

Кёрмеймисе, ай анам,
Ненча затны бергенсиз.
Хар атламы сайын сиз,
Хакъын бериб келгенсиз.

Афендиге джал бла
Ёлтюртджюруб барасыз,
Докторладан да ала
Игиди деб турасыз.

Андан эсе кесигиз
Мени хакъсыз союгъуз,
Алай тюл эсе сора
Афендини кьоюгъуз“.

Алай айтыб Марям
Анасына таралды.
Анасы уа бу сёзню
Ушатмайын къаралды.

„Эй! кызым, джанъылдынъ“—деб
Къайгъылы болаед.
Эки кёзю да аны
Джыламукъдан толаед.

Ол себебден бу къатын,
Сёзге кириб тебреди.
Марямгъа чамланыб,
Былай жуабла берди:

XX

„Марям джаным-кёзчюгюм,
Башынъ кысыб айтаса,
Алай тюл эсе сен
Дининъи унутаса.“

Кёкден тюшген китабла
Аурууунъу билелле,
Ол китабла аллахдан
Аны ючюн келелле.

Былай айтыб афенди,
Эсибизге салгъанды.
Кеси да китаблагъа
Ие болуб къалгъанды.

Ол китабланы „аллах“,
Кеси кёкден ийгенди,
Дини болмагъан адам
Чырт аны суймейди.

Аллах кёкден джиберген
Дуа санъа джарамай,
Санъа ким къарарыкъды,
Афендибиз къарамай.

„Аллах“ этгеннъе мен да
Разыма—деб турмасанъ,
Бу терс акъылларынъы
Тюз джоллагъа бурмасанъ.

Дуагъа ишек болсанъ,
Дуа санъа джарамаз.
Аллай адамгъа таб,
Аллах да тюз къарамаз.

Деб афендибиз алай
Айтханын билмеймисе,
Кесинъден къалгъанланы
Не аз да кёрмеймисе.

Кесинъ кёре тургъанлай,
Афендиге сёлешдим.
Терк огъуна докторгъа,
Элтиб барайым дедим.

Кёрдюнъ афенди манъа
Неллай джуаб бергенин,
„Сизге джаназы къылмам“
Деб—эрши кёргенин.

Ол алай эте турса,
Биз'а сёз айталмайбыз.
Аллахны келечисин,
Чырт мыдах эталмайбыз.

Ол сени саў этмезлик
Болса ўа базмаз эди,
Анча сайын дуала
Тохдаўсуз джазмаз ади“.

Алай бла анасы
Марямны сёзюне,
Чюйре джуаб бериб,
Къарай эди кёзюне.

Марям мындан уялыб
Эмда къоркъуб къалгъанед,
Ауруу да ол кече
Бютюн къыйын болгъанед.

Ол кечени узуну
Джыл чакълы бир кёрюнюб,
Ауруугъа батхан башы
Джюз-минъ затха бёлюнюб.

Дунья джашау ну излеб,
Елеме—деб къоркъаед.
Кёзлеринден акъгъан суу,
Кёлегинден саркъаед.

XXI

Эртден бла эртдерек
Афенди да келгенед,
„Къалайды аурууунъ“—деб
Дуа джазыб бергенед.

„Бюгече джассыгъа дери
Китаб ача къалгъанма,
Джарагъан дуа излей
Кесим да къыйналгъанма.

Китабны къаза келиб,
Муратымы табханма.
Ол сагъат дуа джазыб,
Бюгюн сизге чабханма.

Бу дуаны сен ичсенъ
Докторлагъа бармазса,
Аны кючю бла сен
Сау болмайын къалмазса.

Нохда бауу да аны,
Къалгъанладан багъады.
Ичгенлени аурууу
Бир да къалмай агъады.

Ол себебден бир ийнек
Нохда баугъа берирсиз,
Аллахны айтхан сѣзюн
Къабыл этиб кѣрюсюз“.

Бу сѣзлени күйлери
Къабыл этиб алдыла.
Сайлаб ийнек берирге
Бары разы болдула.

Ол сагъатдан афенди
Ма иш чыкъды дегенед,
Ийнегине къуаныб
Дуа суудан бергенед.

„Энтда ишчи, Марям“—деб
Къызыу-къызыу теджейед.
Ёлюрге себеб боллукъ
Къурум суула береед.

Аны ичгенлей Марям
Башха болуб къалгъанед,
Биз алгъаракъ айтханча,
Бютюн къыйын болгъанед.

Афенди уа „ийнегни“
Къоймай сюрюб кетгенед,
Былай была аурууун
Артыкъ къыйын этгенед.

Былай бла Марям
Хар къарыуун бошады,
Къылыч кирик санлары
Тюз сюекге ушады.

Хар кюн сайынафенди
Келиб, кетиб тураед,
Хар келгени сайын да
Нохда баууу ураед.

Анча сайын тохдаусуз
Дуа суула джутдуруб,
Хыйны- халмеш „дарманла“
Ариу айтыб тутдуруб.

Бир кюнлени кюнюнде
Маджал болуб тебресе,
Сора ауруб тебреед,
Быягъы суудан берсе.

Ол халили афенди
Толу айны ашырды,
Дуаланы файдасы
Кимге болгъанын джашырады.

Къойчуланы малларын
Джугъун къоймай бошады,
Ариу айтыб эм алдаб
Болгъанларын ашады.

Ким да эслеб къалырча
Марямны ишн битди.
Саулукъ кюнюн таусуб
Елюр заманы джетди.

XXII

Эртден сагъат алтыда
Январь айны онунда,
Къаны тохдаб башлады
Хар бир тюрюлю санында.

Аны бла биргелей
Суууй-суууй тебреди,
„Мен кетеме, энди сиз
Рахат джашагъыз“ деди.

„Кёб термилиб мен сизге
Дуньялыкъдан кегеме,
Бюгюн болуб джашауум
Кетер къайгъы этеме.

Ненча тюрлю сѣлешсем
Сѣзюмю алмадыгъыз,
Кесигиз айтхан сѣзден
Не аз да кѣалмадыгъыз.

Докторлагъа джибермей
Дуагъа ышандыгъыз,
Афендиге алданыб
Ма менден бошадыгъыз.

Энди аўругъан болса
Менден оюм алыгъыз,
Афендиге алданмай
Докторлагъа барыгъыз.

Афенди бла докторну
Халилерин кѣрюрсюз,
Кѣайсы иги болгъанын
Ол заманда билирсиз.

Мени да эсигизге
Ол заманда алырсыз,
Ажымлы болдукъ Марямгъа
Деб бушуўгъа кѣалырсыз“.

Бу сѣзледен анасы
Афендиге кетгенед,
„Сандыракъ этеди“ деб
Алай умут этгенед.

Бу хапардан афенди
Ёре кѣобду келирге.
„Дуа джазсам хакъымы
Сакъ болугъуз берирге.

Тюнене джазгъан дуам
Хакъсыз болуб кѣалгъанды,
Бир ишексиз аўрууу
Андан кѣыйын болгъанды.

Кѣлюм бла мен сизге
Акъылымы бургъанма,
Нохда баўну хайырын
Ачыкъ эте тургъанма.

Бусагъатдан энтда мен
Сизге барыб кёрейим,
Марямгъа джарагъан
Дуа суула берейим.

Быягънлай хакъымы
Хурджунума салырсыз,
Ол, Марямгъа джарарын
Эсигизге алырсыз.

Кесим ючюн не аз да
Бир капек алмаз эдим,
Ансыз дуа джараса,
Бир сёз да салмаз эдим“.

XXIII

Муну эшитиб Тауджан
Афендиден уялды,
Бир дуагъа джукъ бермей
Къойгъанына къыйналды.

Афенди дуа хакъсыз
Джукъ этмезин билеед,
Къыб-къызыл къызарыб,
Кеч мени деб тилеед:

„Ары-бери бола биз
Эслемайин къойгъанбыз,
Джанъыз бир кере ючюн
Бетибизни джойгъанбыз.

Энди келиб бир кёрсенъ,
Муратынъы этербиз,
Бир ишексиз сени биз
Кёлюнъе да джетербиз.

Кесиңъ келиб болумуну
Кёжюнъ бла кёрсенъ‘а
Джарашдырыб дуанъы
Къолунъ бла берсенъ‘а.

Биз берген дуаланы
Бир да суймей алады,
Таб бир-бирледе уа
Ичмейин да кьояды.

Сандыракъгъа кириб ол
Башы кьысыб селешед,
Не айтханын билалмай
Мени бла кюрешед.

Хазна кьалмай тили да
Тутулургъа джетгенди,
Джанъыз кьызым Марям
Бюгюн мыдах этгенди.

„Докторгъа элтмединъ“ деб
Бек гурушха болады,
Ол кезюме кьараса,
Кезюм кьандан толады.

Тешегинде термилиб
Терт джанына кьарайды.“

XXIV

Мындан сора афенди
Марямгъа кетгенед,
Бир талай бир кьагъытха
Дуа джазыб элтгенед.

Ол сагъат алавы
Эзди суугъа барысын,
Эки табакъгъа бѣлюб
Ичирирге джартысын.

Алай болса да аны
Халы аман болгъанед,
Биз арлакъ да айтханча
Ёлюр кюннѣе кьалгъанед.

Адамланы да танымай
Тили да тутулгъанед,
Кѣзчюклери джумулуб
Дуадан кьутулгъанед.

Алай бла джан солууда
Бек термилиб тураед,
Бир джугъун да танымай
Алай халда болаед.

Бу халында афенди
Тюз къатында тураед,
Дуа суудан аузуна
Къашыкъ бла къуяед.

Ол заманда Марям
Къашын-башын туюед,
„Джаным саулай сойма“ —деб
Ышара этиб тилеед.

Муну дыгаласына
Афенди къарамайед,
Неллай бир кюрешсе да
Не аз да унамайед.

Марям аузун къысса,
Ол да тартыб ачаед,
Юсюне басыннъанланы
„Кетигиз“ деб чачаед,

Алай бла сау сагъат
Ашырылды арадан,
Отданча тютюн чыгъыб
Джюрекдеги джарадан.

Тамам онъсуз болуб ол
Аузун да бошлады,
Афенди да: „Ма энди“ деб,
Хаман къуюб башлады.

Къуйгъан суу аузундан .
Тигелемей тебреди,
Ол заманда афенди:
„Энди къояйыкъ“ деди.

XXV

Гокга ханчыкъ къуу болуб
Тамырындан аугъанча,
Марям да болду алай
Ханчыкъ аууб къалгъанча.

Чыбыкъ киби́к санлары
Къайиш киби́к созулду,
Джаякълары кысылыб,
Хар тюрсюню бузулду.

Мындан сора анасы
Санын джы́ртыб джыла́ед
„Джанъыз кызым ёлдо“ деб
Этин-бетин тырна́ед.

„Докторгъа нек элтмедим“
Деб сарыннъа сала́ед,
„Кызыма ажымлыма“ деб
Тохдамайын джыла́ед.

„Ол къада́р тилегин
Эти́б разы этмедим,
Бир арба да джеги́б мен
Учкула́ннъа элтмедим.

.....

Арба да къура́ялмай
Баралмайын къалгъанма,
Оу, мен джарлы кызымы
Къара джерге салгъанма.

Афендиге алдаты́б
Къала́й аман этгенме,
Оу, мен джарлы, Маря́м
Айтхан сёзге джетгенме“.

Деб къан дыгала́с эти́б,
Сокъура́ныб джыла́ед,
Тохдамайын ёлюкню
Чачын-башын сыла́ед.

Кы́сха-кы́сха кёлю да
Мину́т сайын кетее́д,
Атасы да бек кемси́з
Муну киби́к этее́д.

Къарнашлары джыйы́лыб
Тюз катына чёкдю́ле,

„Джанъыз эгечибиз“ деб
Къан джыламукъ тѣкдюле.

Тийре хоншу барысы,
Къайгъы сѣзге келдиле.
„Джулдуз киби Марямгъа
Не болгъанды“ дедиле.

Орундукъдан ёлюгюн
Юй тюбюне салдыла,
Саўлай эл ма бу ишге
Бирча мыдах болдула.

XXVI

Андан туруб афенди
Ауаз бере башлады,
Уялмайын аузундан
Быллай сѣзле ташлады:

„Аллах кеси бергенин
Бюгюн кеси алады.
Аны ючюн адамны
Кёлю къалай къалады.

Миллион джыл мындан алгъа
Дунья джаратылгъанды,
Кимни къалай боллугъу
Ол кюн ачыкъ болгъанды.

Аллахны бир айтханы
Эки болуб болмайды,
Уахдысы джетген адам
Ма ол кюнден къалмайды.

Сиз мынъа джыласагъыз,
Аллах да чамланлыкъды,
Къъзыгъыз да джандетден
Юлюш алмай къаллыкъды.

Уахдысы джетмесе,
Мени дуам джарар эди
Анча этген затыма
Аллах да бир къарар эди.

Аланы билмей былайда
Бош сёзлени айтасыз,
„Ажымлы болгъанбыз“ деб
Не затлагъа къайтасыз.

Кимлеге доктор къараб
Ёлюр „джанын“ къалдырды,
Не да ёлгеннге къараб,
Анъа „джанмы“ салдырды.

Аллай сёзле бла мында
Сёлеширге болмайды,
Ол тукъум сёз айтхан да
„Ахыратдан онъмайды“.

„Къызым алай айтды деб
Бюгюн ажым этесе,
Доктор сау этеред“ деб
Алаймы бегитесе?

Эй! Тауджан эгешчигим,
Къалай бек джанъыласа,
„Ол мени суюмеед“ деб
Алаймы анъылайса.

Огъай, аны башы къысыб
Не айтханын билмеед,
Ол ауруудан безиб
Булджутурмегиз дейед.

Аны эсгериб турмай
Бош сёлеширге болмаз,
Аллах берген „аджалдан“
Киши къачыб къутулмаз.

Къутулургъа не аз да
Джокъду дуньяда мадар,
Алайды деб аллахдан
Анъа этилген къадар.

Энди сизни борчугъуз
Аны джерине тюзетмекди,
Хакъ, борч къалмазча
Дуачыны разы этмекди.

Ол затны юсюнден сиз
Иги тири болгъансыз,
Джанъыз эки джолчукъ да
Джукъ бермейин къойгъансыз.

Аланы бирисин мен
Алгъын сизге айтханем,
Андан сора дагъы да
Бир дуачыкъ тартханем.

Ол дуадан да бир зат
Алмай къалыб кетгенме.
Артда берлик болурсуз
Деб алай умут этгенме.

Эшда „аллах“ айтса сиз
Разы этмей къоймазсыз,
Бир кесек зат ючюн
Бетигизни джоймазсыз.

Бермейин къояргъа уа
Не аз да джарамайды,
Аллай затла тѣленмей
Ахратда да къалмайды.

Энди сиз Марямны
Джол къайгъысын кѣрюрсюз,
Анъа тыйыншы затны
Къызгъанчылыкъ этмей берирсиз.

Алгъы бурун джазылгъан
Дуа хакъын берирсиз,
Ашын, схатын сора
Джыйышдырыб кѣрюрсюз.

Унутмагъыз этдирирге
Моулутун, кемик дуасын,
Таймай этиб туругъуз
Байрым кече джаймасын.

Анъа айтылгъан хар затны
Мен айтханча чачарсыз,
Джанделени эшигин
Къызыгъызгъа ачарсыз.

Алай бла кеси да
„Джандегледе“ чайкылыр,
Ёмюрлюкге деричи
Аны ичинде кылыр.

Ёлсегиз'а Марямдан
Шафагыатла аллыксыз,
Джандетлени ичинде
Ойнай-кюле кыаллыксыз

Бююн кыйналсагыз да,
Тамбла кыуанырсыз,
Мени тюз айтханыма
Ол кюнде ийнанырсыз“.

XXVII

Алайдагы эллиле
Тынтылалла джарашыб,
Сеир болуб кыалдыла
Бир-бирине кыарашыб.

„Кыасабчыгъа мал кыайгы,
Эчкиге да джан кыайгы“.
Деген кибик этеет
Ол афенди-быагы.

Кёб затланы кыайнатыб
Таймаучу джюрегинде,
Ма бу затла бареди
Афендини кёлюнде:

„Энди Марям ёлгенди
Алгыи кибик кёрмезле,
Бу сагыатдан озсала,
Бир, капек да бермезле.

Бу кыайгылы сагыатда
Нелерин да алайым,
Заман кетиб кыалгыичы
Болгъанларын талайым“.

Деб ма ол мурат эди
Аны хар не этгени,
„Джандетге“, „джаханимге“
Барысына джетгени.

Алайдагъы адамла
Хайран болуб къалдыла,
Джер-джерде къуш-муш болуб
Муну сёзге алдыла.

Хар ким кёлюне келген
Бирер сёзю сермелле,
Афендини къуллугъу
Ачха ючюндю делле.

Бир къаум да айтаед
Ол сёзю тыйыншлы кёрмей,
Аны айтхан къаумгъа
Сёлеширге сёз бермей.

„Аллах анъа айтханны
Ол да бизге айтады.
Джанъылгъан болса ўа
„Тоба“ этиб къайтады“.

Кимлери да „огъай“ деб
Афендини сёкдюле.
Кёб заманны сёлешиб
Болушлусун тёкдюле.

Бу ёлюкню юсюне
Тийре хоншу джетдиле,
Къойчулагъа болушуб
Оноўларын этдиле.

Афендини сёзюн да
Бек джарашыў кёрдюле
Алгъын дуа хакъгъа деб
Эки тюмен бердиле.

XXVIII

Мындан сора мычымай
Асырар къайгъы алдыла,
Джуўуб эмда кебинлеб
Сал-агъачха салдыла.

Халкъ да аслам джыйылыб
Къабырлагъа этгдиле,
Аш-схат оноу ну да
Къайгысына джетдиле.

Ол сагъатдан афенди
Джандыргъанед кёзлерин,
Аслам схат салыргъа
Бардыраед сёзлерин.

Схат къалай салынса,
Алай „хакъын“ алаед,
Кёб схат салынса уа,
Бютюн джарыкъ болаед.

Бир белгили юлюшню
Энчиликге тыяед,
„Бу мени хакъымды“ деб
Хурджунуна джыяед.

Ол себебден алайда
Ауаз бериб кюрешиб,
Элли беш сомну алды,
Схатындан юлешиб.

Аны бла болалмаи
Ёлю джабыу изледи,
„Ма ол да меникиди
Беригиз аны“ деди.

Марям кёрге тюшгенлей
Ёлю джабыуун алыб,
Джарашдырыб тёрт бюклеб
Хурджунуна салыб:

„Ма энди бу да аны
Бир затына джарарыкъды,
Су'ал этген мёлекле
Мынъа да къарарыкъды.

Ёлю джабыуу себебли
Кёб джартылыгы толур
„Ахратда“ бу анъа
„Джандет“ кинимле болур.

Ол киимге кийиб,
Джандетледе чайкылыр,
„Бузулмазлыкъ дуньяда
Аллай заукъда кылыр“.

Андан сора мычымай
Къойчулагъа эндице,
Джыйылгъан халкъ биргелей
Къайгъы сёз да бердице.

Бары бирден Марямгъа
Уллу бушуу этдице.
Андан сора чачылыб
Юлгерине кетдице.

Къойчуланы аллында
Бир бёлек къарт къалгъанед,
Афенди да кетмейин
Ала къатыш болгъанед.

XXIX

Олтурушуб барысы
Кёб сёзлеге джетдице,
Сёлеше келиб была
Ненча „оноу“ этдице.

Ол сагъатдан афенди
Марямны сагъыныб,
Сёз сёлешиб башлады,
Бояу кирик джагъылыб.

Бир джукъ алыб кесине
Энтда бир зат къошаргъа,
Бягъындай бу юнню
Къалгъанчыгъын ашаргъа.

Андан мындан келтириб
Ол ауазла береди,
„Хайда тынъылагъыз“ деб
Былай айтыб тебреди:

Марямны кѣабырына
Зияратха джюрюрге,
Бир оноула этигиз
Анѣа джандет берирге.

Эртден, инѣир тохдаусуз
Зияратха барайым,
Аны джандетге иерге
Тамам кючню салайым.

Хаман сизге джюрюй мен
Халисин да билгенем,
Эгечим кибик аны
Алай сыйлы кѣргенем.

Ол себебден хар кюнде
Зияратха барлыкѣма,
Эртден инѣир тохдаусуз
Таймай джюрюб турлукѣма.

Намаз сайын межгитде
Дуа да этдирликме,
Алай бла кюрешиб
Джандетге джетдирликме.

Бир бѣлек джылны хаман
Кѣуран окѣуй турлукѣма.
Аны джандетге иер
Лагѣымланы кѣурлукѣма.

Мени кѣызым бла ол
Мардасыз шох элле,
Ойнай кюле келиб не
Этселе да бошелле.

Керти нѣгерле болуб
Кѣуанча джашайелле,
Бир-бирини аузундан
Алыб да ашайелле.

Ма ол затны кючюнден
Бютюн да бек суйгенме,
Кѣызымы хатеринден
Мыдых кибик кюйгенме.

Къолумдан келген затны
Аярыкъ да туююлме,
Айтханымча дуасын
Къоярыкъ да туююлме.

Кесими кызымча
Алай бушуу этеме,
Эсеме тюшген сайын
Бек аманнъа джетеме.

Сора аллах чамланыр
Деб сабыр да болама,
Башха зат эталмайын
Мыдах болуб къалама.

Аны кёзюнден сиз да
Бизни кызыны кёрюгюз,
Киимчиклерин анъа
Къызгъанмайын, беригиз.

Марям аны скойгенин
Не аз да унутмагъыз
Джуумчулукъ бериучю
Адетни къурутмагъыз.

Ол киимле Марямгъа
„Джандет“ киим боллукъду,
Ол дуньясында аны
Хар насыбы толлукъду.

Энди ишни узайтмай
Терк къайгъысын этигиз,
Марямгъа джандетлени
Тёрлерин бегитигиз.

Дунья мал ючюн деб
Аны мыдах этмегиз,
Адам сёзге алданыб
Терс акъылгъа кетмегиз“.

„Дунья мал деген хаман
Келеди да кетеди
Кимни „джандетге“, кимни
„Джаханимге“ элтеди“.

XXX

Марямны ачыуундан
 Къайгыгыгъа батхан къаум,
 Дуньяны джашауундан
 Тюньюлюб тургъан къаум.

Малны мюлкню не азда
 Бир капекге санамай,
 Дуньяны джау сюрсе да,
 Аны ючюн къарамай,

Кёзлери джыламукъгъа
 Батыб андан чыгъалмай,
 Джыламайын бир минутну
 Не азчыкъ да туралмай.

Алай тургъан къаумла
 Чырт джашаугъа ийнанмай,
 Юйлерине от тюшюб
 Къалса да бир къыйналмай.

Ол себебден Марямны
 Киимлерин джояргъа,
 Аны бла къызларын
 Джандетледе къояргъа,

Чырт артларына турмай
 Хазырелле берирге,
 Марямгъа джарар затны
 „Джанларыча“ кёрюрге“.

Ол сагъатдан огъуна
 Ачханелле кюбюрюн,
 Разы болуб кеслери
 Афендини кёрююн.

Бирин къоймай барысын
 Тюз аллына тёкдюле,
 Кеслери да кюбюрню
 Тёрт джанына чёкдюле.

Ол сагъатдан анасы
 Бу ишлеге джылаед,
 Марям эсине тюшюб
 Этин-бетин тырнайед.

Афенди киимлени
Бир-бирине байлайед.
„Бу да мени болсун“ деб
Маджалларын сайлайед.

Ач бёрю кёзулагъа
Чабхан киби к этеед,
Барысы да кесине
Къалырча бегитеед.

Хазна киим кёймай
Барысын да джыйгъанед,
Бу ишге Кёйчулары
Бир зат айтмай кёйгъанед.

Къарангылыкъ былагъа
Айтыргъа сёз бермейед,
Афендини джутлугъун
Чырт да киши кёрмейед.

Кеслерин да джунчутуб
Сёз бла алдады,
Хаман „беригиз“ дей
Уялтды да кёймады.

Алай бла киимлени
Барын кёлтюрюб кетди,
Биреуню кыйынлыгъы бла
Кызына берне этди.

Киимлени юйлери
Эрлей чабыб кёрдюле,
„Аллах бизни бу затдан
Айырмасын“ дедиле.

XXXI

Мындан сора бир ыйыкъ
Арадан кетген эди,
Схат берирге заман
Джуукълашыб джетген эди.

Къойчулары кесерге
Эки ийнек алдыла,
Бир ёгюзден сора чырт
Малсыз болуб къалдыла.

Ол сагъатдан хапарны
Афендиге ийдиле,
Мал кесерден алгъаракъ
Бир кёрююн суюдюле.

Джума намаздан алгъа
Хар затларын къуралла,
Афенди келликди деб
Аны сакълаб туралла.

Быллай ишге афенди
Хазыр эди келирге,
Не барды, не джокъду деб
Болумларын кёрюрге.

Быягъы келиб кёрдю
Хазырланнъан малланы,
Марям „ючюн“ схатха
Кесиллик хайуанланы.

Хазырланнъан малланы
Джаратмайын къарайед,
„Была бираз азды“ деб
Башха затны марайед.

Баш тёбенине къараб,
Мыдахланыб тохдады,
Аслам схат салгъанны
Былай айтыб махдады:

Схатына джарагъан
Иги малла кесгенле,
„Ёлгениме джандет“ деб
„Ахырат“ оюм этгенле.

Малчыкъларын аямай
Барын кесиб аталла,
Аллай юйде ёлгенле
Джандетледе джаталла.

Ол кѡаум афендини
Бек багѡалы кѣрелле,
Хар затларын кѡызгѡанмай
Афендиге берелле.

Ёлюгюнден кесини
Малын артха салгѡанла,
Аллай юйле тюлмюдю
Джандетден кенѡ кѡалгѡанла.

Джарлы болсагѡыз да сизни
Саѡду бюгюн башыгѡыз,
Тюйюлмейин ачылсын
Кѣзюгюз эм кѡашыгѡыз.

Бу эки ийнекге да
Ол ёгюзню кѡошугѡуз,
Сора ала боллукѡду
Схатыгѡыз-ашыгѡыз.

Хазнамыды юч малчыкѡ
Ючюсюн да кесигиз,
Дунѡя мал ючюн бир да
Бош кетмесин эсигиз.

Юч джашыгѡыз бирлешиб
Бирден джалгѡа кирселе,
Ючюсю да бир байда
Ишлеб джашай билселе.

Алай бла ол байдан
Уллу хайыр алырла,
Марямгѡа джоюлгѡанны
Орнуна тынч салырла.

Андан озуб башха
Артыкѡ мал да этерле,
Таб ол байны кючюнден
Бай болуб да кетерле.

Кѡызыгѡыз да джандетде
Ёмюрлюкге кѡалыр эд,
Разы болуб кессегиз,
Анѡа кѡабыл болуред“.

Бу сёзледен сора Къойчу
Ёгюзюн да келтиртди.
Дуасын да этдириб,
Ючюсюн да кесдирди.

Ол сагъатдан огъуна
Къадалышыб сойдула.
Бир бут бла джабхакъны
Афендиге къойдула.

Аны эслеб афенди
Ёбгеледи джаратмай,
Юйюне кетиб тебреди,
Бир да кёзюн къаратмай.

Ол сагъатдан онълула
Басындыла юсюне,
„Не келсе да этербиз“—деб
„Афендини эсине“.

Алай бла къайтарыб
Келтирдиле ызына,
Ушатмайын тохдады
Ол ёгюзден азына.

Ол сагъатдан бир арба
Келтирдиле алайгъа,
Келген халкъ сейирсиниб
Къарайелле былайгъа.

Териси къатыш арба
Джюкленнъенед мыллыкдан,
Кесини ёгюзю ёлюб
Келгенча джайлыкъдан.

Андан сора Къойчу да
Тюз сирелиб къалгъанед,
Къызы малы да кетиб
Бу къайгъыгъа къалгъанед.

„Сууғъа тюшген таш къармар“
Деген кирик этеел,
„Малым кетсе да къызым
Джандетлиди“ дейед.

Рысхы болуб джукъ къалмай
Джалчылыкъны башлалла,
Башларына ишлерча
Болмай юйню ташлалла.

Байланы тузагъына
Алай бла тюшдюле,
Рахат джашауларындан
Джалчылыкъгъа кѣчдюле.

XXXII

Мындан сора мычымай
Моулуту да джетеед,
„Ол кюн не кесейим“—деб
Къойчу сагъыш этеед.

Не къадар сагъышланыб
Джюз минъ къайгъы этсе да,
Мадар табмай къалгъанед,
Тѣрт джанына джетсе да.

Афенди уа кюн сайын
„Не табдынъ“ деб сораед,
„Табмай'а болмазса“ деб
Ол къадалыб тураед.

Бир къойчукъну алыргъа
Не берирге табмайын,
Бир кюнню да къалмайед
Тѣрт джанына чабмайын.

Алай бла кулакдан
Бир къойчукъну алгъанед,
Аны ючюн джашы да
Юч ай джалда къалгъанед.

Элли кечеси джетер
Эртден бла келтиртди,
Моулутуна дагъы да
Тюрлю хантла этдиртди.

Молланы айыбсыз
Ашырырча этгенед,
Инъир сагъат алтыда
Афенди да джетгенед.

Алай бла джыйылыб
Бу моулутну этдиле.
Къарынларын толтуруб,
Юйлерине кетдиле.

Ол кече да быланы
Болгъанларын талалла,
Юйлеринде джукъ къоймай
Алай ариу джалалла.

XXXIII

Андан сора афенди
Къойчуланы ташлады,
Къабарыкъ затын къабыб,
Сагъынмайын башлады.

Алай бла бир юйню
Тамам джарлы этгенед,
Болгъанчыкъларын ашаб
Эм къуругуб кетгенед.

Джанъыз бу да тюл эди
Афенди былай сойгъан,
Адамларын ёлтюрюб
Малларын джугуб къойгъан.

Аллайла кёб элле
Санаб-санын табмазча,
Ол тузакъгъа тюшмейин
Бир да адам къалмазча.

Ол заманда не аз да
Джокъ эди окъуй билген,
Афендиге: „сен алдаб
Ётюрюк зйтаса“ деген.

Ол алдаб тура эди,
Джарлы халкъны эмерге,
Аллах бла къоркъутуб,
Уруннъанланы джегерге.

Алай бла аланы
Къыйынларын ашаргъа,
Кеси уа чырт ишлемей
Ала бла джашаргъа.

Аны бла да къалмай
Кулаклары сакълайед,
„Аллах былай айтханд“ деб
Ол къаумну джакълайед.

Ол къаумну юзюгю
Бары да алай элле,
Къаранъы халкъны хаман
Бёрюча талай элле.

Ала уруннъан халкъны
Къанын ичиб джашай элле,
Байла бла бирлешиб,
Этибизни ашай элле.

Уруннъан халкъны алдаб
Ауазла бере элле,
„Байны-бийни сакълагъан
Джандетлиди“ дейелле.

Кимге „бий“, кимге „къул“ —деб
Сыртыбызгъа минеелле,
Тишлерин билеб бизге
„Адам тюлсюз“ дейелле.

XXXIV

Ол кюнледе кюнлюбюз
Къаранъы кюн болаед,
Бай къаумла бизни
Терибизни сояед.

Ол себебден джарлыла
Джашаялмай къалдыла.
Бай къаумла алагъа
Ненча азаб салдыла.

Онджетинчи джыллада
Къызыл Аскерден толуб,
Ресейни хар джеринде
Бирча къзауат болуб.

Компартияны кючюнден
Джауъгъа къылыч урдула,
Къан тегюшюб ол аскер,
Джанъы дунья къурдула.

Алай бла бирлешиб
Совет власть салдыла,
Къан ичген гыбыла
Мыдах болуб къалдыла.

Джарлы халкъла барысы
Этеклерин къайырыб.
Афендини эм попну
Кърал оноудан айырыб.

Джалчы-джарлы къаумгъа
Башха оноу ачылды,
Афендиле салгъан джабуу
Келлеринден чачылды.

Кеслери да окъуу ну
Большевикча башлалла,
Алай бла джарлыла
Афендини ташлалла.

Джашау кеси кегюздю
Афенди ким болгъанын,
Джалчы — джарлы къаумгъа
Къыйынлыкъла салгъанын,

Барын эслеб эм билиб,
Ишлерин кенъ кердиле,
Афендини орнуна
Окъуу-билим бердиле.

Хар эл сайын докторла
Болур чакълы джетдиле,
Дуа суу ну орнуна
Керти дарман этдиле.

Ол кюнден башлаб сора
Ишни алгъанек къолгъа,
Джалчы джарлы къадалыб
Усда болдула джолгъа.

Таныдыкъ эмда билдик
Кимни къалай тургъанын,
Афендиле эм байла
Бизни бирден ургъанын.

Бош сылтау бла алдаб
Хакъыбызны алгъанын,
„Билгичме“ деб кёблеге
Аджал ауруу салгъанын.

Алай бла джюзлени
Дуньядан ашыргъанын,
Малын мюлкюн джыйыб,
Кесин да басдыргъанын.

Джюз тюрлю лагъым бла
Боюнсханы салгъанын,
Къысхаракъ айтыб къойсакъ
„Джаныбызны“ алгъанын.

XXXV

Ма алай бла бизни
Кёзлерибиз ачылды,
Юсюбюзден басхан тубан
Бир да къалмай чачылды.

Къойчуланы джашлары да
Бирер джигер болдула,
Совет властны берген
Саугъаларын алдыла.

Уакъ-уакъ ликпунктда
Окъууларын ёсдюре,
Тамам билим алдыла
Эски джолну кесдире.

Марям эслерине тюшсе,
Ахсыналла къыйналыб,
Эгечлерин афенди
Ёлтюргенине ийнаныб.

Кеслери да партияны
Сафларына кирдиле,
Эмда аны уставын
Къалдырмайын билдиле.

Рахатланыб джашайла
Совет властны къолунда,
Бирер ишин толтуруб
Партияны джолунда.

Къурч кибик компартияны
Ишлерин туталла,
Анъа къаршчы затланы
Тамырын бутайла.

Афендини алгъынча
Бир да сёзю ётмеди,
Ол айтханны джарлыла
Алгъын кибик ётмеди.

Совет власть алагъа,
„Бизден кенъ тур“ дейдиле,
Джарлыланы алдаргъа
Бир да джол бермейдиле.

Ма ол кюнден сора ўа
Иши къалмай джыгъылды,
Алгъынча алдаылмай
Юйюне сыйыт тыгъылды.

Ишлерге бир да суймей
Муратын кёбге юлешди,
Совет властны чачаргъа
Умут этиб кюрешди.

Алай болса да аны
Совет власть уатды,
Джарлы халкыгъа аны
Этген затын анылатды.

Къойчуну джашларыны
Бири окъуб тураед,
Культштурманы аллында
Бу джырны да джырлайед.

XXXVI

„Эй къаранъылыкъ къора бизден,
Мындан кѣб энди къыйнама,
Хаман ашаб этибизден
Кемигибизни чайнама.

Минъ джылланы сабыр этиб,
Этген ишинъе тѣзгенбиз.
Джарыкъ дуньядан кенъ кетиб,
Къыйынлыкъ сынай безгенбиз.

Сени себебли бизге келген
Зорлукъгъа энди тѣзалмай,
Къыйналдыкъ—инджилдик сен берген
Сауыгъаны артын юзалмай.

Къаранъылыкъ! сенсе хар джерде
Джарлы халкыны ичине кирген,
Уллу шахарлада эм эллѣде,
Алагъа хар къыйынлыкъ берген.

Сен къалайгъа кириб бек синъсенъ,
Аллах да анда болады,
Аллах къалайда кѣб айтылса,
Анда къаранъылыкъ орун алады.

Афендиле эм моллала,
Сени бла хайырланыб.
Бизге къыйынлыкъ салдыла,
Болгъан затыбызны къабыб.

Эй къаранъылыкъ! сен болмасанъ,
Ажымлы болуб ким ёлюред,
Джарлы халкъны онъун алмасанъ,
Санъа чыдам ким бериред.

Сенсе! кёблени унукъдуруб,
Кёз къабугъун ачдыртмагъан.
Тюрмеде тунукъдуруб,
Къара тубанны чачдыртмагъан.

Эй къарнъылыкъ сенсе аланы
Бетлерине аў салдыртхан,
Бек эртдерек боллукъ затланы
Тюзетмей артха къалдыртхан.

Аўрусакъ да докторгъа иймей,
Афендиге тюкюртгенсе,
Джарыкълыкъ дуньяны суймей,
Халкъны „джардан“ секиртгенсе.

Сени себебли кёб анала
Баласыз болуб къалалла,
Сени ышандыргъан „аллах“ бла
Кёблерин джерге салалла.

Бизни да джанъыз эгечибиз
Сени „саўгъанъ“ бла ёлгенди,
Сен унукъдургъан джюрегибиз
Быллай кёб кыйынлыкъ кёргенди.

Молла бла кулак бирлешиб,
Сени бизге бек теджелле,
Не азчыкъ да ала кюрешиб
„Бу да адамды демелле“.

Къаранъылыкъдан тюлмюдю ол
„Аллах-аллх“ дегенибиз,
Мюлкюбюзню кёбюсюн элтиб
Афендиге бергенибиз.

Джарлы халкъны къанын ичиб,
Кёбдю энди джашагъанынъ,
Алагъа къаршчы юлгю бичиб
Хаман этин ашагъанынъ.

Залимликге ёкюллюк этиб,
Минъ-минъ джылланы айланъанса,
Буржуйну кёлюне джетиб
„Джигерликге“ сайланъанса.

Энди кёзюу бизге джетгенди
Санъа къаршчылыкъ этебиз,
Ол бурун дуньябыз кетгенди
Джарыкъ, тюз джолгъа ётебиз.

Окъуйбуз эмда билебиз
Джанъы дуньягъа къуана,
Капиталистге джол бермей,
Къуанчыбызгъа джубана.

Сени бизге теджегенледен
Оноуубузну алгъанбыз,
Джарлы халкъны эмиучюледен
Къутулуб оноу салгъанбыз.

Къора энди, къора бизден
Заман сени къоймазлыкъды,
Джанъы джашау чырта сенден
Кесине хакъ алмазлыкъды.

Джанъы дуньяны джилтинлери
Санъа къаршчы кюреширикди,
„Сени къоймау деген ишлери“
Бир адамча бирлеширикди.

Санъа ёлюр аджал тийгенли
Къызыу ёсюб башлагъанбыз,
Таб кёб джерледе хазна къоймай
Къоратыб, юзюб бошагъанбыз.

Неллай бир больницала этиб,
Неллай бир доктор къуралгъанды,
Афендини дуасы кетиб,
Элле фелъдшерледен толгъанды.

Джашасын Совет властыбыз
Сени бизден къоратады,
Социалист джолда бардырыб,
Джарыкълыкъгъа къаратады“.

ЗАЛИХАТ

Уулу бугъоу тегерекни кѳуршалаб,
Джарлы халкъны къанын эмген заманда,
Къарынлары тыкъ болгъунчуннѳа талаб,
Джашалла минъ-минъ джылланы хаман да.

Дуньяны кѳуршалагъан уу сынджырны
Ортасы Октябрь айда сѳгюлдо,
Ол джырлата революцион джырланы
Джарыгъы да юсюбюзге тѳгюлдо.

Кѳурутду ол „сыйлы“, „сыйсыз“ халланы,
„Бий“, „къул“ демей хар ким бирден джашарча,
Бирлешдириб минъ-минъ берчли къолланы,
Ол адетни сау дуньяда бошарча.

Андан сора ачыла башладыкъ
Бузулмазлыкъ кенъ дуньягъа бошланыб,
Чыгъанакъ буруууу уатыб ташладыкъ,
Ол тот кесген санларыбыз хошланыб.

Тиширыуу гъа ол кюн джолла ачылды
Кеслерине эркинликке берилиб,
Ау салгъанны сылтаулары чачылды,
Социалист джолу бла керилиб.

Ол замандан кялыб кетген букъула,
Бир кяумну кёзлерине чабады,
Аязымай кёб джерледе джукъула
Хатасызлай ненчаланы кябады.

Аланы толуга эркинликге саллыкъ,
Артыкълукъны барысын да кяурутуб.
Кяуру бир джол барды кяуана кяаллыкъ,
Тохдасала эски халны унутуб.

Ол джол да джанъыз колхозда джашауду,
Урунъанла ара мюлкге джыйылыб,
Аны бла ол адетден бошауду,
Эски чирик кир джолладан тыйылыб.

Колхоз мюлкге джаны-кяаны айланыб,
Кёз джилтинин сакълагъанча сакъласа,
Ол джашаудуга тюз джюреги байланыб,
Хар бир иште ара мюлкую джакъласа.

Джаныз ол кюн тиширула кяуаныб,
Сёзде туюул, иште тюзлюк табарла,
Бу берилген эркинликге ийнаныб,
Зорлукъ этген кир адетни джабарла.

Ары дери аз болса да кёресиз,
Эски адет, эски джорукъ кетмейди,
Ненча ишни кяараб барын кёресиз
Ол кылыкъла толуга кяуруб битмейди.

Кир ёмюрден кялыб кетген бир халны,
Былайда мен сизге суратлайым,
Ачыкъ этиб не тукъум зат болгъанны,
Башдан аякъ кяалдырмай джомакълайым.

1

Кёргенлени саудай кёзюн кяаматхан,
Толгъан айча, джарыкъ ура бетинден,
Барысына ариудукъну санатхан,
Бирини да кетмез кибик эсинден.

Залихатха онджети джыл джетгенед,
Чыбык кибик ариу битиб санлары,
Кёблени ол бек сукъланч да этгенед.
Сюймекликге батылышыб халлары.

Бир кюн кеси тойгъа барды къуаныб,
Джюрекчиги ол оюннъа ачыла,
Тенъле бла ойнай эди джубаныб,
Бетчигинден джарыкъ уруб чачыла.

Сеир болуб бары анъа къаралла,
Бириси да кёзюм андан алалмай,
Джаш къаум да алалсакъ деб маралла,
Тюнъюлюб'а не азчыкъда къалалмай.

Тёгерекде тебсей эди чайкъалыб,
Субай битген санчыкълары бюгюле,
Гокга хансча ары бери чайпалыб,
Къара чачы имбашындан тёгюле.

Ол кюн аны биреу тюшдю ызындан,
Алыргъа деб кёзю къараб термиле,
Къачха дери бек кюреше джазындан,
Тура эди кече кюн да эмиле.

Ёлмесем'а муну алмай къалмам деб,
Ол акъылын кеси анъа юлешди,
Андан башха бир къызы да алмам деб,
Эм артында былай айтыб кюрешди.

Д ж а ш:

Кел деб сенден бек тилейме алыргъа,
Джаш джюрегим ол акъылгъа, бёлюнюб,
Ёмюрюм да сени бла къалыргъа,
Суратынъ да кёз гинджимде кёрюнюб.

Татлы тилде манъа письмо джазсанъ'а,
Айтхан сёзюмъ джюрегиме джарарча,
Кёлтюрюлген эсими бир бассанъ'а,
Кёзюм джарыб мен да халкъгъа къарарча.

К ы з:

— Сюйе болсанъ, мен да огъай демезем
Разы болуб айтханынъы этерге;
Сёз айтханны бир да джукъгъа кёрмезем,
Хазырланыб кесим санъа кетерге.

Атанъ, ананъ сен айтханны суймейле,
Хапарларын эшитеме билеме,
Бек къоркъгъандан таб эшикке иймейле,
Узакъ тюлдю аны ўа мен кёреме.

Ала ишни башха джерин марайла,
Эски чирик адетлени кючюнтен,
Малгъа, мюлкге къалгъан затха къарайла,
Бирини да ала кетмей юсюнден.

Д ж а ш:

— Ёмюрю да бузулмазлыкъ ишиме
Ата, ана сёзлерине къошалмам,
Аллай затны кесим алыб эсеме,
Аны бла джашаўуму бошамам.

Ол затха деб акъылынъы бёлмезсе,
Ийнандырыб керти сёз да береме,
Айтхан болса, бир да джукъгъа кёрмезсе,
Сени алай бек багъалы кёреме,

Муратымды сени бла турургъа,
Андан башха джокъду мени кёлюмде.
Санъа къаршчы къаумну кенъ уругъа,
Ма олду ийнан, бюгюн джюрегимде...

Алай айта Залихатны къоймайед
Джаны-къаны аны бла битгенлей,
Суутса да тилегенден тоймайед,
Аузу да эртден-инъир джетгенлей.

II

Бир кюн тюшдю Залихатны эсине
Джаш акъылы таўкеллениб, кёллениб,
Хапар берди тилегенни кесине,
Барыргъа деб аузчугъу тиллениб.

Алай бла оноуларын этерге
Сагъайышыб тебретиле биргелей,
Кёллеринде тутхан ишге джетерге
Бара элле къуаннъанлай кюлгенлей.

Бара-барыб таша джерге кирдиле,
Бир юй болуб джашаргъа деб ойланыб,
Бир къаум'а къараб аны кёрдюле,
Джюреклери бош затлагъа байланыб.

Къызны кичи къарнашчыгъы эрлейин
Сескеклениб ёрге турду къараргъа,
Чабыб барыб кёб изледи кёрмейин
Ала не зат айтырларын мараргъа.

Тёрт джанына тюлкю кибиб айланыб,
Къарай кетиб тургъан джерин табхан эд,
Джюрегине кир ниетле байланыб,
Олсагъатдан эрлей элге чабхан эд.

Бек гузаба къуш учханча атылыб,
Мычымайын джашчыкъ тойгъа джетген эд,
Барысыны джюрегине къатылыб,
Халкъгъа ишни былай ачыкъ этген эд.

Д ж а ш ч ы к ь :

— Майна, ала таша джерде олтуруб,
Сёз сёлеше, хапар айта туралла,
Кёзлерин да джыламукъдан толтуруб,
Бир киши да кёрмесин деб, къоркъалла.

Мен баргъанны ала къараб кёргенлей,
Сесекклениб ёрге-ёрге турдула,
Хапарларын айтырымы билгенлей,
Сёзлерин да башха затха бурдула.

Бек къоркъдула бетлери да къызарыб,
Чыгъыб къалады дер кибиб джанлары,
Амалсыздан ары-бери узалыб,
Ма алайды, экисини халлары.

Айтма деб'а ала менден тилелле,
Ийнанмагъан чабыб ары джетигиз,
Айтырымы бир ишексиз билелле,
Алай'а сиз сюйген кибики этигиз.

Андан сора кѣб хапарла чачыла,
Къайгъы тюшдю Залихатны кесине,
Кюнден-кюннѣ эм терени ачыла,
Башха затны алмаз кибики эсине.

Чыгъалмазча темир ауда бууулду,
Бек къоркъгъандан санчыкълары къалтырай,
Бетчиги да кѣз суу бла джууулду,
Къаш тюбюнде кѣзчюклери джылтырай.

Джашны анасы бу хапарны билиб,
Джылан кибики джолгъа чыкъды сылдыраб,
Алмасын деб, эм къатына келиб
Бек чамланды ол джашына къыджыраб.

Кѣкюрегин кѣкге ачыб олтуруб,
Ачы-ачы сѣзле бла сѣлешди;
Тѣгерегин хоншуладан толтуруб,
Джашы бла былай айтыб кюѣшди:

Къ а т ы н:

— Аны алсанъ берген сютюм харамды,
Ачыкъ этиб бюгюн туру айтама;
Уахдым да мени ол кюн болгъанды,
Сагъыш этиб, бу ишлеге къайтама.

Малы, мюлкю, сыйы, башы тенъирек,
Хар бир иште манъа тенълик этерча,
Сыйсызлыкъдан кеси узакъ, кенъирек,
Джюрегимде тутхан иште джестерча,

Аллай къызын санъа кесим аллыкъма,
Тинтиб, къараб джараулусун кѣргенлей,
Рысхымы да ма ол иште саллыкъма,
Бир затымы аямайын бергенлей.

Огъай десенъ харам этиб къоярма,
Ёмюрде да мен кёзюнъе къарамай,
Налат бериб эм бетинъи джоярма,
Дуньянъ кетер бир затха да джарамай.

Джюрегими узунуна джараса,
Айтханымы къулагъынъа алмайын;
Не айтырма халкъ кёзюме къараса,
Санъа мени айтхан сёзюм болмайын...

Андан кетди туура къъзынъа къатына,
Джаулугъу да джерге джете созулуб,
Эрши атла атай аны атына,
Бет тюрсюню танылмазча бузулуб.

Тёрт джанына тюкюрюгю чачыла,
Маймул кирик ары-бери секириб,
Къарын чакълы аузу да ачыла,
Ненча тюрлю сёзле бла джекириб.

Къатын:

— Тохдамайын сен джашымы алдайса,
Аузунъу эртден, инъир джетдириб,
Ол турса да, сен юйюнде къоймайса,
Айтханынъы кесинъ анъа этдириб.

Сени келин этиб олтуртуб,
Бу дуньяда бир кюнню да джашамам;
Отджагъамы сени бла толтуруб,
Аллай сыйсыз къаумлагъа ушамам.

Андан, эсе мен аджалсыз ёлюрме,
Сыйсызлыкъгъа, учузлукъгъа къалмайын,
Сени кёрмей топуракъны кёрюрге,
Ол бетни уа тукъумума салмайын.

Манъа туура болуб энди джюрюме,
Сени кёрюб чыдамайды сабырым;
Ийдем сени ёлмей туруб юйюме,
Хазыр болуб битгинчинъе къабырым.

Тынч турмасанъ мычымайын джетерме,
Сёзлерими алыр киби́к эсинъе,
Сан-санынъы пара-чара этерме,
Джан кьоркьуула салыр киби́к кесинъе.

Къыз:

— Джокъду хатам, ичме мени къанымы,
Къояр заман эртде озуб кетгенди,
Сёзюнъ бла алдыраса джанымы,
Кёб артыкълыкъ мен джазыкъгъа джетгенди.

Сенсиз да мени джилигими эмелле,
Джетеклеринъ бары кьолгъа алгъанлай.
Тёрт джанымдан джумдурукъла тиелле,
Мыллыкларын мени юсюме салгъанлай.

Аузунъу къалай кенъе ачаса,
Саулай халкъны кесинъ джугуб къоярча;
Ётюрюкге хапарланы чачаса,
Аны бла сен бетими джоярча.

Ыйлыкъдырыб эм бетими къаралтыб,
Джамагъатны юсюбюзге джыяса,
Джюрегими бошунагъа таралтыб,
Тююлюючу санларымы кыяса.

Кёбдю энди джаншама сен бошуна!
Чыдар халым мени къалмай битгенди
Кир акъылны сыйындырма башынъа,
Тохдар болсанъ энди заман джетгенди...

Бу сёзледен ол алыныб къала эд
Чартлаб чыгъады дер киби́к кёзлери,
Джазыкъ кызыны туура эсин ала эд
Аузундан чартлаб чыкъгъан сёзлери.

Андан сора джаш да аны ташлайды,
Атасына, анасына алдатыб;
Экинчи уа сёз да айтмай башлайды,
Халкъ ичинде аны бетин къаралтыб.

Бир джанындан кызыны атасы, анасы
Азаблыккыны тузагына салдыла,
Бир джанындан джашны атасы, анасы
Халкы ичинде бютеу кьолгъа алдыла.

Бир джанындан эл сёзчюле да кьоймалла,
Насыбсызны аман кюннге джетдириб,
Барысы да аны этинден тоймалла,
Дуньялыкъдан кесин эрек этдириб.

Юй тюбюнде кёкюрегине олтуруб,
„Бедиш“, „сёгюш“ сёзле бла кыйналла;
Этин-бутун кюлтюмледен толтуруб,
Бир кесекни андан кьолну тыймалла.

Кыйынлыны тюрсюнчюгю бузулду,
Сабий эти джумдурукъгъа тёзалмай,
Танылмазча боюнчугу созулду,
Артыккылыккыны ол юсюнден алалмай.

III

Азаблыккыны тузагында булганыб,
Ненча джерге ол акъылын юлешди;
Билеклери бир-бирине чулганыб,
Излей кетиб ол джаш бла сёлешди.

Кызы:

— Аман атла аталганды атыма,
Саулай элни барысына джайылыб,
Бир киши да келмей къалды къатыма,
Кеслеринден мени кенге айырыб.

Барысы да харам этиб кьоялла,
Кёзюме уа бириси да къарамай;
Кече-кюн да мен джазыккыны соялла,
Сен да къалдынъ бир затыма джарамай.

Неди манъа айтчы бюгюн муратынъ,
Джашырмада джюрегинъде болганны,
Бармыд сени хайыр болур бир затынъ,
Ма кёресе кёзюм къандан толганны.

Д ж а ш:

— Эшитеме, барысын да билеме,
Ач да къара джюрегими ичине,
Кёзюм бла бирин къоймай кёреме,
Биз тюшгенбиз эски халны кючюне.

Джаным-къаным сени бла битгенди,
Унутмазма ёлюб джерге киргинчи,
Не келсин айырылыр кюн джетгенди,
Биз бир-бири халибизин билгинчи.

Атам, анам сизге къулду дейдиле,
Эски чирик адетлеге алданыб,
Ол затланы къуругъанын билмейле,
Элден да киши джукъ айтмайды чамланыб.

Къайгъыланыб санъа сагъыш этеме,
Бу болумгъа кече кюн да ойлашыб,
Сагъышымда кёб затха да джетеме,
Атам, анам бла да даулашыб.

К ы з:

— Атанъ, ананъ мени саудан соялла,
Кенъ дуньямы такъырлыкъгъа джетдириб,
Ётюрюкге хапарланы джаялла,
Эл ичинде бош сёзлени этдириб.

Кемирелле къанымы да джалайла,
Этим бла бириси да тоймайын;
Кёлтюралмаз ауур джюкле къалайла,
Болду деб'а не азчыкъда къоймайын.

Манъа джетди кенъ дуньяда бу тарлыкъ,
Айтмасам да сен халими кёресе,
Джанъыз сенсе ол пелахдан къутхарлыкъ,
Сагъыш этсенъ аны кесинъ билесе.

Ата, ана сёзлерине къарама,
Манъа айтхан сёзлеринъи унутуб,
Аман кюнде энди мени марама,
Джшаууму кысха этиб къурутуб.

Д ж а ш:

— Къалай болсун бюгюн бизни хлыбыз,
Айтханынъы бек багъалы кёреме,
Бирге чыкъсын бу термилген джаныбыз,
Санъа зорлукъ джетгенин'а билеме.

Бек къоркъама бюгюн сени алыргъа,
Къайгъыланыб не этерге билмейин,
Айырылыб сени бла къалыргъа,
Энди мени къолумдан'а келмейин.

Атам, анам манъа джашау бермейле,
Кече кюн да эрикмейин кюрешиб,
Джюрегими термилгенин билмейле,
Акъялларын ол затлагъа юлешиб.

Къайгъыланыб кёб сагъыш да этгенме,
Бюгюн сабыр этмесенъ'а болмайды.
Мадар излеб ненча джерге джетгенме,
Алайсыз'а муратыбыз толмайды.

К ы з:

— Ол сёзлени эсинъеми аласа,
Джанъы джолла адетлени къурутуб?
Аны бла ишинъденми къаласа,
Хурджунунъда билетинъи унутуб?

Залимликден къалгъан сёз тутаса,
Бек багъалы эмда сыйлы кёргенлей,
Бу джанъы оноуланы унутаса,
Актылыны ол адетге бёлгенлей.

Сёзню кёбге созар халым битгенди,
Айтханыма къулакъ салыб тийъыла,
Тынъыласанъ энди заман джетгенди,
Башынъда мыйынъ бар эсе аныла!

Д ж а ш:

— Бюгюн мени ишим барды, этеме,
Бек ашыгъыб аны къолгъа алгъанма,
Бусагъатдан Бийчесыннъа кетеме,
Кечигиб да таб бир кесек къалгъанма.

Андан келейим бирден оноу этербиз,
Ашыкъгъан суу тенъизге да джетмейди;
Таб тюшсег'а элден къачыб кетербиз,
Биз айтханны мында киши этмейди.

Къыз:

— Ётюрюкню сёлешесе бошуна,
Акъылны тотланнъанын ачмайын,
Джюрегинъде болгъан кирни джашыра,
Эски чирик кирлеринъи чачмайын.

Адам эсенъ, адамгъача къарачы,
Хайуан эсенъ, ачыкъ болса кетерме,
Бу хапардан къутхарыргъа джарачы,
Болмаз болса бир мадарла этерме.

Джаш:

— Атам, анам сени бирда суймейле,
Бюгюн аны джашырыргъа джарамаз;
Бек къоркъгъандан таб эшикге иймейле,
Мыдах этсем, манъа киши къарамаз.

Аланы мен мыдах этиб кёралмам,
Ол затха уа акъылымы бёлеме,
Ол себебден бюгюн сёз да бералмам,
Мен кесим'а сени ючюн ёлеме.

Ишни башха тюз джерине къарарбыз,
Ары дери амалсызма этерге,
Унутдуруб тюз джолланы марарбыз,
Бюгюн болмаз сен айтханиъа джетерге.

Къыз:

— Мен юйюмде тынч къайгъысыз тургъанлай
Кесинъ эдинъ кече, кюнда да тилеген,
Кёкюрегинъи хаман бери бургъанлай,
Бек суйеме сени манъа кел деген.

Манъа айтхан сёзлеринъи унутуб,
Джарамагъан сылтаулагъа джетесе,
Акъылымы сен башымдан къурутуб,
Айтчы энди не муратны этесе!

Д ж а ш:

— Сени юйюнь кьулладанды, билесе,
Тукьумубуз айтхан ишге джетмезле,
Анам келиб сизден берне тилесе,
Бизде болгъан адетлени этмезле.

Мыдах болуб ала ол кюн ёлюрле,
Дуньяларын не азчыкъ да танымай,
Айыблыгъа сора мени кёрюрле.
Сёлешсек да сёзюбюзню айырмай.

Андан сора бала кибик кёрмезле,
Бириси да къарамайын кёзюме,
Айырылсам малдан юлюш бермезле,
Тилесем да джуаб бермей сёзюме.

К ы з:

— Олмуд сени джюрегинъи чыгъаргъан,
Санларынъи чапракъча саргъалтыб?
Кёкюрегинъе кир къанланы сугъаргъан,
Бир-бирде ўа бетинъи да агъартыб?..

Алгъын берне къайгъысынмы этесе,
Къалгъан затны кьулагъынъа алмайын?
Кёллерине сен алаймы джетесе,
Джюрегинъе башха къайгъы салмайын?

Огъай тоба мени алдаб тураса,
Адамлыкъдан кесинъ узакъ кетгенча,
Ишни башын салыб, терсге бураса,
Бош сёлешме сен, хиликге этгенча!

Чоюн кибик бетинъи да къаралтыб,
Керексизге бошунагъа джаншайса;
Кёзлеринъи ары-бери аралтыб,
Адам тюл бир хайўаннъа ушайса!

Сагъыш эт да бир къарачы халыма,
Билмеймисе манъа джетген кюнлени?
Джашаў джокъду энди мени джаныма,
Ачыкъ этдинъ джюрегинъде кирлени!

Д ж а ш:

— Бек билесе сен къартланы халисин
Аны ючюн кѣлюнѣ зат келтирме,
Берне кибик адетлени барысын,
Табмаз болсанъ, сени къалай элтирме.

Ала андан умут эте туралла,
Саулай элни барысына эришиб;
Ол къылыкъгъа акъылларын буралла,
Къарыуларын аямайын кюрешиб.

К ы з:

— Огъай тоба аллай ишле къалгъанды,
Аны уа сен унутмайын тураса,
Андан бери онтѣрт джыл да болгъанды,
Джангъы халны ол джоллагъа бураса.

Совет власть ол адетни уатыб,
Залимликни, арткъылыкъны атханды,
Кир джабыууну юсюбюзден къоратыб,
„Сыйлы“, „сыйсыз“ болмасын деб, айтханды.

Берне, къалын деген затны барысын,
Совет власть аны кибик къурутад,
Ол дуньяны къоюб кетген халысын,
Тутханланы закон къысха суутад.

Д ж а ш:

— Къайсы совет келиб аны кѣрлюкдю,
Не этесиз деб, тинтиб бизге къараргъа,
Халкъ къатында кимле берне берликди,
Сюймегенле иши бизни мараргъа.

Биз да аны кѣргюзмейин этербиз,
Аздан, кѣбден кишиге да билдирмей;
Къартланы уа кѣллерине джетербиз,
Тийребизин кесибибизге кюлдюрмей.

К ы з:

— Сыфатынъ адам, къылыгъынъ хайуанды,
Сокъурандым санъа айтхан сѣюме,
Бетсизлени сѣю алай болгъанды,
Адамса деб, бош къарадым кѣюнѣ.

Эски чирик адет бла джаншарча
Хар сёзюнъден сени алай кёрюнед,
Ол кылыккыны теренинден башларча,
Аккылынъ'а аллайлагъа бёлюнед.

Ётирюкню джарашдырыб кесинъе,
Аккылынъы терс джоллагъа бураса,
Бек гырылдаб сёзню алмай эсинъе,
Къулну, бийни сен айырыб тураса.

Унутулмаз бу ишлени бири да
Санъа алай синъирилиб къалырча,
Совет власть тияте, къарай келир да
Тюзюн билир аккылынъа алырча,

IV

Андан сора айырылыб Залихат
Мыдах халда юйлерине кетген эд.
Джашны анасы сёзчю къатын Зулихат,
Уу джыланча эрлей чабыб джетген эд.

Къаяланы занъырдата таушу,
Сёз башлады саулай элни джыярча,
Гюрюлдетиб ол тауъланы ауушун,
Джазыкъ къызны борбайларын къыярча.

Джетди сора къызны юйюне къаралыб,
Сыфатындаи къоркъар кибиб кёргенлей,
Айтды былай кёзлери да аралыб,
Аккылын да аманлыккыга бёлгенлей.

Къатын:

— Кызыгъызны юйюгюзде тьялмай,
Орамлада хауле этиб къойгъансыз.
Халкъыга къалай кёрюнесиз уялмай,
Элибизни саулай бетин джойгъансыз!

Аллай къызны тюйюб джанын алгынчы,
Рахатланыб бир кюнню да турмазем,
Джер тюйюне элтиб аны салгынчы
Мен бетими бир адамгъа бурмазем.

Сиз'а аны этмейин джашайсыз,
Башыгъызгъа сыйгъа санаб къайгъырмай,
Аны бла бирге аш да ашайсыз,
Ол бетсизин юйюгюзден айырмай...

Бёлюб-бёлюб тылпыу да тыйыла,
Къычыргъанын саулай эл да билдиле,
Кими андан-кими мындан джыйыла,
Хоншулары ол таушха келдиле.

Тюрлю-тюрлю къанла бла къызарыб
Тургъан къызны мюйюшчюкде эслелле,
Бир къаум да ура элле узалыб,
Ол кюн анъа баш эркинлик бермелле.

Бир кесекден чачылдыла барысы,
Къатынны да юйлерине сюрдюрюб,
Туз себгенча къызны джюрек джарасы,
Ачый эди санчыкъларын кюйдюрюб.

Юйлери да анъа тынчлыкъ бермейле,
Ура, туюе хар къуру да даулашыб,
Насыбсызны адам киби кёрмейле,
Джанъы джашау джорукълагъа ойлашыб.

Чыбыкъ киби санчыкълары бюгюлдю,
Бет тюрсюнюн джарыкъ кюннѳе ачалмай,
Кѳзлеринден къан джыламукъ тѳгюлдю,
Джюрегинден къайгъыларын чачалмай.

Кече кюн да азаблыкъгъа салдыла,
Джанъы джолну адетлерин джашырыб,
Сѳзчю къаум бары къолгъа алдыла,
Джарыкъ кюнюн къаранъылай ашырыб.

Бугъоуланды Залихатны къоллары,
Къаранъы кир гѳзенчикде байланыб,
Кѳб кере да ата эди танълары,
Къымыжалай юй тюбюнде сойланыб.

Кѳзлеринден акъгъан сууу кѳкюрегин
Джуа-джуа джерге тамыб бара эд;
Бир киши да къуандырмай джюрегин,
Бары анъа кир бет бла къарай эд.

Толгъан айча джарыкъ берген бети да,
Кемирилген къуу сюекге ушады;
Джазгъы къарлай эриб аны эти да
Чырайчыгъын ол къоратыб бошады.

Тарыгъыргъа эркинлик да бермелле,
Къысха этиб аны барыр джолларын;
Элдегиле ол болумну кѣрмелле;
Байладыла Залихатны къолларын.

Ол себебден ёрге турду орнундан,
Атланыб ол къайытмазлыкъ джолуна;
Кетди аны эркинлиги къолундан,
Бара эди былай айта барына.

К ы з:

— Сау къалыгъыз, тенъчиклерим, кетейим,
Азаблыкъда мындан кѣбню джашамай!
Къайытмазча узакъ джерге джетейим,
Тынчлыкъ джокъду мен дуньямдан бошамай.

Санларымы уу джыланла кемире,
Турлугъуму керти болуб сезгенме,
Бугъоуладан чыгъалмайын термиле,
Джашар джолну теренине киргенме.

Кетер акъыл тюшдю манъа кѣллениб,
Кѣзлерими бу дуньягъа ачалмай,
Азау тишле мен джазыкъгъа билениб,
Кюрешелле сан-санымы чачалмай.

Чыбыкъ тийген санчыкъларым къаралад,
Узун-узун сызла тюшюб сыртыма,
Джаш джюрегим бу халлагъа таралад,
Бек эриши кѣрюнуб мен джуртума.

Кюлтюмледен кебиними бичеме,
Кюн туушда бауурумдан къабланыб;
Суу орнуна джыламукъла ичеме,
Бутум-къолум барысы да тотланыб.

Алданыб мен, ол бетсизни сёзюне,
Башыма уа кетмез къайгъы этгенме;
Тюз айтады деб къарай кетиб кёзюне,
Чыгъалмазлыкъ терен уругъа кетгенме.

Тийрем-хоншум барысы да къоймайды,
Мыллыкларын атадыла юсюме.
Джашар халым энди бир да болмайды,
Эркинликни табмай къалдым кесиме.

Джаным саўлай джилигими эмелле,
Барыны да манъа дертли кёкюреги,
Джаным саўлай джилигими эмелле!
Ташдан болур ол къаумну джюреги...

Алай айтыб ташайды ол джолуна,
Сокъураныб бир да артха турмайын;
Джаўлугъун да къаты къысыб къолуна,
Бара эди аллын халкъгъа бурмайын.

Уллу сыртны туўрасындан къарады,
Хамхотуна къушчукъ кибики илиниб,
Бек ашыгъыб мийик джерин марады,
Джюз метр да анъа алаша кёрюнюб.

Ол сагъатдан адамла да турдула,
Барысы да бек къайгъылы болгъанлай,
Мычымайын аны ызындан къуўдула,
Къая башы саўлай халкъдан толгъанлай.

Сюре келиб табсыз джерде табдыла,
Бир киши да баралмазча къатына,
Эгеч, къарнаш барысы да чабдыла,
Хапар джетиб элни саўлай барына.

Чынъаялмай алайчыкъда тохдады,
Келгенлеге кеси аллын бургъанлай,
Къайытыргъа не азчыкъда болмады,
Джюрегинде къайгъылары тургъанлай.

Экинчи да сыртын ары бургъан эд,
Акъылчыгъы джюз-минъ затха бёлюнюб,
Алай бла бир кесекни тургъан эд,
Кёзчюгюне бек кёб затла кёрюнюб.

Адамла да аны халын анғылаб,
Чынъарыгъын ачыкъ болуб билдиле,
Бири сёлеше къалгъанла да тынъылаб,
Чынъама деб, былай айтыб кёрдюле.

Бир тенъчиги:

— Джантылыб сен кенъ дуньяны тар этиб,
Чыбыкъ кибики санларынъы уатма!
Замансызлай бу ишлеге бош джетиб,
Керексизге джашауунъу къоратма!

Кёзлеринъи къан суу бла джуудурма,
Артыкълыкъла чачылырла юсюнден,
Ариу битген санларынъы буздурма,
Барысы да къуруб кетер эсинъден!

Чагъа келиб къуруб къалгъан терекча,
Кетме сен бу терс актылгъа тутулуб,
Джерден алыб адам къабхан кёгетча,
Бир минутха бунъядан джутулуб.

Джазыкъ болма бошунагъа алданыб.
Бу берилген эркинликни алалмай!
Санъа джетген артыкълыкъгъа чамланыб,
Джюрегинъе сабырлыкъны салалмай.

Келсе эди бюгюн мени къолумдан,
Къысылыргъа туура сени къатынъа,
Къоркыуу болмай санъа барыр джолума,
Къолум джетсе юсюнде бир затынъа.

Иймез эдим къаты къысыб белинъден,
Джаныб баргъан джаш джюрегинъ сёнъюнчю!
Айырмазем сен джазыкъны элиньден,
Джашлыгъынъы кесинъ эслеб билгинчи!

Узакъ тюлдю арабыз да сажнады,
Къолдан келмез ол сажнагъа барыргъа,

Бютюн да бек хомух джюрек базмады,
Сермеб сени андан бери алыргъа.

Бек миикди ма бу сыртны къаясы,
Къарасанъ да кёрюнмейди ёзени,
Болуб къалма бу джуртланы заясы,
Къыйын болур санларынъы эзгени.

К ы з:

— Энди мени саўлай эл да алдамаз,
Алдарбыз деб, бир да акъыл бёлмегиз!
Манъа нёгер бир киши да болалмаз,
Иш озгъандан сора бюгюн кёрмегиз.

Джарылмасын джаш джюрегим ёлмейин,
Чыдар халым мени къалмай битгенди,
Тынчлыкъ джокъду ёлюм ачыу кёрмейин,
Бюгюн манъа аллай кюнле джетгенди.

Юсдюрдюгюз кёб итлени юсюме,
Къорууларгъа не азчыкъда болалмай,
Тёрт джанымдан бары чабыб кесиме,
Ненча кюнню таладыла тоялмай.

Энди бюгюн бошунагъа тилеме,
Бу къайгъыла мен къорамай кетелмез,
Манъа джетген зорлукъланы билеме,
Анъа ишек бир адам да этелмез.

Тынъылагъыз, бек багълалы тенълерим,
Сизни этер ишигизге къайтайым,
Бютюн да бек джандан суйген джёнъерим,
Кёлюмдегин бюгюн сизге айтайым.

Окъугъуз сиз, кече кюн да айырмай,
Окъургъа ўа заман эртде джетгенди,
Эски чирик сёзлеге да къайгъырмай,
Къадалыгъыз къоркъар заман кетгенди.

Ол адет кьоюб кетген кирлени,
Джанъыз окъуу сибиреди билесиз;
Тенъ этди да тишилени, эрлени,
Совет властны законлары кѣресиз.

Джокъду бийле, джокъду ханла, эм къулла
Джокъду сыйлы, джокъду сыйсыз адамла,
Бири къалмай чиридиле ол джолла,
Залимликни адети эд ма была.

Ол ишлени сиз'а эсге алмазсыз,
Джугъун кьоймай тамырындан къурутуб,
Мени киби кенъ джолладан къалмазсыз,
Къаранъылыкъ адетледен бек тутуб.

Бюгюн мени этгеним'а терсликди,
Аны кесим толу эслеб билеме.
Ол ишни ўа таб сабий да билякди,
Бу дуньяда ол халланы кѣреме.

Къаранъылыкъ бюгюн мени байлайды,
Кѣзлерими халкъ ичинде ачдырмай,
Джашаудан'а ѓлмекликни сайлайды,
Къоймазлыкъды санларымы чачдырмай.

Мен чынъасам ызыгъызгъа къайтырсыз,
Айыб этиб кѣлюгюзню кюлдюрмей,
Хапарымы тенълериме айтырсыз,
Эсигизге башха затны келтирмей.

Андан сора ол тохдатды сѣзлерин,
Чынъарыгъы тюшюб аны эсине,
Къагы къысды дугъум киби кѣзлерин,
Башха мадар табылмайын кесине.

Акъ къардан бек агъарыб бетчиги,
Силкинди ол чынъаргъа деб алланыб,

Башдан аякъ къалтырай эд этчиги,
Кёкюрегине туююмчекле къаланыб.

Чынъаялмай бир-эки да бурулду,
Кёзю къараб кенъ дуньяда къаалыргъа;
Бек термиле, бир кесекни олтурду,
Болалмайын кеси джанын алыргъа.

Эм артында саламлашыб элине,
Арт тылпыуу тамагъына джыйылды,
Билеклерин къушча джайыб кенъине,
Сюелмезча борбайлары кыйылды.

Ауду сора таш тюшкенча атылыб,
Этеклери салкъынлыкъча джайыла.
Джюрегине артыкълыкъла къатылыб,
Баргъаны уа тюбсюз терен къаяла.

Кетди ол джюз метр чакълы миикден,
Къайда буту, къайда къолу чулгъана,
Хата табыб адам тюл киикден,
Бара эди ары-бери булгъана.

Къаяны тюз ортасына джетерге,
Сынташ киби джаулугъун да орнатды,
Баргъан джолун туура эки этерге,
Акъ къаяны тюз ортасын къызартды.

Белги болду кёргенлени кёзюне,
Акъ къаяда къалыб кетген джаулугъу.
Аллангъаны бир бетсизни сёзюне,
Къуруб кетиб насыбсызны саулугъу.

Тюшдю уллу тауш бла тюбюне,
Джаны саулай дыгаласда термиле
Кёб зат келе насыбсызны кёлюне,
Санчыкълары узакъ джолда эмиле.

Алай бла кёзчюклери джабылды,
Бу дуньяда бир ышаны кялмайын,
Сурат киби́к ариу́ кызычык кябылды,
Ол каяда бир да хатер болмайын.

Къарангылык аны кёзюн байлатды,
Мутхуз ауну кьаты байлаб кесине,
Элте барыб джюз метрден чынъатды,
Джашар халны алдырмайын эсине.

Болалмады ол акылын джыяргъа,
Дунья халны барысына ойлашыб,
Терсни джолун юзюб кенъе тыяргъа,
Джигит киби́к совет джолда даулашыб.

Законубуз андан хапар билгинчи,
Бу ишлени ол башына джетдирди.
Къараб анъа: „Ма бу джолубуз“ дегинчи.
Ол кесине эрши закон этдирди.

Эркиникни джилтинлерни туталмай,
Бош зат бла джашаучугъун кьоратды,
Чирик джолну юсюнден кьуруталмай,
Джарыкылыгъын ачылмазча кьаралтды..

Кеси-кесин ёлтюрюучю кир адет,
Залимликни адетинден кьалгъанды,
Сагъыш этмей Залихатда болгъан дерт
Ол пелахны чирик джолдан алгъанды.

Совет джолну законундан чыгъыб ол
Эскиликни адетине кетгенди,
Айтыр амалтын дуньясын джыгъыб ол
Ма кёрдюгюз не ишлеге джетгенди.

Борчубузду кюреширге кядалыб
Кьурутургъа кир дуньяны кьалгъанын,
Окьюу, билим джолла бла узалыб,
Кюреб аны ичибизде болгъанын,

„Бийди“, „кѣулду“ деген сѣзню уатыб,
Ол атланы юсюбюзден алыргъа,
Аллай эрши джорукъланы кѣоратыб,
Хар кѣарыуу джарыкъ джолгъа салыргъа.



ТАУРУХЛА

КЪАЙСЫ УЛЛУДУ?

I

Махай джашчыгъы Алий къатыш
Бир уллу суукъ, боран кыш,
Тебрегенди тюзге атланыб
Джаяу, терен кърны джарыб.
Барлыкъ джоллары таугъа эди,
Муратлары уугъа эди,
Таугъа талайда баргъан элле
Терен таракъланы ичинде
Кёб доммайла кыргъан элле.
Доммайла джатыучу кюн бетге
Кирдиле кълан чегетге,
Кеч болду, кюн да батыб кетди.
Махай эрлайын от этди.
Алий тёрт джанына джайылыб,
Отха да отунла салыб,
Андан-мындан тюкгючлени,
Эмен, чынар, кюрючлени,
Табханын ары ташый эди.
Бир-бирде чегетге синъиб,
Тереклени башына миниб,
Такъюзюклени ашай эди.

II

Шынкъарт уллу джарытыб,
Алайда кърны къратыб,

Алай эте бираз турдула,
Сора келиб олтурдула.
Тынъылайла чегетге эс ийиб
Тауш эшитсек, деб суююб,
Ала ипъирде къалау этген
Отунла да баралла куююб,
Отда джаркъалагъа тийиб,
Кёсеу башланы ышыралла.
Тынчлыкъсыз суукъ кечени
Таурух, джомакъ айта ашыралла.
Эшитиб ач бёрюлени
Ачдан улугъан таушларын.
Бири-бирин къууб бары,
Къалын чегетлени ичинде
Джорта-джорта айланнъанларын.
Танъ ата тебреген сагъатда
Махай чегетге къарад да,
Бир маралны отлай тургъанын,
Бирини да кетиб баргъанын,
Иги кенъден къараб эсledi,
Алийге: „къарачы“ деди.
Къарайла, джоббу суюуле,
Отлайла джумушакъ гелеуде.
Узакъ созулгъан киришледе,
Кирсиз, таза ёрюшледе.
Олсагъатдан Махай къозгъалыб,
Алтынлысына узалыб,
Аланы ызларындан барыргъа,
Хазыр болуб тебрегенди.
Алийге уа отну джукълатмай,
Былай турургъа дегенди.

III

Ол таулагъа кетгенди.
Танъ толусу бла атмай,
Алий'а тура тургъанды да
Иги кесек джукълагъанды,
Бир заманда уяйнъанды да,
Эрлей отха къарагъанды.
Къараса, отунчукъла да джаныб,
Ахыры кюл болуб, джукъланыб,

Излеб джукъ да табмагъанды,
Уллу сагъышха къалгъанды.
— „От излей къалайгъа къарайым,
Не этейим, къайры барайым“.
Дегенди да ол тебregenди,
Кенъден от жарыкъ кѣргенди,
Эрлейин отха джетгенди.
Сени джауунъ да алайдагъы
Аллай отну кѣрге эди,
От этиб тургъанла андагъы
Мазаллы эмегенле эди.
Ала: „Ма тишлик“ деб, алдыла,
Орталарына салдыла.

IV

Махай уудан къайтыб келгенди,
Кечирек эте гузаба.
Излеб Алийни кѣрмегенди.
Ёзенни энишге чаба,
Къайгъы болуб тебregenди.
Бир аякъ ызчыкты таба,
Баргъанды ол, ызчыкъ баргъанлай,
Бир къулакъдан къарагъанлай,
Кѣргенди бир тютюн чыкыгъанны,
Не тютюн болур деб, аны
Къатына барыб къарагъанды.
Къараса-къарасын, бирле,
Алтышар башлы эмегенле,
Отну тѣрт джанын алгъандыла,
Къазан бла суу салгъандыла.
Суу да къайнайды, боркзулдайды,
Беш башлы бир эмеген джашны,
Кѣкге-кѣкге атыб, ойнайды.
Къалгъанла уа анъа айталла:
„Келтир джашны, сал къазаннъа!
Эрнибиз кичиб турад анъа.
Суу да къайнай-къайнай къуруйду“.
Бир бѣрю кенъден улуйду,
Алагъа келирге къоркъады,
Уллу аузун кенънъе ача,
Силегейлери тѣгюледи,
Дыгалас этиб алагъа
Ары-бери бюгюледи.

Бу барды таўкел этиб ары,
 „Кече ашхы болсун“ — дегенлей:
 „Саў бол, саў бол“ — делле, бары.
 Эмегенле суюнюб эрлей,
 Къуршалаб алдыла арагъа,
 Аны ашаргъад акъыллары.
 Махай ол муратны эследи.
 Кесине буруб алларын
 Айтды алагъа „хапарын“:
 „Джашчыкъ бла мен нёгерлебиз,
 Сизге келечиге келебиз,
 Бир ёчешиў болгъанды да,
 Элде билелмейле тюзюн.
 Бары оноў этиб ийдиле,
 Кюсеб эмегенлени сёзюн,
 „Келечиге ёлюм джокъ“ дейдиле.
 Огъай десегиз‘а, ма ашагъыз,
 Энди эркинлик сиздеди.
 Бизни келген муратыбыз
 Сизден джуаб алыргъа эди.
 Ол джуаб бла элибизни
 Джорукъгъа салыргъа эди“.
 „Айхай-айхай, айт, эшитайык,
 Анъа биз да сагъыш этейик“,
 Делле да хиликке этгенча,
 Бары джуаб бердиле бирча.
 Муратлары самаркъаў этерге,
 Кесин олтуртдула тёрге.
 Башлады ол сёзлеге кириб
 Тынъылайла къулакъ нйиб:
 „Сюрюўчу сюрюўде тургъанлай
 Булутла чыгъа башлагъанд,
 Уллу къаты джаум ургъанлай,
 Къалайгъа кирейим деб, къарагъанд.
 Минъ кьою къатыш бир текени
 Сакъал тюбуне сыйыннъандыла.
 Джанъур да тохдамай, саў кечени
 Шоркъача джауб тургъанд.
 Ала джибимей къалгъандыла.
 Бир къара бугъаны ал джаны
 Минъи-Таўда отлай эди,

Беш Таудан да озуб арт джаны
Чибинлени кѳоруй эди.
Узакъ болмай кетген ёмјорде,
Бу джуртда бир кѳуш джашагъанды,
Аны табхан гакгысы ўа
Минъи-Таўгъа ушагъанды.
Ёлчелеб кёргенлеринде да
Ол Минъи-Таудан эсе да
Эки кере уллу болгъанды.
Бу кѳуш ол бугъаны кёлтюрюб,
Кёкде юч кюн айланнъанды
Эм ахыры аны ёлтюрюб,
Ол биз айтхан кѳарт текени
Мюйюзлерине кѳоннъанды.
Анда аны ашай тургъанлай,
Джаўорун кѳалакъ сылджыраб,
Джашны кёзюне тюшгенди.
„Нед бу“—деб, кёзюн уўгъанлай
Кѳолуна илиниб силкгенди.
Тура-туруб, ол сюекни
Юсюне кырдык чыкыгъанды.
Бир замандан алайда
Минъ юйден бир эл кѳуралгъанды.
Кече сайын ма ол элни,
Арты аллына айлана эд,
Кѳартланы джюреклери ўа,
Мардысыз бек кѳыйнала эд.
Бир кече сынайыкъ, дедик да
Сакълаул балуб тургъанлай,
Бир сары тюлкюню кёрдюк да,
Ол тюлкю сора алайлай
Келе- келди да, биягъы элни
Терс джанына буруб джиберди.
Биз'а не билейик, ол тюлкю
Джаўоруннъа келиб тургъанды,
Ашайма деб тартханы сыйын,
Хаман терсине бургъанды.
Ол сюек кѳатыш элибиз да,
Аланы ичинде биз да
Бурула-бурула тургъанбыз,
Ол кече тюлкюню ургъанбыз.
Тюлкюню ёлтюргенликге,
Элге да хапар бергеникде,

Барысы джыйылыб келдиле,
Сойланыб тургъан тюлкюню
Къартла, джашла да кёрдюле.

Саўлай эл аны терисини
Бир джанын беш айгъа сойгъанды,
Бирси джанын аўдуралмай,
Бары тюньюлюб къойгъанды.

Сюрюучю джашны анасы
Урчукъ иире келгенди да,
Урчукъ учу бла тюлкюню
Ары-бери да бургъанды,
Сора терисин да алгъанды.

Бир джартысы саўлай элге
Тонла, бёркле болгъанды,
Бир джартысы ўа къатынны
Ол сюрюу кютген джашына
Бёрк кыйыр чыкъмай къалгъанды.

Энди элде бир къаумла
Сюрюучю уллуд дейдиле.
Эки бёлюнюб адамла
Къатыннъа уллуд дейдиле.

Бир къаумла да къара къушну
Эришиўге къошадыла,
Кимлери да чал текени
Дагъыда ол сары тюлкюню
Уллуду деб, махдайдыла.

Былай бла эриш болгъанды,
Бир-бирине дженъдирмейле,
Халкъ бек ашыгъыб къалгъанды
Бизни сизге ийгендиле.

Сиз акъыллыла муну тюзюн
Айтыргъызыны суйгендиле.
Андан сора эмегенле
Уллу эришге кирдиле.

Ол уллуду, бу уллуду, дей
Сёзню узакъгъа ийдиле.
Бир-бирин дженъелмей,
Уллу туююшню ачдыла.
Ала джукъ да эслеелмей,
Махай, Алий да къачдыла.

ТУУМАГЪАН ДЖАШЧЫКЪ

Мазанлары эл кыйырда джашай элле,
Бир кызлары, бир джашлары бар эди,
Джашаулары эркин тойюл, тар эди,
Инджилиб, сагышлы, олтура элле.
Джети джылны багъылган ёгюзлери,
Андан сора малсыз элле кеслери.
Аны тогю кундузча къара эди,
Мазан аны, къадалыб, багъа эди.
Бир кюн ары ючеу келди къонакыга,
Бир афенди болганын билдиле,
„Не ашатайыкъ былалга“ дедиле.
Анасы чактырды да кызчыгын арлакыга:
„Суу келтирсенъ, былалга как этерек“.
„Отну, чоюнну хазыр эте кир терк“.
Деди да, кызы эрлей сууга кетди,
Анасы да хар затны хазыр этди.
Барды ол Къобанны шоркъаларына,
Кёзлери илинди жаргамларына,
Джаргамла гокга хансдан джасалыбды,
Кыз аланы кёрдю да, сагыш этди,
Сагышында не айтды, неге джетди.
Бу бир терен акылга байланыбды:
„Энди мен эрге барыб, джашым болса,
Къарт болуб, анам хариб бек кыйналса,
Джашчыкыны бизге иигиз деб алса;
Ол да сууга келиб хансланы кёрсе,
Джыяма деб, жаргамлагъа илинсе,
Абыныб-сюрюнюб, Къобанны кетсе,
Мен не этерме“ деб сагышлы чёкгенди,
Кёзлеринден джыламукъла тёкгенди.
Джылай-джылай, кёб къалганды Къобанда,
Анасы да отну хазырлаб анда,
Джетмеймид деб, кызына ашыгъаед,
Къысха-къысха эрлей чыгыб къараед.
Болмагъанында къарайым деб кетди,
Суу ызында аны къатына джетди.
Джетсе-джетсин, таралады, джылайды,
Чачын-башын тохдау болмай тырнайды,
Аны кёрюб анасы эс ташлады,
Бир заманда эсин джыйыб, аязыб,
Алайда ишни теренинден къазыб,

— Не болду?—деб, хапар соруб башлады.
 „Мен эрге барыб андан джашым болса,
 Кесине джети-сегиз джылы толса,
 Тура-туруб, сиз къарт болуб къалсагъыз,
 Джашчыкъны да кесигизге алсагъыз,
 Ол да суўгъа келиб, хансланы кёрсе,
 Джыяма деб, жаргамлагъа илинсе,
 Абыныб-сюрюнюб, Къобаннъа кетсе,
 Мен не этерме“—деб, дагъыда джылагъанд,
 Анасы да сарын айтыб, бацлагъанд:
 „Ой, мен джарлы, кызымдан туўгъан ёлсе,
 Джазыкъсынмаучу Къобаннъа тюртюлсе,
 Бу керексиз кыйынлыкъгъа тюбесе...“
 Аталары кёб сакълады болмады
 Быланы къайгъысын билалмай,
 Андан ары сакълар кючу къалмады.
 „Нек турама хапарларын алалмай,
 Къонакъла, сиз туругъуз мен къарайым,
 Бу антсызла не болдула, барайым!“
 Деген бла салыб суўгъа эннъенди,
 Быланы джылай тургъанларын кёргенди.
 Къоркъа-къоркъа, къатларына баргъанды,
 Бети кетиб, хапарларын соргъанды:
 — Не болгъанды, не кыйынлыкъ джетгенди.
 Бир къайгъыгъыз барды, ким не этгенди?
 — Сорма, бююн бизге джетген къайгъыны,
 Биз джыламай, ким джылар, ким таралыр,
 Бизден сора быллай ишге ким къалыр,
 Бир адам тёзер джолу джокъду аны,
 Къызчыгъыбыз эрге барыб, джаш табса,
 Уллучукъ болуб, джюрюсе эм чабса,
 Биз'а къартла болуб, тюгениб къалсакъ
 Суўгъа да келалмай, къалыр кибики.
 Джашчыкъны ўа кесибибизге алсакъ,
 Уллу болса джумушха барыр кибики.
 Суў алыргъа деб, Къобаннъа джиберсек,
 Ол да келиб бу ханслагъа тагъылса,
 Аланы джыя, Къобаннъа джыгъылса,
 Сора аны ёлген хапарын билсек,
 Чабыб келиб ёлюсюне тюбесек,
 Мындан уллу кыйынлыкъ къайдан келсин,
 Сени джауунъ бизни джашчыкълай ёлсюн!—
 Деб, анъа да толу хапар айтдыла.

Сора буда алагъа къошулгъанды,
 Джылагъанла энди юч болгъанды,
 Къонакъла ўа ол ёгюзню марайла,
 Аны бир кесалсакъ деб, термилиб,
 Бек гузаба чыгъыб-чыгъыб къарайла.
 „Ёлсек-дейле—шешилерин кемириб“.
 Кёб сакъладыла суўдан киши къайтмады,
 Неда адам келиб хапар айтмады,
 Дыгаласха ючюсю да къалдыла.
 Кеч болду, кюн батды сакълай-сакълай,
 Аланы бири кетди, джокълай-джокълай,
 Ненча тюрю сёзню башын алдыла:
 Барса ўа ючюсю да джылайдыла,
 Аллах сен сакълагъын бу пелахдан деб,
 Хар не иш келеди аллахдан деб,
 Кёз суў джуўгъан бетлерин сылайдыла.
 — Не болгъанды, не къыйынлыкъ джетгенди,
 Бир къайгыгъыз барды, ким не этгенди?—
 Дей барыб къатларына олтургъанды,
 Не болгъанын кёзюў-кёзюў соргъанды.
 — Сорма, бизге джетген къайгыны,
 Биз джыламай, ким джылар, ким таралыр
 Бир адам тёзер джолу джокъду аны.
 Къызчыгъыбыз эрге барыб, джаш табса,
 Уллучукъ болуб, джюрюсе эм чабса;
 Биз да къартла болуб, тюгениб къалсакъ,
 Суўгъа да келалмай къалыр киби,
 Джашчыкъны ўа кесибизге деб, алсакъ,
 Уллу болса, джумушха барыр киби,
 Суў алыргъа деб Къобаннъа джиберсек,
 Ол да келиб, бу ханслагъа тагъылса
 Аланы джыя, Къобаннъа джыгъылса,
 Сора аны ёлген хапарын билсек
 Чабыб келиб, ёлюгюне тюбесек.
 Мындан уллу къыйынлыкъ къайдан келсин,
 Сени джаўунъ бизни джашчыкълай ёлсюн!—
 Деб, анъа да толу хапар айтдыла,
 Сора ол да алагъа къошулгъанды,
 Джылагъанла энди тёрт да болгъанды.
 Кетейик деб, ненча кере къайтдыла,
 Юйде къонакъла аманиъа джетдиле.
 Бирлерин иерге оноў этдиле.
 Келе эди ол къоркъа-къоркъа, марай

Была тюшген тузакъгъа тюшерме деб,
 Асыры сакъдан хар бир затха къарай,
 Айю тюбесе да къачыб кетерме дей.
 Барыб къатларына олтургъанды,
 Не болгънын кёзюў-кёзюў соргъанды.
 —Сорма, бюгюн бизге джетген къайгъыны
 Биз джыламай, ким джылар, ким таралыр
 Бир адам тёзер джолу джокъду аны:
 Къызчыгъыбыз эрге барыб, джашчыкъ табса,
 Уллучукъ болуб, джюрюсе эм чабса;
 Биз къартла болуб, тюгениб къалсакъ,
 Суўгъа да келалмай къалыр киби.
 Джашчыкъны ўа кесибизге деб алсакъ,
 Уллу болса, джумушха барыр киби.
 Суу алыргъа деб Къобаннъа джиберсек,
 Ол да келиб, бу ханлагъа тагъылса,
 Аланы джыя, Къобаннъа джыгъылса,
 Сора аны ёлген хапарын билсек,
 Чабыб келиб, ёлюгюне тюбесек,
 Мындан уллу къыйынлыкъ къайдан келсин
 Сени джаўунъ бизни джашчыкълай ёлсюн—
 Деб, анъа да толу хапар айтдыла,
 Сора ол да алагъа къошулгъанды,
 Джылагъанланы саны беш болгъанды.
 Была бары сарын айтыб джылайла,
 Афенди ўа бир да хапар билмейди,
 Ызына киши къайтыб келмейди.
 Ол да андан кёбню тёзалмады,
 Чаба, джорта, тебреди ала таба.
 Ашыкъ-бушукъ этиб, бек гузаба,
 Белине да бир джан джаўлукъну байлаб,
 Тёрт джанына къарай да, хайда чаба,
 Келсе-келсин ала сыйыт этелле,
 Бешиси да аман кюннъе джетелле.
 Бу да барды, бек къоркъуб, къатларына,
 —Не болгъанды?—деб, сорду джолдашларына.
 —Бу джарлы юйде бир джанъыз къыз барды,
 Ма кёrese ол насыбыз былайдады
 Ол джазыкъны джашаўу къалай тарды,
 Джашчыгъыны ёллюгю ма алайдады.
 Кёrese ол арнў гокга хансланы,
 Бу къызчыкъ эрге барыб, джаш табса,

Аны джашчыгъы джюрюсе эм чабса,
Юйлери къурурукъду ма быланы,
Ма бу къартла, мындан да къарт болсала,
Суу алыргъа келалмай къалсала,
Джашчыкъны кеслерине аллыкъдыла.
Анъа ала джумушчукъ этдирирге
Хар иште анъа ышаныб къаллыкъдыла,
Ол да келиб гокга хансланы кёрсе,
Бу къара Къобаннъа кетиб ёлмезми,
Сабийлей ёлюм ачыу кёрмезми...
Афендибиз, джокъмуд сенден шапагъат,
Къара кюнле джетгенин сен эшитдинъ,
Быллай иште себеблик, сизден чыгъад
Бек кёблеге огъур дуа этдигиз,
Къонакъбайны бир джазыкъсын, эт мадар!
Джашчыкълары аман кюннъе джетгинчи,
Туууб, уллу болуб, суугъа кетгинчи,
Аяма сен кюнюнъю не къадар.
Ол да алагъа къошулгъанды,
Джылагъанла энди алты болгъанды.
Бир заманда афенди эс джыйгъанды,
Джыламагъыз деб барын тыйгъанды.
—Ой-хай-хай! Къалай уллу къыйынлыкъды,
Алай'а эте билсек тыйыллыкъды,
Бусагъатдан бир къара ёгюз табыгъыз,
Аны эрлей къурманлыкъгъа сойсагъыз,
Аны бла мен бир дуа джазарем
Андан сора ёлмезине базарем.
Къуандыла афендини сёзюне,
„Джашчыкълары“ ёлюб сау болгъан кирик,
Джарыкъ бетде къарадыла кёзюне,
Джюреклерин къуанч нюрден толгъан кирик..
Эрлей барыб къара ёгюзню сойдула,
Этинден да къонакъла тойдула,
Экинчи кюн'а джашлары келгенди,
Атасын, анасын къуанчлы кёргенди.
—Бек жарыкъды бюгюн сизни кёлюгюз,
Бауда да кёрюнмейди къара ёгюз,
Нек къуанасыз, ёгюзнюмю сатхансыз,
Анъа артыкъ багъамы табхансыз?
—Балам, ёгюз бек хайырлы болгъанды,
Къыздан, туугъан ёлмей сау къалгъанды,
Ол ёлед деб, чыгъа эди джаныбыз,

Къурманлыкъ болду анъа малыбыз.
 Насыбыбызгъа афенди мында эди,
 Ол да бизни кирик къайгъылана эди.
 Ёгюзню къанындан дуа джазгъанды,
 Кёб ёмюрню джашарына базгъанды.
 — Къуруб, сылхырмы болгъанды башыгъыз,
 Къайдады сизни аллай сыйлы джашыгъыз?
 Къызчыкъ алкъын эрге да бармагъанды,
 Ол себебден джашчыкъ да туумагъанды.
 Да сора ёгюзню нек кесгенсиз?
 Бу телилики уа къалай этгенсиз?
 — Тоба-тоба, бу ишге къуанмаймыса;
 Джашчыкъны ёлмезине ийнанмаймыса?
 Джашчыкъ бек камсыклыкъ этер эди,
 Ханс джыяма деб, Къобангъа кетер эди.
 — Мен дуньяда сизден тели кёрмедим,
 Кёрген огъай, таб айтыб, эшитмедим,
 Мен сизден тели табхынчы келмезме,
 Сизге атамды, анамды демезме,
 Деб, алай бла юлеринден къорагъанды,
 Къалай эсе да афендилеге баргъанды.
 — Кюнюнъ ашхы болсун! деб саламлашханды
 Къарт къатынгъа сёлеше юге баргъанды.
 — Къайдан келесе, къайрыса?—дегенди.
 — Ахыратдан келеме—деб, джуаб бергенди.
 — Бизни къарт да ахыратха кетгенди,
 Андан бери бир джыл чакълы джетгенди,
 Келиб бизге киши хапар айтмайды,
 Андан бери чырт киши къайтмайды.
 Джокъмуд бизни къарт кишиден билгенинъ,
 Сен джюрюген ахыратда кёргенинъ?
 — Айхай бард, ол джандет киим кийгенди,
 Мени келечи этиб санъа ийгенди,
 Кереги джарашхан бир ат дегенди,
 Беш джюз сом чакълы ачха да дегенди,
 Ич-тыш киимден толу артмакъ тиледи.
 Аланы барын да ала кел деди,
 Ишим болуб келгенме, кетерикме,
 Бергенигизни элтиб разы этерикме.
 — Афендини межгитдед чакъырыб келейим,
 Ала къатыш башха хабджок да берейим.
 — Огъай, мени заманым джокъду, кетеме.
 — Алай эсе элт аланы, берирсе.

Аты киимни да алды да кетди.
 Афенди да намаздан къайтыб джетди.
 Анасы ишни башдан-аякъ тизгенди,
 Афенди ўа ишни болумун сезгенди.
 Къуа кетиб, къаралдысын кѣргенди,
 Ол джаш да афендини эслегенди,
 Аты тагъыб, чегетге синънъенди.
 Афенди да эрлей сюрюб джетгенди.
 Ол да атын тагъыб, джашны излегенди.
 Джаш ташатын келиб, атланы къоратханды,
 Афендини къуру джуртха къаратханды.
 Къайтыб афенди къарт къатынниъа айтханды:
 — Анам хариб, керти айта кѣреем,
 Джюрегим ишеклиед ансы билеем,
 Сен берген азд деб, атымы бергенме,
 Ол аланы атама элтирин билгенме.
 Джаш да къайтыб юлерине баргъанды
 Атасына, анасына айтханды:
 — Атам, анам, керти болдум сѣзюме.
 Дунъяда сизден телиле да кѣбдюле,
 Ма былада аладан келедиле,
 Къурманлыкъгъа огъай дерик тюлме.

1936 дж.

ТЁРЕ БЛА ДЖАРЛЫ

Эки къарнаш джашай элле бир джерде,
 Бирн бай, бири ўа факъыр эди.
 Бай къарнаш къатын алды ол элде,
 Джарлыны ўа джашаўу такъыр эди.
 Къарнашы къуаннъаннъа къуаныб,
 Джарлы джаш къурманлыкъла соя эд,
 Ичги иче, джырла джырлай джубаныб,
 Кѣб къонакъ да къонакъ юйде тура эд.
 Къатынчыгъы келди да ол джарлыны,
 Эринден: „Бир къой баш бер“ деб, ти леди,
 Юйюнде ўа бир джугъу джогъед аны,
 Ол себебден бютеу юйюр ач эди.
 Неед амал, бир къой башны берди,
 „Элт да муну сабийлеге ашат“ деб.
 Башны алыб баргъанын бай кѣргенди,
 Урушханды къатынниъа элт да ызына ат деб,

Джарлы къатын уялгъанды, къызарыб,
Джунчугъандан не этерге билалмайд.
Андан башны алгъанды ол узаыб,
Къатын'а чырт джыламугъун тыялмайд.
Бай къарнаш'а тартыб джарлыгъа барыб,
Джанын алыр кирик кемсиз тебгенди.
Джарлы джаш'а тилегенди, джалбарыб,
Алай'а ол байны ётю кёбгенди.
Аны къансыз бети, къара тюрсюню,
Кёргенлени къркъутурча болгъанды,
Мутхуз болуб, бир кърый баш ючюн кюню,
Ол джарлыгъа хыны-хуну соргъанды:
— „Не ишинъ бар эд башны берирге,
Хайда джюр, деди, тёрере барайыкъ,
Ким терс, ким тюз эсе да сорайыкъ!“
Неед амал, экиси да кетдиле
Терсни, тюзню айырыгъа тёрере,
Уллу батмакъ кърлакъгъа джетдиле,
Джолукъдула алайчыкъда биреуге.
Аны эшеги батханды батмакъгъа,
Иеси чыгъаралмайд кюрешсе да,
Джюгюмю аур эди не эсе да,
Иеси ўа кърчырады, тилейди:
— „Эй, марджала, болушугъуз“ — дейди
Ёлмей туруб мен да аны унутмам.
Бай айтад, „Эшда-эшда, барыб тутмам“,
Деди да бай къарнаш джубаб этди,
Ол джарлы ўа ачууланым ол байгъа,
„Биз экибиз чыгъарыбыз“ деб, джетди.
Бай'а кърараб къралды бармай алагъа.
Джарлы джаш'а ёхдемлениб тартханлай,
Тилекчини тилегин „тындыргъанды“,
Эки аягъын ташха тиреб тартханлай,
Олсагъатдан кърйругъун сындыргъанды.
— „Нек сындырдынь, эшегими кърйругъун?
Дертлеб этдинъ, аны кесим сезгенме“.
— „Огъай-огъай, алама деб юзгенме,
Тыялмадым мен аллахны буйругъун!“
— „Джюр, алай болса тёрере барайыкъ,
Ким терс, ким тюз эсе да сорайыкъ!“
Алайы даур-суйюрден толгъанды,
Эшекчи тёрере разы болгъанды.
Кърарангъы болуб, джаумла да джаўа,

Ючюсю да бир элге джетгендиле,
 Аланы кѣонакѣбайла элтгендиле.
 Бу ўа суукѣдан аўа-саўа кѣалгѣанды,
 Джол джанында гитче юйчюк болгѣанды,
 Кѣонакѣбай табмазын кеси билгенди,
 Ол юйчюкню ышыгѣына киргенди.
 Кечени ортасыд деген заманда,
 Кѣуш-муш таушла келе-келе анда
 Юй ичинден буўаз кѣатын чыкѣгѣанды,
 Чыгѣар, чыкѣмаз кѣарагѣанд да кѣргенди,
 Алмасдыды деб ол ѣлгенди саўдан,
 Аны ичи кетгенди бек кѣоркѣгѣандан.
 Гузаба болуб, эри да джетгенди:
 — „Бу кѣатынны ичи кетди да, антсыз,
 Болджалы да джетмегенлей замансыз.
 Хайда джюр! Энди биз тѣреге барайыкѣ!
 Сенми терссе? Менми терсме? Сорайыкѣ“.
 Алай бла тѣргюсю да кетдиле,
 Уллу кѣая башы тюзге джетдиле.
 Джарлы джашны кѣоркѣуб, тери джылтырай,
 Аны бютеў сан болгѣаны кѣалтырай:
 „Была ючюсю да мени джаўлайдыла,
 Бирери бирер зат даўлайдыла,
 Тѣре да джан басарыкѣды былагѣа,
 Мени ўа асарыкѣды ол асмакѣгѣа.
 Андан эсе чынѣайымда кетейим,
 Кесим-кесиме тѣре этейим“
 Дегенди да кѣаядан чынѣагѣанды,
 Тюбюнде ўа бир сюрюўчю болгѣанды.
 Ол сюрюўчюню кѣойнуна тюшгенди.
 Ма уллу оюн чыгѣады энди:
 Сюрюўчюню бютеў санлары уалыб,
 Манѣа ўа джукѣ болмай кѣалгѣанды.
 Ол ханны сюрюўчюсю эди,
 Хан‘а ол джуртланы башы эди.
 Ол да хапар билиб эрлей джетгенди,
 Была кѣатыш тѣреге кетгенди.
 Джетген элле тѣре юйню аллына,
 Быллай азаб джетсин кѣаллыма.
 Джетер-джетмез ала юйге кирдиле
 Тѣреге да бирден хапар ийдиле.
 Джарлы кѣарнаш арбазында кѣалтырай,
 Бек кѣоркѣгѣандан тарала, хапан джылай,

Сора къадыны келгенин кѣргенди,
 Аллына чабыб салам бергенди.
 — „Не керекди санъа, не излейсе?
 Къайгъынъ болуб, менден затмы тилейсе?
 — „Сени хапарынъы эртде билгенме!
 Эки ийнек, эки ёгюз келтиргенме.
 Ала эл къыйырда къалгъандыла,
 Кеслери да бек ач болгъандыла.
 Бу адамла мени джаулайдыла,
 Бирери бирер зат даулайдыла.
 Ишибизни айыр да, мени джибер,
 Сени бла джуукълукъну сюеме.
 Ала манъа артыкълыкъ этедиле,
 Бу ишлеге мен ачыудан кюеме.
 Мени асмакъгъа асдырыб кетелле“.
 Андан тѣре ышаргъанд, скойюннѣнди,
 Тѣрт малы да алама деб къуаныб,
 Аллыгъына ишексиз да ийнаныб,
 Эрлей барыб тѣреча кийиннѣнди,
 Чѣкдю ол тѣре юде орнуна.
 Бир заманда соруу битди да, тѣре
 Къобду олтургъан джеринден ёре.
 Барысыда аузуна къарайла,
 Джалыдан тѣлеу алыргъа марайла.
 — „Къарнашынъ, бай болуб, келинле алса,
 Къурманлыкъгъа тогъуз-он къой сояр,
 Бир къойну башын сизге бериб къояр.
 Къуйрукъсуз эшек, джалы джашха къалсын,
 Андан джалыны эшеклери кѣб болса,
 Бу да барыб бирин кесине алсын!
 Ол къатын да джалы джашха берилед,
 Буаз болса иеси келиб аллыкъды.
 Энди хан да кесини болумун билед
 Ол къаяны башына чыкъсын,
 Джалы джаш да тюб джанында турсун!
 Аямайын хан тюз юсюне чынъасын,
 Ол да аны бутун, къолун сындырыр
 Джюрегинде муратларын тындырыр!“
 Дегенд да, къады этгенди тѣре.
 Была бу хукумну бек табсыз кѣре,
 Сюймей даучу къаум къорады,
 Къады джалыны изледи да табмады.

БАЙКЪУЛЛАНЫ ДАУТ БЛА АНЫ ПРОИЗВЕДЕНИЕЛЕРИ

Байкъулланы Пагону джашы Даут Огъары-Марада 1902 джыл джарлы юдегиде туугъанды. Гитчеликден Даут джалчыны кыйынылыгын сынагъанды. 1920 джылгъа дери джалчылыкда айлана, кышдан-кышха эллеринде школгъа джюрюй эл школну бошагъанды. 1925 джылгъа дери кесини атасына болуша, ишлей тургъанды. Ол джыл Даутну эл школгъа учителле хазырлагъан курсха алгъандыла. Учитель курсну джетишимли тындыргъанында элге учителлик этерге иди-ле. Даут ол курсха киргинчинда, аны бошаб учителлик эте тебрегенден сора да газетни эл хапарчысы болуб, элде джетишимсиз затланы айгъакълаб тургъанды. Даут кеси гитчеликден башлаб уакъ назмучукъла джазаргъа тырмаша, эсин акъылын да анъа джибериб, ол ишни бек суйгенди. Элде общество ишге джанын-къанын да салыб коммунист партияны идеясын джашауда бардырыргъа кесин аймай кюрешгенди.

1926 джыл Байкъулланы Даутну кесин партияны ишине берген, алчы эллини Бютеусоюз коммунист партияны членине аладыла.

Даут эки джылны Терезе элинде, эл школда учителлик эте, газетге хапарчылыгын да кыймай бардыра, элде эл ишлеге да активно кышулуб ишлейди.

1927 джыл Даутну Огъары-Мара парторганизациягъа секретаргъа, элге да пропагандистге джибередиле. Даут ол суйген иши джазыуу не кесек да тохдатмайды.

Аны биринчи китабы „Джанъы джырла“ 1929 джыл чыкыгъанды.

Партияны областной комитети Даутну 1929 джыл Ростовда Комвузну газет бѣлюмюне окъургъа джибереди. Комвузну бошагъандан сора Даут „Къызыл Къарачай“ газетни редакциясында ишлейди. Анда ишлей Даутну 1930 джыл басмадан талай произведениеси чыгъады. Бу сайлама сборникге 3 поэма бла джырла бла таурухла киредиле. 1932 джыл Даутну Совет джазыуучулары союзуна членнѣе аладыла. 1934 джылдан башлаб „Къызыл Къарачай“ газетни редакциясында да ишлей тургъанлай джазыуучулары союзуну Къарачай бѣлюмюню секретары болуб 1941 джылгъа дери ишлегенди.

Даут гитчеликден джалчыны кыйынын кесини бойнунда сынагъан Октябрь революциягъа дери джарлыланы-джалчылары, тиширыулары кыйын болумларын кесини кючлю сауту художество сѣз бла таш юсюнде ташын кыймай байланы, моллаланы алай кючлю айгъакълайды. Даутну произведениелерин окъусанъ ол заманны сураты кѣзюнѣе кѣрюне, тѣббе тюклеринъ ѳрге туруб, адам улу мынъа къалай тѣзюб тургъанды“ — деб тишлеринъи къаты къыса ол заманнъа джюрегинъ атылырча боласа. Кеси сынамагъан аны билирге кыйынды.

Къарачайшы,къарачай кирик гитче миллетлени да Ленинни, Коммунист партияны башчылыгъы бла уллу орус халкъ Октябрь революцияда башына эркин этгенди. Ма ол эркинлик Даутну, аныча кеси кыйыны бла джашагъанлары талантлары ѳсдюрюрге школла ачыб, уллу поэтле, писателле, инженерле, учителле д. а. к. алимле этгенди.

Даут къарачайда ал джазыб тебреген поэтледен бири болгъанды. Ол художество творчествосунда партияны, Ленинни, урунъанлары, урунууу махдайды, назмулары алагъа этеди.

Эксплуататорлагъа ол не кесек да кечгинлик салмайды. Н. С. Хрущев джолдаш XXI съездде кесини докладында ол заманны юсюнден:

„Джаш адамла революция болгъунчуннъа дери болгъан кыйынлыкъланы билмейдиле, ол заманда урунъанлары къалай эксплуатация этгенлерин джанъыз китабладан окъугъанлары бла кѣзлерине кѣргюзюрге

боллукъдула. Ол себебден бизни джаш тѣлю къралны историясын, урунъанланы кеслерини башларына эркинлик ючюн кюрешгенлерин билирге бизни партияны, революция адетлеринде юретирге бек керекди“—дейди.

Даут кесини произведениелери бла эски заманны ачыкълайды. Джаш тѣлю Даутну произведениелерин окъуса, эски падчахлыкъны заманын эксплуатацияны кѣрлюкдю. Даутну творчествосундан алгъын чыкъгъан поэмаларындан, назмуларындан, таурухларындан талай сайланыб бир китаб болуб чыгъады. Была къарачайны тилинде ариу талантлы джазылгъандыла. Даут художникди, къайсы теманы алса да аны толусу бла суратлайды.

Биз аны сборникге салынъан произведениелерини юсюнден талай сѣз айтыргъа сюебиз:

Кесини „Залихат“ деген поэмасын Даут былай башлайды.

„... Уулу бугъоу тѣгерекни кършалаб,
Джарлы халкъны къанын эмген заманда,
Къарынлары тыкъ болгъунчунъа талаб,
Джашалла минъ-минъ джылланы хаман да...“

„Шамай алгъын бла энди“ деген поэмасында автор бай джалчыны джекгеннини юсюнден джазады.

„Бу къадар джылны сенде урунуб,
Кесинъ кѣрдюнъ не халда джашадым.
Азабланыб тюремедеча мен турдум,
Нек билмейсе санларымдан бошадым.“

Джарлы Шамай талай джылны байгъа джалчы болуб ишлейди, сакъят болады, ол сакъятлыгъын байгъа анъылатыб джалын алыргъа мурат этеди. Алай‘а байны къулагъына ол зат кирмейди.

„... Огъай санъа ийнек бериб джибермем,
Аны ючюн бир минутну сакълама.
Малымы мен бошунагъа бералмам,
Ол муратда мени бир да джокълама...“

Кулак Шамайгъа джал излеб „джокълама“ деб алай „джумушакъ“ сѣз бла да къоймай:

„...Джалла энди, сѣлешме, къора мындан,
Хакъ дауласанъ сюдге бер да алырса.

Берекетни кѣурутма да кѣошумдан,
Кѣб джаншасанъ таякъ тюбде кѣалырса...”

Джалчыланы джекген бла байлыкъ джыйыб, ала-
гъа кесек джалларын берирге унамай кѣысдагъан бай-
гъа Шамай:

„...Гюрюлдейсе залимликге базгъанлай,
Бюгюн закон сенде болгъан себебден.
Бир сѣзюню экинчиге бузгъанлай,
Джаншагъанынъ бир да кетмез джюрекден.

...Биз-биз сени бойнунъу кѣайнатхан,
Ишлей-ишлей бу санланы чѣкдюрюб,
Анда сени заукълукъда ойнатхан,
Быдырынъы динъиз киби кѣбдюрюб...”

Шамай ол залимликни узакъ замангъа бармазлы-
гъына ийнаады, базады“...

...„Келир, джетер ол заманла кѣрюрюз,
Залимлени кереклерин берирбиз.
Ол кюн биз да кѣзюбюзню ачарбыз,
Аякъладан бугъоулайы чачарбыз“.

Даут бу поэмада, джалчыны байда джегилиб, хакъын
табмай, кѣысдалыб кѣалгъанын ачыкълагъанны кѣой,
джарлы байны тузагъына кѣалай тюшгенин да мардасыз
ариу ачады. Шамайны кѣурманны кѣзююнде кесер
малы болмайды. Молла да байла бла бир джанлы
джарлыны дин тутугъуз бузмагъыз деб, джашаргъа
кѣоймай эдиле. Шамай моллагъа—да мен кѣарыусуз
адам не затым бла кѣурман кесеим дегенинде молла
анъа:

...„Ненъи сюйсенъ сат, кимни сюйсенъ бер,
Бюгюнню кюнню учузлаб турма!
Хайда дженъил мадарынъы кѣр,
Ол джараусуз сылтауланы кѣурма...”

деб Шамайны бойнундан бууб турады.

Джарлы байгъа барыб джалынмаса, мал кѣайдан
табарыкъды? Шамай кеси джалчылыкъда ырахын бо-
луб бошагъанды, энди мал алыб кесини орнуна джа-
шын бериб кесича сакъат этерге, неда анда ълюрге
керек болады. Шамай не дыгалас этсе да Муратдан

токълуну алмай джашын да байгъа бермей мадары болмайды. Джашчыкъны юсюне, башына къараргъа бойнуна алады. Алай'а ол чыртда джукъ бермейди. Киери болмай суукъдан джетген кыйынлыкъгъа тѣзалмай, джашчыкъ кыйын боранда юлерине келеди. Атасына ма былай айтыб тарыгъады:

...„Юсюм башым ма былайды кѣресе,
Тѣзалмайын къачыб сангъа келгенме.
Джылны, кюнню суукълугъун билесе,
Бир мадар болмай эсе ѳлеме...“

Шамайны бай, джашчыкъны юсю башы да игиди деб, алдаб тургъанды. Шамай да кертда, деб ийнаныб башха къайгъы этерге да амалы болмагъанды. Шамай барыб байны киим этерге айтыб нек алдадынъ деб уялтыргъа мурат этеди.

Джашчыкъны келген эсе бююн огъуна къошха ашыр деб, бай Шамайгъа къаты сѣлешиб къояды. Атасы джашчыкъгъа хапарын айтханында джашчыкъ ол кюн къалыб эртден бла кетерге оноулашадыла. Джашчыкъ орамда тенъчиклерн бла тургъанлай, бай, ат бла излей келе, тюеб къалады. Алайдан, джашчыкъны къамчи бла тюе, къошха ашырыргъа аллына ат бла къуады.

Къошха барыргъа джашчыкъны огъайы джокъду, алай'а кеч болгъанды къоркъады. Джашчыкъ байдан былай айтыб тилейди:

...„Урма, тьюме—бусагъатдан кетейим.
Амалсызма—айтханынъы этейим,
Джангъыз минутха юйюбюзге джетейим,
Биргеме мен атамы да элтейим.
Былай кетерге джолда къоркъама,
Кюн бузулуб кечирек да болгъанды.
Кесинъ да джарала салдынъ сыртыма,
Бутум-къолум кюлтюмледен толгъанды.
Кесим кетсем ач бѳрюле джетерле,
Джалан сыртны ачыгъындан шулдаб,
Ол адам джокъ джерде халек этерле,
Сан-санымы кесек этиб дукгуллаб.“

Мурат джашчыкъны юйюне да джибермегенлей, ат бла сюрюб, элден чыгъарыб, къошха ашырды. Джашчыкъны джолда джыйын джаллы чачыб къоядыла.

Шамай джашчыгъын излей кулакга барса, ол'а: „Джашчыкъ къайгъылы болма, ашыргъанма“—дейди. Джюре-ги хош болмай, кулакны къошуна чыкъса да, джашчыкъны къошда табмайды. Джашчыкъ бошалгъанын билиб, къошда излей джайыладыла.

„...Иги эслеб къарасала джашчыкъны
Башындан акъгъан тюгюн да кёрдюле,
Сары бетли ариу битген чачыны,
Джер-джерден джыйыб Шамайгъа бердиле...“

Шамай джашчыкъны джаныуарла чачханына ишек-сиз болгъанында кесича джарлылагъа былай айтыб сёлешеди.

„Биз'а таш, не агъач тюлбюз—адамбыз,
Адам эсек эркинликни ачайыкъ.
Биз быллагъа хайуан болуб турмазбыз,
Биригейик залимликни ачайыкъ.“

Алай болгъанлыкъгъа джалчыла биригелмейдиле, быланы къурап ишчи класс джокъду.

Биригалмасалада артыкълыкъгъа тёзалмай, дертни кулакны юйуне от салгъан бла къайтарадыла. Былайда поэт муну тюз тындыралмайды. Класс противоречиеле тюз эсленедиле, кюрешни джарлыланы бирикдириу бла бардыргъа кереклиси Шамайны аузу бла айтылады, алай'а аны къалай къуралыры ачыкъланмайды: Шамай, ол кулакны юйуне от салса аны бла кулакла къоркъуб джарашыб, андан сора тынч джашарыкъдыла деген муратны этеди.

Октябрь революция Шамайны башына эркинлик береди, ол элде Совет властны къурайды, ишчи классны диктатурасын салады. Кулакка класс джаула мынъа разы болмайдыла. Совет властны къоратыргъа мурат этедиле. Алай'а Къызыл Аскер аланы уатады. Шамай андан сора элде колхоз къураб башчылыкъ этеди.

Даут кесини произведениелеринде кулакка джалчыланы, джарлыланы этген эксплуатацияларын айгъакълаб къалмай, дагъы да алагъа къошулуб афендиле да динни юсю бла ол джарлыланы талагъанларын кесини „Марям бла афенди“ деген поэмасында ачыкълайды. Афенди дин бла адاملаны бу дуньяда сиз къыйналсагъыз да ол дунья, джандет сизникиди деб,

бир джанындан, аўругъанланы тюкюрген бла дуа суу
бла багъама деб, экинчи джанындан, докторгъа барыр-
гъа къоймай къаллай бир адамны ёлтюргенлерин, аны
бакъгъанлыкъгъа мюлклерин да ашаб, ёлгенден сора
да джюз тюрюю сылтау бла богъанларын джухтанла-
рын ачыкълайды.

Поэманы героинясы джарлы кишини къызыды. Къыш
суукъда тойгъа къыз джыя келиб, Марямны да ары
элтедиле. Ол джалан чебгенчик бла эшике туруб
суукъдан аўруб багъар керекли ёлюб къалады. Анъа
кёз тийгенди деб, афендини багъаргъа чакъырадыла.
Марям кесини аўрууун биледи, айтхан да этеди.

„Афендини, моллаланы
Хыйлаларын сезеди,
Айтыргъа амал табмай,
Къыйынлыкъгъа тёзеди.“

Муну бла автор ол заманда тишируууну не кесек
да эркинлиги болмагъанын ачыкълайды. Марям суукъ-
ду къалай барайым деб не дыгалас этсе да „Къызны
къыркъ джаны барды“ деб, къоймайдыла. Ол андан
къайтханлай суукъ аўруудан тёшекке тюшседа, багъар-
гъа ўа афендини излейдиле.

... Тюкюрюкдю, дуады
Энди аны дарманы,
Доктор къараб сау болгъа,
Джокъду аны амалы...“

деб аўругъаннъа доктор излетирге къоймайдыла. Эл-
де доктор джокъду афенди ўа барды.

Афендиге къызым аўруйду аны бир бакъсанъ деб,
Марямны анасы баргъанында, афенди экилемей бир-
лемей былай айтады:

„Нохда баўсуз дуадан
Бир да себеб болмайды,
Аны хакъы табылса,
Джарамай да къалмайды“.

Марямны багъаргъа анасы, атасы, ырысхыларын-
дан джукътарын да аямай афендиге бередила. Алгъын
анъа дуа джазаргъа эки къочхар аладан сора джанъыз
ийнеклерин да сабийлерини аузларындан юзюб береди-

ле. Алай болса да афенди анъа джарамай кюн-кюнден аман бола барады.

Кесини арт сѣзюнде Марям.

„Докторгъа джибермей
Дуагъа ийнандыгъыз,
Афендиге алданыб,
Ма менден бошадыгъыз.“

Марям ѳлгенден сора анасы джылайды:

„Афендиге алдатыб
Къалай аман этгенме,
Оу мен джарлы Марям!
Айтхан сѣзге джетгенме.“

Алай‘а бу джылаудан ѳлгеннге не хайыр барды.

Афендини джутлугъун, джараялмазлыкъ джеринде да уяла билмей аны ѳлгенине афенди былай айтыб къояды:

„Уахдысы джетмесе,
Мени дуам джарар эди,
Анъа этген затыма
Аллах да бир къарар эди“.

Марямны асырагъандан сора да, афенди аны кинимлерине дери къоймай, бирер сылтау бла кесини юйюне джыяды.

Автор поэмада падчахлыкъны заманында халкъны унукъдуругъа джегерге табылгъы болгъан динни хайырландыргъанларын, элге медицина болушлукъ этилмегенин бек ариу ачыкълайды.

„Залихат“ деген поэмасында да автор революциядан сора да тиширыуу джашаууна къайтады. Эски адетле ѳмюрлени адамланы башларына синтиб, аладан ариуланалмагъанларын айгъакълайды. Тиширыуу кеслерини орунларын алыб, джашауу тюз къуаргъа кюрешгенле, эркишиле да анъа болушлукъ, башчылыкъ этиб не джаны бла да къаты кюрешелмегенлери ачыкъ болады. Джаш бла къыз бир-бирлерин сюедиле. Джаш талай заманны Залихатны ызындан тилеб, айланады. Къыз анъа джылы джуаб берирге унамайды. Алай болса да „Келечиси иги болса кели башы эрге барыр“ дегенча не табхан ариуунда айтыб, Залихатны хо, этдиреди.

Экиси да сёз тауусуб бошагъанларын джашны ана-
сы биледи. Къатын ол къызы алдырмазгъа иш этиб
айланады. Джашына былай айтады:

„Аны алсанъ берген сютюм харамды,
Ачыкъ этиб бюгюн туура айтама,
Уахдым да мени ол кюн болгъанды,
Сагъыш этиб бу ишлеге къайтама...“

Джашына бир кере айтыб къоймайды, хаман кюре-
шиб турады. Къызы ол кесине тенъе санамайды. Ол
къатын джашы бла кюрешиб къалмайды. Къызгъа бе-
диш-сёгюш салыб аны бла да кюрешеди. Джаш къыз-
ны тилеб излегеннъе санамайды. Ол тегерекде адамла-
ны къаратыб, къызгъа къадалыб къалады:

„Тохдамайын сен джашымы алдайса,
Аузунъу эртден, инъыр джетдириб,
Олтурса да сен юйюнде къоймайса,
Айтханынъы кесинъ анъа этдириб.“

Сени келин этиб юйде олтуртуб... „бу дуньяда
бир кюнню да джашамам...“ дейди. Къатын кесими
ёлтюрлюкме деб къоркъутуб къоймайды. Къызы да
тохдамаса:

„... Сан-санынъы нара-чара этерме,
Джан къоркъуула салыр кибик кесинъе...“

Къыз тиширмъу кесини терслиги болмагъанын, къа-
тыннъа анъылатыргъа не дыгалас этсе да, ол къула-
гъына кийирмейди. Элге къызы аманлаб хапар
джаяргъа кюрешеди.

Андан сора да къызы атасы анасы да къолгъа ала-
дыла къызларын. Была эки джанындан да къысыб къыз-
ны дуньядан башын тас этерча этедиле.

Залихат джанындан тойгъанында иш этиб джашдан
мадар излеиди башына. Энди джаш къорумаса, сора
не этерге керек болады, аны сагъышларын эте джаш-
ха былай айтады:

„... Недн манъа айтчы бюгюн муратынъ,
Джашырма да джюрегинъде болгъанны,
Бармыд сени хайыр болур бир затынъ,
Ма кёrese кёзюм къандан толгъанды...“

Джаш суюмейме деб айталмайды. Алай'а кеси эски,
чирик адетлени хорлаб сёзюне табылмайды.

„...Эшитеме барысында билеме,
Ачда къара джюрегими ичине, ..
Кёзюм бла бирин къоймай кёреме,
Биз тюшгенбиз эски халны ичине...”

Къызгъа джетген кыйынлыкъ джашха джетмейди.
Ол иш этиб аны кыйынлыгъын юсюнден алыргъа кю-
решмейди. Къызны не тюрлю сёзюне да джаш о ноу этер
ге базмагъан къарыусузлугъун ачыкълайды. Залихат
дагъыда ол бир мадар табармы эди деб, ышаныб кёредм.

„Манъа джетди кенъ дуньяда бу тарлыкъ,
Айтмасам да сен халими кёресе,
Джанъыз сенсе ол палахдан къутхарлыкъ,
Сагъыш этсенъ аны кесинъ билесе...”

Къыз джашаууму къурутма деб, не къаты кюрешсе
да мадарсыз болады. Джашны бек уллу сылтауу атам,
анам сени суюмейдиле, унамайдыла дейди. Сени атанъ,
ананъ да мени атама янама берне бермезле дейди.

Джашны къарыусузлугъу, аны болумсузлугъу айт-
хан сёзлери бары да бош болгъан джаш алчы болма-
гъанлай, кесин алайгъа санагъаны андан эсе къыз алчы
болгъаны, Залихатны бу сёзлеринден ачыкъ болуб
къаладыла:

„...Ол сёзлени эсинъеми аласа,
Джанъы джолда адетлени къурутуб?
Аны бла ишинъденми къаласа,
Хурджунунъда билетинъи унутуб?”

Джаш тамам амалсыз болгъанында бираз тёздюрюр-
ге излейди. Бусагъатда мен кьошха кетеме андан къайт-
сам келиб оноу этербиз болмаса къачыб кетербиз—
дейди. Алай'а къыз джашны болумун тамам анъылаб,
„Адам эсенъ адамгъача къарачы, хайуан эсенъ ачыкъ
болсун алай тюлмюдю къутхар дейди. Мадарсыз болуб
андан сора джашха арт сёзюн былай таусады:

„... Сыфатынъ адам, къылыгъынъ хайуанды,
Сокъурандым санъа айтхан сёзюме,
Бетсизлени сёзю алай болгъанды
Адамса деб бош къарадым кёзюнъе...”

Залихат муну былай алдагъанына джюреги бла жыйнала, бу артыкълкыны Совет власть ачар сеннъе къурутмаз деб, кетеди.

Залихат бу кыйынлыкны тышына чыгъармай, ачыкламайды. Артыкълкыны кѣлтюрюб джашаргъа да къарыуу джетмейди:

„... Сау къалыгъыз тенъчиклерим кетейим,
Азаблыкъда мындан кѣбноу джашамай...“

Залихат башын къаядан атаргъа, къая башына чыгъады. Ызындан сюрюб джетиб, аны тыяргъа мурат этедиле. Тенъ кызычгы аны къатына джетер мадары болмай тыя муратда быллай сѣзле айтады.

„... Кѣзлеринъи къан суу бла джуудурма,
Артыкълкъла чачылырла юсюнден,
Ариу битген санларыны буздурма,
Барысы да къуруб кетер юсюнден...“

Бу сѣзле энди Залихатны тюшюндюрюден озгъандыла. Залихат минк акъ къаяны адам узалыб джетмез джерине ѳрлегенди. Андан къараб:

„... Юсдюрдюгюз кѣб итлени юсюме,
Къорууларгъа не азда болмай,
Тѳрт джанындан бары чабыб кесиме,
Ненча кюнню таладыла тоялмай...“

Совет властны кюнчюнден эркиши тиширыу да тенъ болгъанды, эски адетлени къурутугъуз—дейди:

„... Окъугъуз сиз, кече кюн да айырмай,
Окъургъа уа заман эртде джетгенди,
Эски чирик сѣзлеге да къайгъырмай,
Къадалыгъыз къоркъар заман кетгенди...“

Муну бла Залихат эски адетлеге протест береди. Кеси ол адетни хорлаялмагъанын, къарангылыгына сылтау салады. Башха тюрю джаны бла хорлар джолну излемейди. Кесин ол сюйген джашы алмагъанына, эски адетлени къорамагъанларына джюреги тѳзмей дуньядан кетиб къалады.

Автор Залихатны башын къаядан атханын джаратмайды.

„... Кеси—кесин ѳлтюрюучю кир адет,
Залимликни адетинден къалгъанды,

Сагъыш этмей Залихатда болгъан дерт,
Ол пелахны чирик джолдан алгъанды..."

Аллай эрши джорукъланы къоратыр ючюн, бурун-дан къалгъан чирик адетлени къоратыр ючюн, барыбыз да окъуулу, болургъа керекбиз, барыбыз бирден алагъа къаршчы кюреширге керекбиз—дейди автор.

Бу сайламагъа поэмаладан сора джырла бла таурухла да киредиле. Даутну „Таулу кызыны джыры“—деген джыры халкъны арасында узакъ белгилиди. Ол падчахлыкъны заманында тиширыу гъа джетген кыйынлыкъ гъа кююю. Бу кюю джанъыз къарачай кызы гъа джетген кыйынлыкъ тюлдю. Ол падчахлыкъны заманында таулу тиширыуланы барынада джетген артыкълукъды.

Таулу тиширыуу аuzu бла автор ол эски заманы артыкълыгын толусу бла анылатады:

„Бир тюзлюк кърмей,
Джыладым бълмей,
Аны уа киши сан этмеди;
Быллай зорлукъда,
Джашау тарлыкъда,
Бир кызы муратына джетмеди.“

Уллу Октябрь революция падчахлыкъны къоратыб Совет власты салгъанындан сора тиширыула да эркинликге чыгыб тенълик алгъанларында таулу кызы аны багъасын тюз анылаб, болумну тюз ачыкълайды:

„Ма бу кѣзюде,
Зорлукъ чегиуде
„Большевикле!“ деб тауш келди;
Ала джетгенлей,
Тенълик этгенлей,
Эски чирик джашау да ёлдю.
Была келгенлей,
тенълик бергенлей
Биз да адамлагъа ушадыкъ;
Зорлукъ джашауу
Кыйын ашауу,
Юсюбюзден атыб бошадыкъ.“

Таулу кызыны кююу да бизни миллетде огъай эсенъ аны тышында да джырлайдыла, не ючюн десенъ ол халкъны джырыды.

Авторну мындан сора да талай джыры киреди бу джыйылгъан сайламасына.

Даутну творчествосу джанъыз бизни миллетники болуб къалмайды. Бу уллу совет литератураны къыйырындан бир кесегиди.

Даут уллу талантлы джазыучуладан бириди. Аны поэмалары, назмулары къарачайны тилинде ким да анъыларча ачыкъ ариу суратланыб джазылгъанды. Авторну тили байды. Ол кесини геройларын, кимни да кесини болумуна кёре алай суратлагъанды. Джазылгъан тюз болумну айтханы себебли, кимни да ийнандырады, болумда ишекли джер къоймайды. Автор падчахлыкъны, капитализмни чирик адетлерин ачыкълаб, джанъы джашауну джолун тюз кёрюзеди. Даут джашауну аламат боллугъуна—коммунизмге толу ийнанады, бютеу творчествосу да анъа бой салыбды, кесини джашауун да андан аямай, Уллу Ата джурт урушда анъа бергенди.

Къоркъмазланы К.

МАГЪАНАСЫ

Ленинсиз, Ленини джолу бла	3
Джыйырма	4
Орджоникидзе	5
Къанлы ыйых кюн	8
Насыблы тѣлю	12
Призывникни джыры	13
Таулу къызны джыры	14
Юч ъхдемге	16
Дырычы тиширыуу джыры	17
Бюгюн ала	18
Хасанны тулларларына	19
Испан къызчыкъ	20
Чкаловгъа	26
Уалдыла	26
Нек чабды	27
Бюгюн анда	29
Мен билген кюн	30
Шамай алгъын бла энди	32
Марям бла афенди	114
Залихат	175
Кайсы уллуду	198
Туумагъан джашчыкъ	204
Тѣре бла джарлы	211
Байкъулланы Даут бла аны джазгъаныны юсюнден	215

Даут Пагоевич Байкулов Избранные произведения

Редактор *И. М. Иоркмазов.*
 Оформление художника *В. И. Бенетова.*
 Художественный редактор *М. П. Берниним.*
 Технический редактор *Д. Х. Кубанов.*
 Корректор *А. Л. Мишев.*

Сдано в набор 1/X-1959 г. Подписано к печати 2/X-1959 г.
 Формат бумаги 84x108 1/32. Физ. печ. л. 14,25. Усл. п. л. 12,71. Уч.-изд. л. 11,72.
 Тираж 2000 экз. Заказ 4146. Цена 6 руб. 85 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство,
 г. Черкесск, ул. Кооперативная 8.
 Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская, 22.